

1 Úvod, cíl práce.....	6
2.1 Dotazník aneb Modlitba za jedno město a přítele.....	7
2.1.2.1 Princip pečlivého výběru slov	12
2.1.2.1.1 Hlásková instrumentace	12
2.1.2.1.2 Nespisovnost versus knižnost	14
2.1.2.1.3 Cizí jazyky v Dotazníku aneb <i>Diese Wlastenzen haben meinen Hund gefressen</i>	19
2.1.2.1.4 Neologizace; okazionalismy, hapax legomena, aktualizované archaismy	33
2.1.2.1.5 Vulgarismy aneb „sprosták Gruša“	44
2.1.2.1.6 Opakující se výrazy	52
2.1.2.2 Princip identifikační.....	53
2.1.2.2.1 Pronomina	53
2.1.2.2.2 Substantiva	55
2.1.2.3 Syntax Dotazníku aneb „moře neklidu“ (princip dezintegrační a kontrastivní).....	57
2.1.2.4 Princip explikační a dotazníkový.....	66
2.2 Mimner aneb Hra o smrd'ocha	76
2.2.1 Srovnání Mimneru s Dotazníkem.....	77
2.2.2 Slovník kalpadočtiny.....	87
2.2.3 Sémantika kalpadočtinských slov.....	92
2.2.4 Systém kalpadočtiny	94
2.2.5 Kalpadočtinské výrazy v textu, jejich formální uvádění do textu	96
2.2.6 Souvztažnosti mezi kalpadočtinou a jinými jazyky	99
2.3 Mistr Panny.....	104
2.3.1 Srovnání Mistra Panny s Dotazníkem	105
2.4 Kudláskovy příhody a další prózy	112
3 Styl Grušových próz	116
Prameny, literatura	119
Resumé.....	122
Přílohy	

1. Úvod, cíl práce

Ve své práci se budu věnovat analýze stylu prózy J. Gruši. Individuálním stylem autorů se poprvé intenzivněji zabývali členové PLK. V *Kapitolách z české poetiky II* J. Mukařovského objevíme studie věnované především rozborům děl básníků, jako byli K. H. Mácha, V. Hálek či K. Hlaváček, vedle toho je zde i oddíl „O próze básnické“, kde se Mukařovský zabývá Babičkou B. Němcové a kde nalezneme tři studie o próze Karla Čapka. Individuální styl se dále snažili charakterizovat např. V. Mathesius (styl Julia Zeyera), později – už ne přímo v rámci PLK K. Horálek (Al. Jirásek), Fr. Daneš (J. Hašek), R. Havel (I. Olbracht) atd. Dílčí postřehy o stylu J. Nerudy zachytil ve svých studiích (shrnutých do souboru *Od tvaru k smyslu textu*) Karel Hausenblas, rozsáhlejší práci věnující se stylu V. Vančury je kniha *Styl Vančurovy prózy* Z. Kožmína. Z mladších autorů se individuálním stylem zabýval např. A. Stich (J. Šotola) či A. Macurová (V. Vančura).

Pokusím se o stanovení základních výstavbových principů, resp. stylových dominant především ve stěžejním Grušově díle *Dotazník aneb modlitba za jedno město a přítele*, ale i v jiných jeho prozaických (předlistopadových) dílech (především mne bude zajímat *Mimner aneb Hra o smrd'ocha* a *Mistr Panny*).

Rozbor bude proveden z hlediska jazykového, pokusím se popsat specifika Grušova stylu v jednotlivých jazykových rovinách – na úrovni hláskové, lexikální, slovotvorné, morfologické a syntaktické; a to nejprve v próze *Dotazník*, protože ta je pokládána za Grušovo dílo základní, poté v *Mimneru*, kde si budu všimnout toho, čím tato próza *Dotazník* předznamenává a čím se od něj liší, poté se

ještě budu zabývat *Mistrem Panny*, pohádkou *Kudláskovy příhody* a novelou *Dámský gambit*.¹

2.1 Dotazník aneb modlitba za jedno město a přítele

2.1.1.1 *Próza Jiřího Gruši* Dotazník aneb Modlitba za jedno město a přítele vznikla – jak je v knize výslovně uvedeno – v době mezi 28. únorem a 14. dubnem 1975. Nejprve román vyšel ve třech samizdatových edicích: poprvé jako 64. svazek edice *Petlice* v roce 1976 (údaj podle Jitky Hanákové, *Edice českého samizdatu 1972–1991, Praha 1997, s. 57; vydání však není dostupné*) a znovu roku 1977 s nezměněným číslem svazku. Roku 1980 vyšel román v *Edici Expedice, sv. 59* a roku 1981 v *Krameriově expedici* (v knize však rok vydání není uveden). V samizdatu byl román publikován v letech 1976–78 ještě několikrát mimo edici. V srpnu 1978 jej vydalo nakladatelství *Sixty-Eight Publishers* v Torontu jako svou 57. publikaci (na obálce s označením, že jde o „první tištěné vydání této knihy“) a znovu o rok později v květnu 1979 jako druhé vydání. konečně roku 1990 knihu vydalo nakladatelství *Atlantis* v Brně s udáním, že jde o první vydání v ČSFR (Papcunová, 2004, s. 299).

K poslednímu vydání (z kterého jsem vycházela a ke kterému uváděním příslušných stran odkazuji) došlo v roce 2004 v Nakladatelství Lidové noviny (další kniha České knihovny).

Za svůj text považuje Gruša znění ve vydání petličním, základem je i pro vydání v roce 2004. Odchyly mezi těmito

¹ Pro uvádění úryvků z těchto knih budu používat kurzívu. J. Gruša využívá ve svých knihách kurzívu pro zvýraznění jednotlivých slov, pro tato slova v rámci citovaného úryvku budu volit antikvu. Také pro citování některých delších pasáží budu používat antikvu v kombinaci s velikostí písma 10. Chci-li v citovaném úryvku zvýraznit některé výrazy sloužící jako doklady určitého tvrzení, použiji tučné písmo, příp. podtržení. Tyto dva typy zvýraznění se v Grušových dílech nevyskytují (kromě samizdatů, kde podtržení supluje kurzívu).

verzemi nejsou velké, resp. významotvorné, jedná se jen o dílčí zásahy především pravopisného charakteru, např.:

Text prvního vydání v ČR v nakladatelství Atlantis byl oproti všem samizdatovým vydáním a vydáním torontským vykorigován, byla upravena a částečně doplněna interpunkce a pravopisné změny byly provedeny v souladu s tehdejší normou (Papcunová, 2004, s. 300).

O tom, že je to dílo hodné povšimnutí, svědčí např. dobové výroky, které měly hájit dílo a autora v r. 1978 souzeného za útočení na společenské zřízení, a dopouštějícího se tak trestného činu pobuřování. Jaroslav Hutka prohlásil, že jde o nejlepší knihu, jakou kdy četl, a Václav Černý nechtěl věřit *svým uším*, že román, kterému by se mělo dostat *státní ceny za literaturu pro rok 1975*, se stává předmětem trestního stíhání.

Ze všeho, co dosud autor napsal, jde o jeho dílo nejznámější, a to doma i za hranicemi (Trávníček, 2004, s. 259).

Autor byl za tento román odměněn cenou J. Koláře roku 1976 za nejlepší ineditní dílo a cenou E. Hostovského za rok 1978.

Výklad o románu je zařazen i do nově vzniklých příruček *Český Parnas. Literatura 1970–1990 (interpretace vybraných děl 60 autorů)* (1993) a *Český dekameron (sto knih 1969–1992)* (1994). Po přeložení do němčiny (1979) pronikl jako heslo i do prestižního *Kindlers Neues Literaturlexikon, díl 6* (1988).

Dotazník byl po svém vzniku posuzován a vysoce hodnocen ineditními kritiky (V. Černý, J. Pechar, H. Kosková), po listopadu 1989 např. J. Lopatkou, M. Petříčkem, Z. Fischerem. Čtenářská percepce po řádném vydání v roce 1990 je rozporná (Kupcová, 1994, s. 68).

2.1.1.2 Přehled sekundární literatury – nejen k tomuto Grušovu dílu – nalezneme v posledním vydání Dotazníku z roku 2004 na str. 295–298. Přímo k románu Dotazník máme k dispozici především tyto tři interpretace: **Jiřího Trávníčka** v kolektivní publikaci *Český Parnas. Vrcholy literatury 1970–1990* (Praha, Galaxie 1993, s. 102–107, ed. Jiří Holý), **Heleny Kupcové** v kolektivní publikaci *Český dekameron. Sto knih 1969–1992* (Praha, Scientia 1994, s. 68–70, ed. Vladimír Křivánek) a **Dalibora Dobiáše** („Zlo v Dotazníku“. *Svět literatury* 2000, č. 19, s. 76–82)... (Trávníček, 2004, s. 296–7).

Všechny tři interpretace se shodují v tom, že Dotazník je založen na *vztahu dvou perspektiv či autenticit – normativně úřední a životně kypivé...* (Trávníček, 1993, s. 105); na *napětí mezi formálně stupidními rubrikami a mnohavrstevnou neuchopitelností být jen jednoho lidského života...* (Kupcová, 1994, s. 68); že se vytváří prostřednictvím *zpřítomňovaného světa vzpomínek, neuspořádaného příčinně, ale podle toho, jaký význam události pro Chrysostomovo podvědomí mají, a podle formuláře dotazníku, jenž stále – ať se tomu vypravěč brání sebevíc – zůstává přesně daným rámcem* (Dobiáš, 2000, s. 78).

Jiří Trávníček si ve své studii dále všímá např. toho, že *pro Grušovu vyprávěcí metodu je charakteristické zaujetí drobnostmi, bujícími detaily, konkréty, jmény* (s. 106). Helena Kupcová se věnuje jednotlivým epizodám Dotazníku, metodě jejich řazení: *Hlavním kompozičním principem je stále prolamování reálného časoprostoru zmíněných pražských zářijových dnů do imaginárního dětství a chlapectví i do světa tajemných znaků, snů a vizí, astrologických, snopraveckých a genealogických výkladů, historických rekonstrukcí* (s. 68). Dalibor Dobiáš se soustřeďuje na srovnání Dotazníku s jinými díly (světové) literatury, především

s knihou Laurence Sterna *Životy a názory blahorodého pana Tristana Shandyho*.

Životu a dílu J. Gruši (včetně děl německy psaných, ale vyjma tvorby pro děti) se věnuje Dalibor Dobiáš také ve své diplomové práci (Praha: Filosofická fakulta UK 2001). Jeho pohled je tedy literárně-historický (ačkoli se od tohoto označení distancuje) a interpretační. Zajímají ho motivy (vyzdvihuje především opakující se motivy hladu, sexu a smrti, příp. dítěte, převážně v poezii se pak dále objevuje pták, ryba, pohřeb, zahrada života, Janinka...) a témata Grušových děl (např. neustálé překonávání totalitního jazyka v existenci dospělého člověka), zvýrazněna je i jinými autory zmiňovaná inspirace barokem a také vliv autorova (literárního) života na dílo (Gruša překládal R. M. Rilkovy Duinské elegie, a to ovlivnilo jeho styl...).

2.1.1.3 Tématem Dotazníku je domnívám se výsměch totalitní moci reprezentované soudruhem Pavlendou a jeho dotazníkem. Také se dá kniha nahlížet jako příběh jedince žijícího v době dějinných zvratů (1939, 1948 a 1968). Dotazník *je tak namnoze přečten jako souboj jedince s dějinami, přičemž jeho „šelmovské vyprávění“ (J. Schondorff) se chápe jako nejvlastnější český přínos, který román nabízí* (Trávníček, 2004, s. 272).

Kromě těchto dějinných mezníků (první z nich je zároveň rokem narození hlavní postavy, Jana Chrysostoma Kepky – dále J. Ch.) se objevují dějinné události starší, které jsou spojené s líčením osudů předků Jana Chrysostoma, především rok 1866 – rok bitvy u Hradce Králové, a revoluční r. 1848.

Příběh Jana Chrysostoma je vyprávěn v ich-formě. Je rámcován odevzdáním a vyzvednutím dotazníku, jenž mu má sloužit k získání místa ve firmě Granit v Praze. J. Ch. v knize vylíčí celý svůj životní

příběh i příběhy ostatních obyvatel svého rodného města Chlumce nad Cidlinou. Zachycuje především svou rodinu (matku Alici a tatínka Edvína, politicky angažovaného strýce Bonka; bratrance-strýce Olina, bývalého letce v Anglii, jenž je odsouzen k práci v dolech, a jeho matku, tetu Ludmilu Vlačihovou, žijící v nedalekém Čepíně), v níž J. Ch. figuruje jako dětský hrdina velkou část knihy. Kromě vlastní rodiny zachycuje i další obyvatele Chlumce (malou Ernu, kamarádku a *nevěstu*; její matku Mirenu Klánovou, s níž získá první sexuální zkušenosti, pana Vincence Vostárka, jenž se se svým *vznosníkem-samoletem* pokouší létat, dále např. také pana Hatusche, továrníka, ředitele firmy Largior, která vyrábí cukrovinky, Msgre. Rosina, který je autorem Dějin Chlumce). Když J. Ch. dospěje a stane se vojínem, vstupuje do jeho života např. přehnaně čistotný nadporučík Gibiš a Němka Jutta, jež se s J. Ch. setkává, aby zkřížili své kočky, a vytvořili tak nové plemeno. Odbočky od chronologického líčení života Jana Chrysostoma tvoří především vylíčení osudů jeho předků (s. 49–72; výrazná je postava Kamily Holanové aneb Krasoslavy Zorské, básnířky, jež hraje roli v sexuálních fantaziích J. Ch.; dále např. Jakuba Střely, který jako deista na poč. 19. stol. musel odejít ze země do Temešváru). Kromě příběhu J. Ch. je podrobněji přiblížen i život Olina. Jednu kapitolu (o setkání s anglickou prostitutkou) vypráví i on, jinde se podrobnosti z jeho života dozvídáme prostřednictvím vypravěče – J. Ch.

2.1.2 Já se ovšem více než literárně teoretickému výkladu budu věnovat Dotazníku z hlediska popisu jazykových prostředků a jejich fungování v textu a na základě toho se pokusím stanovit styl této prózy. Z tohoto pohledu mi vykrystalizovaly čtyři principy, pomocí kterých je text vystavěn.

2.1.2.1 Prvním principem výstavby textu je **princip pečlivého výběru slov** projevující se především v rovině fonetické, lexikální a slovotvorné.

2.1.2.2 Druhý princip je **princip identifikační** týkající se především pronomín a substantiv.

2.1.2.3 Třetí princip, **princip dezintegrační a kontrastivní**, se projevuje nejvíce v rovině syntaktické.

2.1.2.4 A konečně **princip explikační a dotazníkový** se projevuje v rovině textové.

2.1.2.1 Princip pečlivého výběru slov

2.1.2.1.1 Hlásková instrumentace

Výběr slov je pečlivý. Blízko sebe stojící výrazy někdy vytváří eufonický efekt s poetickou dikcí: *Topoly šelestily, foukal vítr, který se nazývá vánek a který voní tou vůní usychajících otav, rozvlňuje jejich pach až k pivovaru a dál až k paví vile* (s.86-7). Pro to, že byl výběr slov v tomto případě záměrný, svědčí i věty, které následují po větě výše uvedené, tj.: *Alice Amdase mjí, v trávě, co ještě nepadla pod kosidly, zablýskne křepelčí křik. Zatřepetají křídla a křepelice frčí k borku*. Podobně viz také např. tento příklad obohacený o daktylotrochejský spád: *Chroupala hlávku salátu, chrastila zeleným listem* (s.76) nebo spojení: *hlídala ho a hládila*

(s. 133), *koně zduřelí, ztuchlí a zkrvavení, plní much a puchu* (s. 31).

Následující spojení obsahují hláskovou shodu v míře menší, příp. pouze aliteraci: *spím, zpívám a necítím bolest* (s. 18), *všechno...mu připadalo zlé a žravé* (s. 74), *(místo) bylo ohraničené a osudné* (s. 74).

Jinde má hlásková shoda charakter slovotvorný: jednak se složky (několikanásobného větného členu) shodují v předponě (příp. první části složeniny): *nevyvratitelný a nevyfackovatelný* (s. 14), *nejvycvičenějšího a nejastorovatějšího Astora* (s. 36), *jednostranný a jednoznačný člověk* (s. 43), *posuvná a posupná stěna* (s. 220), *postupně a posupně* (*ibidem*), *pláčem neslzavým a nevzlykavým* (s. 91); nebo se naopak touto předponou odlišují: *zařizovačem a vyřizovačem* (s. 40), *užírám nebo ožírám* (s. 12), *nadpaními a podpaními* (s. 43), *ochraňují a zachraňují* (s. 31); nakonec se mohou výrazy shodovat pouze v sufixu: *tesák, špičák a zabiják* (s. 100), *rozčlenil jsem je na čadivce, kouřivce a nedýmače* (s. 72).

Někdy také se zvuková shoda objevuje v podobě rýmové: *že mě laská jako moje láska* (s. 19), *ze všech bran a stran* (s. 49), *bylo to malebné i palebné* (s. 195), *smyk je i šmik* (s. 204), *pávi z Jávy* (s. 82); s oporou o intonaci: *ale co jsem napsal, to jsem zaspal* (s. 203), *v Hrádku se vdala, aniž mi dala* (s. 216), *oni ho laskali, až při tom mlaskali* (s. 130), *co ji maluju, zas ji miluju* (s. 166), *nemohl jsem už... se v ní otáčet, ani se v ní omáčet* (s. 216), „Gibiš“ „Ty mi prdel vyliž“ (s. 200), *kozy Bětky, to sou pětky* (s. 194), *nelze sledovat pouze plemeno, hlavní je vždycky semeno* (s. 55), *ta kočka čumí (ale i umí)* (s. 242).

Můžeme nalézt i paronymii: *To jenom s ženskými je sám svůj, ony ho chápou (i svými chapadly)*(s.43).

Proč Gruša těchto zvukových shod využívá v prozaickém textu? Snaží se snad dosáhnout poetického naladění? Nebo se jen předvádí? Je jeho hra samoúčelná?

Domnívám se, že chce upoutat čtenářovu pozornost, probouzet a dráždit jeho vnímání, programově nenaplnovat jeho očekávání. Zároveň např. užití rýmu může působit zcizujícím efektem, na moment jsme vytrženi z ponoření se do příběhu. Tato hlásková instrumentace Grušovi dále umožňuje klást vedle sebe slova, která se běžně nespojují, a vytvářet tak nové souvislosti; někdy převáží hravost: *posuvná a posupná stěna; postupně a posupně; jindy je sdělení významné samo o sobě, ale je tímto způsobem ozvláštněno: v Hrádku se vdala, aniž mi dala.*

2.1.2.1.2 Nespisovnost versus knižnost

...spisovný jazyk se v současné literární tvorbě prakticky nemůže uplatňovat bez ohledu na nespisovné útvary, zejména na obecnou češtinu (Komárek, 1996, s. 169). Text psaný spisovným jazykem je často vnímán jako příznakový (Linhartová, 1996, s. 172).

Z hlediska slovní zásoby můžeme v textu nalézt širokou škálu různých výrazů. Jedná se např. o neologismy (o nich pojednává další kapitola), archaismy (*majetnost, statua, pléd*) i historismy */U těch křížů všichni kočí slézají z kozlíků. Ignác se zastaví a pověsí lucernu na přední líšeň, je tma a rozlumelilo se (s. 56) ; měřice, rytmistr, arcikníže, preceptor jazyka latinského/. Z expresivně zbarvených výrazů se objevují v hojné míře vulgarismy (těm je věnována také samostatná kapitola) nebo výrazy s expresivitou hláskovou (*uondaní, přičaplá, zunknou si, žbluňknul, horký chlejšť, začuzená, schlamstlo*).*

Pozornost přitahuje využití spisovné češtiny, resp. knižních výrazů, vedle výrazů nespisovných, resp. obecně českých; vzniká tak napětí, jež na čtenáře může působit zneklidňujícím dojmem (viz také princip dezintegrační a kontrastivní uplatňující se v syntaxi).

Recepci literárního díla provází i jistý druh „naslouchání“ – mluví někdo jiný (autor), často jazykem, který se od čtenářových zvyklostí liší. Tyto rozdílnosti mohou být vnímány nejméně dvěma způsoby – pozitivně (text vzbuzuje pocity libé, souhlasné, uspokojuje...), anebo negativně (text rozčiluje např. malou srozumitelností, zneklidňuje...) Přitom jsme si vědomi i toho, že tentýž text může být přijat stejně nadšeně jako odmítnut, neboť jeho vnímání je do značné míry záležitostí subjektivní...(Linhartová, 1995, s. 172)

V knize nalezneme pasáže, kde jsou hojně užity knižní výrazy a vyjádření:

...vstoupíme do kostela a všichni se modlíme. Nejhlíšněji však teta Ludmila. Slibuje mě prostřednictvím s. Barbory P. Marii, a jako kdyby si byla jista, že budu kněžského pohlaví, nabízí mne jí za kněze. Já se zlobím. Proč se mě nezeptá? Proč mě tak zjevně pomíjí? Bůh jí za to nevyslyší a učiní mě pouze Chrysostomem. Zlato mi dá do úst, ale jinak mě nepovýší. Jsem rozhořčen ještě i doma – ve svém třetím domově...(s. 21) Ji, krasavici španělskou, rovněž ochraňovala Královna Panen, neboť když ona dívka upadla v moc velmože, jenž se pokoušel násilím i zbavit ozdoby nejvzácnější, tu dohnána k zoufalství, prosila ničemníka, aby si sám vybral, co má na ní za nejkrásnější. Tvé oko, odvětil šlechtic, a ona uchopila nůž, bulvu si vyloupla a mrštila jí zhýralci k nohám (s. 66).

Knižnost se projevuje ve slovní zásobě (*ráčil, sňala, nelze, pohledět, spatřili, odvětil, učiní, činíme, praví, táž, zúplna, zúmyně, rovněž, kterak, leč*), jmennými tvary přídavných jmen (*plny, zmaten, mrtva, živ*), užíváním pasivních tvarů (*byl volán, připoután, oblečen, aby to někde bylo psáno*), přechodníky (*řka,*

vzhlížejíc), infinitivy na -ti (*snésti*), genitivem /*keré však ve Welkém snáři anebo Wejtahu hlanjch slow znamená býk, wůl, mužského pohlaví (s. 26); budu kněžského pohlaví/.*

Knížní výrazy jsou v textu spjaté buď s vyprávěním s náboženským podtextem (např. s dějem odehrávajícím se v kostele, příp. s Msgre Rosinem), nebo s dřívějšími staletími, v nichž žili předkové Jana Chrysostoma – Kašpar Trubač, Krasoslava Zorská či Jan Křtitel Váchal.

Pasáže, v nichž se objevují ve větší míře nespisovné výrazy, jsou však součástí Dotazníku také:

„On se bál,“ řekla teta. „A taky si zapomněl uříznout lískový proutek, co chrání člověka před zlejma mocnostma. Stál na krajíčku a netrouf si o krok. A tak to děvče mu samo vyneslo, co stačilo nahrabat do sukně.“ „Zlatejch peněz?“ „Možná i stříbrnejch, sama to nevím. Ale kdyby byl šel dovnitř, nadosmrti bysme měli vystaráno (s. 84). Jedno okno v přízemí otevřený a vlála z něj záclona. Vevnitř jako kdybych slyšel plno lidí. Zmátlo mě to, než jsem si trouf brankou, prošel jsem několikrát sem a tam ulicí. Pak jsem otevřel – nebylo zamčino – a dostal jsem se až do haly. Nikdo mi nevyšel naproti, vlevo schody a přede mnou skleněný dveře do jídelny, průhledný až na terasu (s. 95).

Nespisovné výrazy jsou reprezentovány např. hojným vynecháváním -l u přičestí minulého (*nemoh, vystřík, přileh, dopad, olíz, jed, nečet, nahlíd, neuhád, zmáčk, nasák, nevynik*), častou záměnou „ej“ za „ý“ v koncovkách (syntaktických) přídavných jmen i jinde (*černej, kterej, celej, krásnej, čepínskej, špatnej, bílej, zlořečenej, vzteklej, zavřenej, mrtvej, nevinej, smutnej, borovej, samej odkrojek, zlatejch, stříbrnejch, nenarozenejch, takovejch, obejvatelnejch ženskejch, čepínskej, zlejma mocnostma; bejt, motejly, tejden*), záměnou „ý“ za „é“ v koncove (syntaktických) přídavných jmen (*černý na bílým, to by bylo krásný, to svý pivo, po celým těle, v tý banátský zemi, do neposvěcený země, v tý zahradě,*

v tý skále, v tý době, na schodech toho domu – zatemnělýho, svýho Němce), záměnou „í“ za „é“ u druhých a třetích stupňů adverbíí a u verb (nejmíň, dýl, líp – v celém textu pouze tato varianta; nalívá, oblítne), koncovkou -(a)ma (čubkama, zlejma mocnostma, těma slovama, za váma, s náma, klávesama, umrzlýma prstama, jasnýma a svítícíma barvama, oříškovýma jiskrama, slzama, horama, brusinkama), časté je také užívání slovesných tvarů bez začátečního j- (ste, seš, di, pudu); řidčeji se nespisovnost realizuje i dalšími způsoby (nepi místo nepij, vytvořej místo vytvoří, neroděj, koukaj, zvoněj, zamčínno, vyzlacínno, voni, voči, vohřát, voblíct, najmem); také ve slovní zásobě (šutrům, fakt, čuchometr) a hláskovou podobou (ted'kom, dyť, zasejc, šáhnout, eště, lepšíší, jináč, pajďák, pučím místo půjčím, prsouma).

Nespisovné výrazy se objevují v přímé řeči, např. když Olin vypráví o milování s anglickou prostitutkou. Nespisovně hovoří Alice, Edvín, teta Ludmila nebo malý J. Ch., a to v přímé, ale i nevlastní přímé řeči, když se stává vypravěčem. V přímé řeči ovšem se vyskytují i vyjádření plně spisovná, příp. knižní: „*Nikterak, protože mrtva jest a beztak od toho, co jste jí do duše naštipili.*“ (s. 60); „*Ale je,*“ řekl jsem, „*v tom u mě nemůže být mýlka.*“ (s. 118)

Dále se s obecnou češtinou setkáme v ustálených obratech a říkankových citacích: *černý na bílým* (s. 54), *v ní nejdřív hynou pocestní, ale pak hned i ti loupežníci, „koňma smežkaný, střeva ven soukaný“*... (s. 56), příp. paradoxně, stejně jako tomu bylo u knižních výrazů, u vyprávění ze starších dob: *A taky říkala Barbora zroditelka Kateřině přenašečce, že zde v tý zahradě leží předkové zahrabaní z dob, kdy se ještě nepochovávalo na hřbitovech, ale jen tak doma, aby byl mrtvý po ruce. Tomu však Kateřina nechtěla věřit, jak by to bylo možné položít lidský tělo do neposvěcený země* (s. 61).

Také tam, kde je výpověď emocionálně zabarvená: „*Nic není tak hrozný, moji nejmilejší, jako když táta štěstí svých dětí propíjí a na nic nedbá.*“ (s. 38) „...*až do úplného mrňava, to by se, Bonku, líbilo mně, protože to by bylo doopravdy krásný.*“ „*Bože můj,*“ řekne strýc tatínkovi, „*děláš si ze mě srandu, anebo seš tak blbej?*“ (s. 42)

Někdy se objevují spisovné a nespisovné výrazy vedle sebe: *A taky je pravda, že o Bonkovi nemluvil jako o hadu na prsou, nýbrž jako o člověku (v očích slzy), který to někam dotáhne, poněvadž z něho bude pán a ne blbec, ktorej se celej život dře* (s. 38). „...*A kdyby držela v ruce úplně stejnou čokoládu, se stejnou selkou ve stejném čepci a ta zas kdyby držela takovou selku...až do nekonečna, až do úplného mrňava, to by se, Bonku, líbilo mně, protože to by bylo doopravdy krásný.*“ (s. 42)...*abych tak jasnýma a svítícíma barvama moh malovat Čepín a město s hradbami, rozličná města, ale vždycky stará a opevněná...*(s. 151); příp. to samé vyjádření nalezneme v textu v obou podobách: „...*Podívejte se do slovníku, je to tam černé na bílém...*“ (s. 40–41) ...*ukázal ho Olinovi, že máme černý na bílém potvrzeno...*(s. 54)

Pokud jde o nedialogickou řeč autorskou,...výraznější množství nespisovných obecně českých výrazů se v ní objevuje pouze spíše výjimečně u jednotlivých autorů a některých jejich děl. Tento předpoklad dosud ovšem nelze opřít o seriózní výzkumy a statistické údaje (Štícha, 1996, s. 188).

I Gruša využívá nespisovné (obecně české) výrazy pro řeč vypravěče méně než pro řeč přímou. Je však také pravda, že vypravěčem je zde Jan Chrysostom, tedy hlavní postava, takže se v rámci ich-formy nespisovné výrazy přece jen objevují, avšak vedle

výrazů knižních či neutrálních. Záleží totiž také na tom, o čem vypravěč vypráví: např. pasáž rekapitulující život předků J. Ch. je psána knižním stylem, jenž nám tak evokuje dřívější staletí i styl kroniky města Chlumce, z níž vypravěč (a autor) pravděpodobně údaje o předcích čerpal; zatímco pro vyprávění rodinných událostí volí vypravěč výrazy hovorové i nespisovné, které dobře slouží k vystižení prostředí, v němž se s pomocí těchto výrazů komunikuje.

Gruša také využívá nevlastní přímou řeč či polopřímou řeč, takže pásmo postav a vypravěče není striktně oddělené, a proto mohou i nespisovné výrazy do pásma vypravěče pronikat:

Kurvice se rozpláčou, tu on je pozná podle toho brekotu. Radostně jim otevře. Přece jsem přišly, děvčata! Udělaly jste mi náramnou radost! Teď kom si můžu umřít. Složí hlavu do daňánek, nechá si od smrti ten úsměv natrvalo zapíct, a co ho zapíká, kurvice mu dávají hádanku: ptají se ho, co je to?... (s. 228) A taky je pravda, že o Bonkovi nemluvil jako o hadu na prsou, nýbrž jako o člověku (v očích slzy), který to někam dotáhne, poněvadž z něho bude pán a ne blbec, kterej se celej život dře (s. 38).

2.1.2.1.3 Cizí jazyky v Dotazníku aneb *Diese Wlastenzen haben meinen Hund gefressen*

V textu se objevuje mnoho cizojazyčných obrátů či celých vět. Cizí jazyk je většinou signalizován graficky – kurzívou, nebo velkým písmem. Repertoár jazyků je poměrně velký: z živých jazyků se objevuje především němčina, dále angličtina a francouzština, také ruština a v nejmenší míře italština. Z mrtvých jazyků latina a starořečtina. Nejvíce a nejpestřeji je do textu zapojován německý jazyk. J. Gruša se v šedesátých letech jednak oženil s dcerou germanisty E. Goldstückera, u kterého dočasně

bydleli; jednak z němčiny překládal, např. díla F. Kafky. (Dobiáš, 2004, s. 7)

Je při užití cizojazyčných vyjádření přístup ke smyslu sdělení znesnadněn? Nebo naopak sdělované vhodně doplňují?

Nejideálnější situace samozřejmě nastane, pokud čtenář všechny tyto jazyky ovládá, a má tak ke všem cizojazyčným sdělením přístup. Dnešní čtenář však pravděpodobně nebude umět latinsky, neboť latina byla běžným předmětem středního vzdělávání za první republiky a pak ze škol postupně mizela. Pomineme-li tedy znalost latiny, jejíž výskyt se beztak omezuje jen na několik dílčích výrazů či krátkých vět (kromě delšího souvětí připojeného za slovo KONEC a tím dávajícího najevo, že není součástí vlastní knihy a porozumění není tedy nutné z hlediska textu jako takového), čtenáři bude pro pochopení smyslu některých pasáží postačovat dobrá znalost němčiny a znalost anglického jazyka.

A i tak se čtenář nemusí obávat přílišné zašifrovanosti textu těmito jazyky, neboť Gruša mnohé sám vysvětluje (princip explikační).

Do jaké míry však Gruša porozumění jinojazyčným úsekům textu usnadňuje?

1.) Buď uvádí přímo překlad nebo 2.) podává vysvětlení či daný úsek parafrázuje, případně k daným výrazům uvede synonyma nebo 3.) čtenáři žádnou pomoc neposkytuje a pak uvádí výrazy obecně známé či 4.) výrazy a věty, ke kterým má přístup jen čtenář toho jazyka znalý.

1.) Přímý překlad pak může být ve směru očekávaném, tj. nejprve je uvedeno sdělení v cizím jazyce a po něm teprve následuje překlad do češtiny:

...konečně i on se drží na chrámových dveřích, neboť musí zjednat oporu svému království, opouští-li je, zatímco malefici occiderunt eum in ecclesiae ianua. Zlotřilci obstoupili jej v bráně chrámové (s. 78).

Častěji se však objevuje postup opačný, tj. po spojení českém se objeví spojení v cizím jazyce: daná skutečnost je pojmenována francouzsky až poté, co byla označena česky: *...že otázky kladené tímto tónem nemá v Českém království (Royame de Bohême) rád...(s. 29); ...a jmenoval jsem strýčka Olina svým bratrancem (francouzsky mon cousin) (s. 32).* Podobně předchází čeština vyjádření německému: *To když Jutta prostřela na míšeňských miskách (cvó majsna šalen) Fatmě lískové oříšky(s. 239).* S tímto obráceným pořadím se setkáme i v Mimneru.

K tomu Petr Mareš: *Na prvním místě je někdy vyjádření ve včleněném jazyce, někdy v jazyce bázovém: při antepozici včleněného jazyka se akcentuje aspekt cizosti, při postpozici získává včleněný jazyk spíše charakter dokladového materiálu (2003, s. 26).*

Název malé podkapitoly je: *ITEM: Said Olin to the bandmaster* a o pět stran dále se dočteme: *Olin rozhodil rukama směrem ke kapelníkovi (to the bandmaster, s. Pavlendo) (s. 95).* Neznalost se nám tady spojí se soudruhem Pavlendou (který je ovšem poučován i na jiných místech).

2.) *Mezi nimi se Chochlakovi líbil i Olin... Nez bavil se své vyzáblosti, ale zešlachovatěl, přestal být smrťák. Inženýr ohmatával masité snopce jeho pažního svalstva, usmíval se a sliboval strýčkovi, že ho pošle na zajímavou práci. „Kúřit' búdeš,“ sliboval mu a zároveň mu pokynul otevřít ústa. Když se v nich nic neblýskalo, přidal ještě: „Kúšať búdeš,“ a zatímco závěrečným gestem Olina vykazoval mezi vyplombované, zažertoval s ním, pohrozil mu*

otcovsky svým tlustým prstem a odepřel mu pohlavní styk, tj. přesně řekl: „No ně jebát. Jebát vospresčájetsa.“ A strašně se smál a bachaři se také smáli, ačkoli ten vtip už tolikrát, tolikrát slyšeli (s. 146).

Zde se jedná o parafrázi v báзовém jazyku – čtenáři neovládajícímu ruštinu pomůže výpověď *odepřel mu pohlavní styk* odhadnout význam slova *vospresčájetsa*.

Parafrázi nalezneme také u tří latinských vět: *Nad námi drnčí vrtulník a sype letáky na věž Sv. Barbory, odkud zvoní ty zvony. Jakub a Panna. První je proti bouřce: A FULGURE ET TEMPESTATE LIBERA NOS DOMINE MDCLXXXII (s. 243) = „Zbav nás, pane, blesku a bouře, 1682.“ Druhý je proti smrti: IANUA COELI ORA PRO NOBIS! (s. 244) = „Bráno nebeská, pros za nás!“ „Rozumím, děláte to kvůli němu, date quae sunt Caesaris Caesari...“ (tj. latinsky, s. Pavlendo, o tom, že co je od císaře, patří císaři atd., však to znáte) (s. 49).*

Při znalosti jednoho ze tří jazyků (FJ, NJ, AJ) si význam ostatních výrazů v následující větě domyslíme, protože vedle sebe stojí cizojazyčná synonyma: *Na odklopené stěně kufříku však visely medaile, přenosky, stužky a kokardy k poctě Wolkenschlossu. Deutscher Edelkatzenzüchterverband, Madison Cat Club a kočičáři všech zemí se spojili, aby Wolkenschloss byl vorzüglich, excellent, meilleur a best in show (s. 239).*

Význam neznámé francouzské věty (otázky) můžeme vyrozumět z odpovědi:

K tomu Olin řekl (avšak v českém jazyce)...

*„Kočko záhadná,
ó, kočko skvělá,*

*u které jako u anděla
vše subtilnost a soulad má...!*

„Qu'est-ce que c'est?“

„Baudelaire.“ (s. 29)

Ruskému výrazu předchází paralelní vyjádření v češtině, přičemž čtenáři pak postačuje, že identifikuje azbuku (a zde tedy také ruský jazyk), aniž by musel umět daný obrat přečíst:

PROHLÁŠENÍ O SEMENI

neboli

PROHLÁŠENÍ O SEMENNÉM PŮVODU

...

СЕМЕННОЕ ЗАЯВЛЕНИЕ (s. 67)

Vyjádření v tomto (cizím) jazyce musí být doplněna vysvětleními, nebo musí být redukována na prvky, jejichž význam je poznatelný z kontextu, resp. je z hlediska tohoto kontextu zanedbatelný (Mareš, 2003, s. 26).

3.) Ruštinu dále nalezneme ve zvukové podobě – jedná se o výrazy, u kterých chybí přímý překlad, které jsou ale českému čtenáři, majícímu navíc k dispozici kontext, většinou pravděpodobně srozumitelné: *krasávica* (4krát – s. 112, 236), *jiščó* (s. 112), *taváryšč* (s. 247) a *ja znáju* (s. 244), *gavnó* (s. 244).

Ze základních forem vícejazyčnosti, jak je definuje P. Mareš, by se zde jednalo o kombinaci **prezence**, tedy přesného uvedení slov mluvčího daného jazyka (ruského vojáka), a **evokace**, tedy navození představy daného jazyka pomocí skupiny výrazů, *jež disponují nemalou evokační silou a jejichž význam je v zásadě znám....angličtinu reprezentují slova jako mister, miss, gentleman, lady, hallo, well...*(Mareš, 2003, s. 36)

Naproti tomu angličtina se v Dotazníku projeví několika povětšinou méně frekventovanými a známými výrazy a spojeními (*bawdy, black silk slip, cheval glass, cock, prick, bum, readiness, runway, Day-out, sunny and cosy, back-garden, s. 91-95*), které jsou všechny zapojeny do syntaktické struktury českého jazyka, např.: *Pořád na sobě měla ten black silk slip, ale já jsem ji vnímal i přes tu látku... (s.92);...protože jsem uvěřil, že jediné tak readiness skončí... (s. 94)/*

4.) Anglické věty zůstávají často bez překladu i náznaků jejich smyslu, takže autor skutečně předpokládá, že čtenář pochopí význam slov, a pokud ne, jedna kapitola mu bude o trochu méně srozumitelnou, i když celkový význam mu pravděpodobně neunikne. Věty užití v textu však nejsou nikterak neobvyklé a jejich význam je při základní znalosti anglického jazyka lehce přístupný: *LET HIM DO WHAT HE CAN. Will you come with me? Where to? What are you going to give me? No, none of that. You've beautiful legs. You love me, don't you?*

Tenero come il ricordo (s. 242). = „Uchovám si to jako vzpomínku“. Zůstává zde bez překladu, parafráze či vysvětlení. Je to vypravěčův lyrický komentář následující po popisu milování s Němkou Juttou. Čtenář neznalý italštiny tedy nerozumí, ale pro celkový smysl pasáže to nemá velké opodstatnění; je to věta, která nabízí doplňkovou informaci – odhaluje citové rozpoložení J.Ch.; k tomu tak má přístup jen čtenář elitní, znalý italštiny.

K tomu opět Petr Mareš: *Velmi často je adresát modelován jako subjekt, jenž určitý jazyk včleněný do textu neovládá a současně potřebuje, aby mu byl zpřístupněn celek textu. Vyjádření v tomto jazyce musí být doplněna vysvětleními, nebo musí být*

redukována na prvky, jejichž význam je poznatelný z kontextu, resp. je z hlediska tohoto kontextu zanedbatelný (Mareš, 2003, s. 26).

Podobně nechává Gruša čtenáře napospas francouzské větě, jíž Arab zdůvodňuje své chování, tj. proč střílí po vráně, a vyvolává tak paniku z nepřátelského útoku: „*C'est la guerre, mon lieutenant.*“ (s. 31) Překlad: „Je válka, můj poručíku.“

Také pojmenování léku zůstává nepřeloženo z řečtiny, vytušíme jen, že se jedná o lék, neboť si ho jde J. Ch. ve snu vyzvednout do lékárny: *Farmakon athanasias* (s. 11, 250). Překlad: „lék nesmrtelnosti“ (Φαρμακον αθανασιας).

Jakými způsoby uvádí Gruša cizojazyčná slova do textu?

Buď zachovává úryvky v původní grafické podobě jazyka – 1.), a to i co se týče druhu písma – 2.); nebo uvádí cizí jazyk v jeho zvukové podobě – 3.).

1.) Grafika je přísně dodržována u angličtiny a francouzštiny: *Pomstil se nám za to krásné břicho, učil maminku francouzštině..., díval se na ni posupně..., odfrkával si a umlaskával, pořád ji zkoušel na passé composé u nepravidelných sloves, musela mu převyprávět článek z učebnice, který se jmenoval La Noce au village, pravidlo se tam, že nevěsta vstupuje do kostela, entre à l'église au bras de son père, ovšem nezouchnutá a nesirotek...(s. 18) Z ničeho nic, nejdřív časovala se laver a dotáhla to až k nous nous étions lavés... (s. 19)*

2.) Druhem písma se zde od češtiny liší ruština a řečtina. Jedna výpověď je psaná azbukou: *СЕМЕИНОЕ ЗАЯВЛЕНИЕ* (s. 67); a jedno slovo alfabetou: *Ale ten kruh je i OUROBOROS (ουροβορος) neboli had, který se zakousl do svého ocasu a požívá, podoben kruhu, sám sebe* (s. 77). Azbuka vyvolává dojem, že daný výrok je

součástí skutečného dokumentu, alfabetu zase dodává latinkou psanému výrazu punc skutečné erudovanosti.

3.) Avšak některé výrazy německé a většinu ruských nalezneme ve zvukové podobě, a to vždy v přímé řeči, případně v řeči vypravěče, který chce přímou řeč evokovat: *Dr. Pleskot jí vysvětluje Dějiny Chlumce VII. díl . Jutta přikyvuje fršté, fršté, ale je to těžký obor, ničemu nerozumí. Což je od ní svým způsobem hezké. (s. 239) „Jiščó, krasavica,“ volají. Mlátí se do steh, že tohle je konečně správné pití, kdežto Bonek s Edvínem jsou popelaví, vidí ty Rusáky mrtvé...(s. 112)*

V kterých případech Gruša volí místo českého vyjádření cizojazyčné?

Někdy mu slouží pro **evokaci prostředí**: např. se to týká francouzštiny. Ta je spojena s El Arichem (dnešní Maroko) a Francií, kde byl Olin za druhé světové války cizineckým legionářem, a s důstojníky, kteří tam veleli. Angličtina se objevuje především v kapitole, ve které líčí Olin (v době, kdy byl stíhačem v Southendu v r. 1944) své milování s anglickou prostitutkou. Většinu vět pronesla ona, jednotlivá slova byla součástí Olinova vyprávění: *„...potkal jsem partu saniťáků, který se mě ptali, co tady hledám, řekl jsem jim, že nic, že error. Ale nebyl to omyl, aspoň co se místa týká ne (s. 95). Šlo zde o navození atmosféry anglického prostředí, to je podporováno i místními označeními /A vypravoval kapelníkovi o ulici Regent Street a o holce, kterou tam potkal...Na Brewer Street se zastavila před starožitníkem a dívala se do zaprknované výlohy...(s. 90)/*

Někdy se jedná spíše o **evokaci doby**, neboť cizojazyčná vyjádření se objevují v rámci našeho území.

Latina vyvolává atmosféru dřívějších staletí, ve kterých žili předkové Jana Chrysostoma: *Item vrchní Zellhofer řekl Jakobovi Střelovi A.D. Martii 1782: „To jest, žádáš si sto dvacet ran holí.“ (s. 62) Půjdou velice mlčenlivě, bydleli tu anno currentis 550 let (s. 71) .*

Němčina se objevuje v souvislosti s válkou v roce 1866 a děkanem, který pomáhá vojákovi, dávnému předkovi J. Ch., Janu Váchalovi: *Děkan ho vidí a k němu: „Hörst du mich?“ Děkan si vykasává sutanu a sám klouže tím břehem, „verwundet?“ Vojákův bílý kabát je pod žebry prosáklý krví..., „was ist mit dir?“ „Neumím plavat, velebný pane,“ řekne ten voják a česky. (s. 50); dále s Kašparem Trubačem, jiným předkem z téže doby: *K. Trubač napsal p. podkrajskému: „Diese Wlastenzen haben auch meinen Hund gefressen!“ (s. 60)**

Německá vyjádření jsou spojena také s druhou světovou válkou a především s dotazníkem o původu (*Erklärung über die Abstammung, s. 45*), který musí zaměstnanci čokoládovny vyplnit, aby se zjistilo, zda nemají židovské předky: *„Žid“ jest: „kdo od nejméně tří der Rasse nach volljüdischen prarodičů pochází.“ (s. 53). Čech Očko nechce zavázat oči při popravě zastřelením a říká německým vojákům: „Nicht binden!“ A také pan Hatuš, majitel továrny na čokoládu – HATUSCH KAKAOFABRIK, mluví německy.*

Ruština se objevuje v souvislosti s roky 1945 a 1968 a s příchodem ruských vojáků: *...kdežto dr. Pleskot jen tak před Mincovním domem, před těmi kulometry, a vykládá obsluze Dějiny Chlumce VII. díl. To je těžký obor. Voják sice přikyvuje: „Ja znāju, ja znāju,“ ale ve skutečnosti jenom tak kývá a nerozumí ničemu (s. 244).*

Latina jako mrtvý jazyk plní funkci od ní očekávatelnou, tj. je spjata s **odbornou terminologií**. Latina se projevuje v rámci těchto (odborných) oblastí: astrologie, biologické názvosloví: botanika, zoologie, anatomie. Astrologie: ...*kam padám, že do Čech, že lezu do Chlumce a že bych si to měl přece jen rozmyslet, zvážit to, a když to není možné, tedy to aspoň pozdržet, počkat si, až se mi na mém časohledu posunou hvězdy, abych své hvězdy neměl zrovna v domě č. 8 (MORS)!* (s.23) (rození J.Ch.). *Ve starém františkánském znaku na domě vycházelo nad vztyčeným křížem, avšak bylo to slunce smrti a dům vlastně neměl číslo 12, nýbrž číslo 8, jako ten DOMUS MORTIS v mém horoskopu* (s. 47). *Jak už jsem náchylný hned ve všem vidět nějaké znamení, dlouho jsem váhal, až spadla klec a nedalo se jet nikam. Desátý dům čili PEREGRATIONES se zatměl* (s. 250). Překlad: *mors* = „smrt“; *domus mortis* = „dům smrti“, *peregrationes* = „cesty“.

Botanika: *carum carvi*: *Tak ražkový thé, carum carvi, ne kmín do omáček nebo pod nějaké maso, nýbrž ražka a z ní elixír.* (s. 86) Zoologie: *ornithoptera goliath* je název motýla (s. 125), *felis silvestris* = „kočka domácí“ (s. 96) a *elepha primigenia* = „mamut“ (s. 213).

Anatomie: sem patří např. *introitus vaginae* = „poševní vchod“ (s. 224), *orificium externum* a *internum* = „vchod vnější“, „vchod vnitřní“ (s. 254), *aequator oculi* = imaginární linie, která obkružuje oko, jakýsi „rovník oka“.

Cizí jazyk se také může stát prostředkem ke (komikotvorné) **hříčce**, podkladem k vytvoření **neologismu** či **dvojsmyslu**.

Hříčky se vyskytují především v německém jazyce: např. v českoněmecké říkance: *Erna mi přitom pomáhá tleskáním a také*

tou říkankou, jak nad německým územím letí kufr s uzeným. Já říkám druhou sloku... „Ich vídrhole, ať už jsou s ním dole.“ (s. 102); či německém říkadle: *...dělá za křepelici pück der Wück a bück der Rück, neboli pět peněz, ovšem po německu (s. 87).*

Komicky a hravě působí i celé setkání němčinu neovládajícího J. Ch a Němky Jutty, která přijíždí do Čech za účelem spáření její kočky a kocoura Jana Chrysostoma někdy těsně před srpnem roku 1968: *Tam jsem řekl podle němčiny pro samouky s. 23: „Toto je váš klíč.“ A Jutta podle stejné lekce řekla: „Danke.“ Další věta zněla: „Sie können auch den Lift benutzen.“ Váhal jsem s ní, protože u Kotvy výtah není....„Guten Tag,“ řekl jsem (to jsem taky uměl)...(s. 238);* ale snaží se dorozumět, jak to jde, nad vínem si ale společně s dr. Pleskotem, Olinem a Čankajškem všichni „porozumí“. *Dr. Pleskot řekl: „Híz, míz,“ (tj. čičiči, s. Pavlendo).*

Následuje pasáž, kde jsou již všichni přiopilí a ve které dominuje hra s německými slovy:

„...kukmal, Jutta...mórgen, mórgen, majsna šalen!“ Jutta si lokne z dvoudecovky: „Ja.“ Vidím víno rozlité uvnitř skla, jak se nahání k jejím ústům, item řeknu o budoucnosti: „Šajse ist kaput.“ Jutta se začne řehtat. A Jutta sama dodá: *Hies, mies, alles gut! Es reimt sich, es ist ganz gereimt.*“ A dělá zigizaga, jako Němčouři, když pijou, a já, ač mi zrovna tohle zigizaga-klácení připadá jindy pitomé, já se taky tak zigizaga houpu z jedné půlky prdele na druhou a říkám to zigizaga a taky:

Morgen majsna šalen
šajse ist kaput.
Gema kacen machen.,
híz, míz, alles gut (s. 240).

Gema kacen machen snad může znamenat „Gehen wir Katzen machen“, tj. „Pojďme dělat kočky“, tj. spářit Juttinu Fatmu a Mafa J. Chrysostoma.

Hra s němčinou a v souvislosti s Juttou se objeví ještě jednou. Je však tentokrát založená na dvojsmyslu přístupném jen Čechům: „Čankajšku, šampaňský sem, máme zbouchnutou kočku.“ „Šampanjér,“ rozhodí Jutta rukama, protože ho má ráda. „Šimpanjér,“ opravím ji. „Je dobré na opici.“ Jutta však rozumí: „Fír šimpanzen,“ tleská, „auz Šimpañ!“ „Zó,“ odpovím jí.

(Tragi)komicky působí situace, kdy Kašpar Trubač chodí v březnu r. 1848 po Joštově náměstí s psíkem, který měl na ocase červenobílou kokardu. Oříšek se ztratil a K. Trubač napsal p. podkrajskému: „Diese Wlastenzen haben auch meinen Hund gefressen!“ Strašně je urazil a oni mu to nikdy nezapomněli (s. 60). Překlad: „Tito vlastenci“ (čechismus) „sežrali také mého psa.“

Gruša hojně využívá dvojsmyslnosti latinských výrazů či spojení: ...že ty karafiáty, které se řinou z kravského rohu, jsou zamilované květiny pana továrníka – druh *Dianthus superbus* (s.40). Následuje hříčka s dvojsmyslností slova „superbus“, kdy Bonek dává při interpretaci přednost negativnímu významu, protože nemá rád továrníka Hatuše, který dal na své čokoládě, to Bonek pozná, zobrazit některou ze svých Melánek a Tylek (prostitutky), jí poručil sypat z kravského rohu kytky, ale ne vznešené dianthy (*superbus!*), nýbrž prachobyčejné nafoukané hvozdíky (s. 41). Tuto větu plně ocení jen ten, kdo zná obě možnosti, jak toto slovo překládat. Překlad: *superbus* = „vznešený“, „nádherný“, ale také „pyšný“, „hrdý“.

U slova *largior* (jinak také název místní čokoládovny v Chlumci) se také uplatňuje dvojitý výklad významu. Bonek neopomenul poznamenat, že slovo *largior* je latinské a znamená štědře dávat...(s. 39) Žid Vohryzek to však vidí jinak: „*Largior*, to není jen štědře dávat, nýbrž i podplácet! Podívejte se do slovníku, je

to tam černé na bílém. Podplácíme, abychom mohli štědře dávat, a čím štědřeji dáváme, tím vyšší je provize, a čím vyšší je provize, tím více je Largior milován.“ (s. 40–41)

Hovorovou podobou odborného názvu – „masdeválka“ – se v knize označuje ženské pohlaví (viz pasáž o neologismech). Původně se však jedná o rostlinu ženské pohlaví připomínající, *masdevalia ignea* (poprvé na s. 117). Také přívlastek *ignea* je zde akcentován dvojsmyslně: *Tenkrát mi, s. Pavlendo, řekli, že ignea znamená ohnivá, ale to jsem já už věděl.* Podobně i u *orchideje* nachází důvod k jazykové hříčce s erotickým podtextem, neboť *orchis* = „varle“ (viz pasáž o neologismech).

Neologismy jsou jednak latinské, jednak německé. Německé neologismy jsou složeniny s první částí „voll“: *das Vollarbeitschftliche* (s. 150), *das Vollsterben* (s. 215).

Latinským neologismem je pseudozoologický název *canis Chlumecensis* = „pes chlumecký“ (s. 113); dále také pseudoanatomický název *dens caninus* = „zub psí“, který se stává jedním z leitmotivů knihy, jinak také označovaný jako *psozub*, ostrý špičák, který je snad jediným znakem, jenž (nejen) geneticky spojuje bratry Bonka a Edvína. *A tu se Bonek na p. Hatuše usměje, vytasí na něho svůj DENS CANINUS, ten psozub tesák, špičák, a zabiják...(s. 100)* Také sem patří *solidus Mafensis* = „z masivního zlata a Mafovi patřící“: *...a těsně u mé nohy zanechal zlaťák své moči. Solidus Mafensis. Tvrdá měna, s. Pavlendo! Ještě po letech, když ke mně přijde nějaká kočka, pozorně očichává to místo (s. 237).*

Gruša také užívá cizích jazyků ve formě **citátů** a aluzí, jejichž význam (příp. zdroj) běžnému čtenáři nemusí být známý. Přístupná tak pravděpodobně nebudou všechna latinská i starořecká vyjádření i

hra s jejich dvojsmyslností apod. (viz též výše): „*Rozumím, děláte to kvůli němu, date quae sunt Caesaris Caesari...*“ (tj. latinsky, s. Pavlendo, o tom, že co je od císaře, patří císaři atd., však to znáte) (s. 49). Překlad: „Co je císařovo, dejte císaři.“

Týká se to např. také italské věty *Tenero come il ricordo*. (s. 242), která však zůstává bez překladu. Jednak je tato věta součástí verše básně *Questo Amore*, jejímž autorem je Jacques Prevert (1900–1977).² Jednak je to název umělecké fotografie nahé ženy (a její neopálené zadnice) procházející se se slunečníkem po pláži z r.1964–5 (autor: Wingate Paine).³

Ale především se to týká úplného závěru knihy, neboť Dotazník končí větou: *Narraverunt mihi iniqui fabulationes, sed non ut lex tua; ego autem loquebar de testimoniis tuis*. První část (po středník) je 85. verš ze 118. žalmu Bible. Celý citát pak lze nalézt v „*Concordantia Missalis Romani*“ [S 1535ai] a věta pokračuje tímto: *in conspectu regum, et non confundebamur*.⁴

Dovětek za koncem textu je neprůhlednější. Text je částečně převzat ze Septuaginty, řeckého překladu žalmů z hebrejštiny, zde převedeného do latiny. kombinuje části žalmu 118; a to verše 85 (v kralické verzi „Vykopali mi pyšní jámy, kterážto věc není dle zákona tvého“, u Josefa Kunického „Jámy na mě nastražili domýšlivci, kteří nejednají podle tvého zákona“, v Grušově verzi „Bezbožní [zlí] mi vyprávěli povídačky, ne podle vého zákona“) a části verše 46 (kralický „Nýbrž mluviti budu o svědectvích tvých“, Kunického „A mohu o tvých nařízeních mluvit; vynechána je druhá

²Online: [Hhttp://www.ladyafra.com/POESIE/PREVERT.htm](http://www.ladyafra.com/POESIE/PREVERT.htm)H.

³ Online:

<http://www.stevenkasher.com/html/Detail.asp?WorkInvNum=1177&whatpage=exhib>.

⁴ Online: <http://www.rifugiodelleanime.org/m3/>

část verše, v níž je uvedeno, že se tak stane před králi a že mluvčí nebude zahanben; u Gruši „Já jsem však mluvil v tvých svědectvích“). Identickou se stává autostylizace vypravěčova a žalmistova (Davidova). Tím je popřen jakýkoliv pokus člověka hledat kauzalitu dění v jeho vlastní existenci a manifestována jeho finalita (Kupcová, 1994, s. 70).

K tomu dále můj pokus o (interpretační) překlad: „Nepřátelé (iniqui) mi vyprávěli (mihi narraverunt) smyšlené historky (fabulationes), které by však neměly pro Tebe být zákonem, (sed non ut lex tua); já však jsem vyprávěl (ego autem loquebar) o tvých svědectvích (de testimoniis tuis).“ Nepřáteli jsou snad myšleni představitelé komunistického režimu a (historická) fakta v Dotazníku jsou takto označena jako pravdivá.⁵

2.1.2.1.4 **Neologizace; okazionalismy, hapax legomena, aktualizované archaismy**

Neologismů je tento text opravdu plný. Grušovy neologismy bychom mohli označit spíše jako **okazionalismy** (autorské či umělecké neologismy), neboť se jedná o výrazy, které nejsou *jazykovým společenstvím přijaty do užívání, uchovávají si svou novost, neobvyklost, výrazovou neotřelost nezávisle na době, kdy byly vytvořeny* (ESČ, s. 292). Dále je pro ně typické *autorství, vázanost na kontext, neuzuálnost, jednorázové užití, zvláštnost, nápadnost* atd. (ibidem)

Některé z nich se v rámci Dotazníku ujímají a jsou užívány častěji (např. *masdeválka, psozub, ponornost*), jiné bychom (ovšem po frekvenční analýze) mohli označit za **hapax legomena** (v rámci

Dotazníku se vyskytnou pouze jednou např. *ňambikvárové, kondolentiér*).

O vztahu Grušových neologismů k archaismům viz závěr.

Měli-li bychom Grušovy neologismy klasifikovat, našli bychom tyto tři typy: 1.) **neosémantismy**, 2.) **víceslovná pojmenování**, 3.) **slovotvorné neologismy** – ty jsou nejhojnější a zde je označuji jako neologismy pravé.

1.) Zastavím se nejprve u několika výrazů, jež jsou sice běžně užívanými, známými slovy, ale v Grušově pojetí nabývají významu nového, a stávají se tak tzv. **neosémantismy**; nepovažuji je tedy za neologismy v pravém slova smyslu.

Výrazy již existující Gruša užívá ve významu, který je v nich potenciálně skryt, ale v němž se neužívají. Např. výraz **hladina** označuje sliznici. Jan Chrysostom „je rozen“ a rození komentuje takto: *Za toho křiku jsem se s konečnou platností smekl, proklouzl za levou rukou a najednou jsem ležel na obličejí, oči zaťaté...třel jsem se čelem a nosem a pusou o tu hlád' a hladinu (protože to bylo hladké a taky to hladilo, který kretén to pojmenoval sliznice!)... (s. 23)*

Další takové substantivum je např. **vstavač**, jež zde slouží pro vyjádření faktu, že úd dospívajícího J. Ch. již „vstává“: *Tedy ne, s. Pavlendo, že by se mi to nestávalo už dřív. Novota spočívala v odhalené užitečnosti tzv. údu; on se mi tímto stal vstavačem i v obecném smyslu...(s. 152)*

Ve svém potenciálním významu je užito také adjektivum **masožravá**. Mohli bychom je volně přeložit jako „chtivá sexu“. Jde

⁵ K přesnějším překladům jsem využila znalostí několika učitelů jednotlivých jazyků.

zde tedy o užití metaforické: *Neuměl jsem jí zapomenout její nedání. Neotevřela se mi, takže teď není masožravá, i kdyby se kdovíjak kroutila, i kdyby po mně kdovíjak lapala, já jí to ucpu pěští (s. 181).*

Pokud by čtenář znal význam slova **samolet**, které je však v SSJČ, a dokonce i v PSJČ označeno jako archaismus, pak by se mu vybavil *pták ohnivák*, resp. *fénix*. Gruša toto slovo užívá s vědomím jeho paralelní existence jako archaismu (nebo bez ohledu na archaismus, a tedy spíše můžeme říci, že tento výraz nově vytváří?) pro synonymum ke slovu ornitoptéra – *letoun s mávavými křídly*.

Můžeme sem s trochou tolerance přiřadit i výraz **varran**, který se stane označením pro pohádkového hada žijícího v čepínské skále. „Varran“ je neologismus vytvořený dítětem, jež má radost, že se konečně naučilo „r“: „*Moh by se jmenovat varran?*“ *zeptal jsem se. „Kdo?“ „Ten had.“ „Říkáš varan?“ „Říkám var-ran, teto, má tam dvě er.“ (Od čtvrtého června t. r. jsem uměl vyslovovat r, myslel jsem si, že jím není třeba šetřit.) (s. 85)*

U následujících tří příkladů bychom význam vyrozuměli jen stěží, jsou užity metaforicky (metonymicky), ale stojí také za povšimnutí. Např. adverbium **obkročmo**. Alice přerušila svým narozením mužskou linii potomků. Jí se opět narodil muž, a to Jan Chrysostom: *U Váchalů, z kterých pocházela, se všichni synové jmenovali Jan, Alicin otec např. Jan Evangelista, měli však i Nepomuka, Křtitele atp., jednoho za druhým v přímé linii, na které jsem až já udělal smyčku a zádrhel, když jsem se narodil jaksi obkročmo – Alici (s. 24).*

Dále mohu uvést dvě verba, a to **pašovat** a **korunovat**. Sloveso „pašovat“ zde znamená „být nositelem genetické charakteristiky, která však zůstává nerealizována“: *Bylo by tedy správné vystopovat původ, vznik těch očí, odhalit jejich ponornost, proč se v jednom*

pokolení objeví a v jiném zase ne, a taky kdo všechno ty oči pašoval...(s. 55) Verbum „korunovat“ je užito metaforicky, a to ve spojení „korunovat srdce“: *Při té řeči vstrčil Olin Němci zlatou korunku tajně do kapsy (tj. korunoval jeho srdce, které milovalo Rappa alias Hlavatýho silným lpěním. Anebo říkám blbost?) (s. 143)*

Následující doklady jsou odlišné, neboť význam, v němž je užívá Gruša, bychom z jejich podoby nevyrozuměli. Ze slov, která označují také jinou skutečnost, než je u nich běžné, avšak tato skutečnost není implicitně přítomna v jejich sémantické struktuře, mohu jmenovat především verba, a to: **vědět**, **minout**, **chválit**, **tančit**. *A odpusťte mi i její slzy – Mireniny, neboť já je zevnitř té paní věděl (s. 176); ...v paní Mireně jsem zblízka minul všechno, co jsem dřív měl za nedohledné, Ernu např.! (s. 176) Nejdřív jsme pili žernosek, pak špatný oran, a když i ten zmizel..., přinesla Alice loňské ze šípků a pampelišek. Edvín ho chválil a chválil, až to vypadalo, že dojde i na salmiakový líh (s. 223). V krematoriu je právě spalován Bonek a spalovač se dívá kukátkem, jak mu to topí. Takovým sklíčkem, jako je na zatmění slunce, mrkne na Bonka, a hele: Bonek zrovna tančí. Svíjí se, čerti s ním šijou (s. 225).*

2.) Za autorské neologismy můžeme považovat i některá **víceslovná pojmenování** (ESČ uvádí např. neautorský neologismus *sametová revoluce*).

Jednak objevíme víceslovné neosémantismy, např. **měnit skupenství**, které se v Dotazníku objevuje ve významu „umírat“; a **provozní věk**, který se zde vztahuje na osoby, nikoliv očekávaně na věci: *A dokonce i ty dvě staré dámy, které tam na konci vyklápějí tabulky z forem a posílají je pod staniol paní Štěstěně, jsou plny*

zaujetí pro tohoto muže a občas hořce pocítí, že jejich provozní věk už minul (s. 42).

Kromě toho vytváří Gruša i nová, neotřelá spojení, např.: **vědět zadopatrově; kapesní muž**. *A ví o mně, že já to vím taky tak zadopatrově, nenahlas jako ona (s. 168)*. Toto je npor. *Gibiš: oči vpadlé jako při gastritidě, tváře poněkud vsrklé, jako kdyby pořád cucal bonbon, dost vlasů, ale ne nízké čelo, skoro krasavec, takový kapesní muž ve věku dvaadváctičet let (s. 195)*.

3.) Následující pasáže jsou věnované okazionalismům Grušou nově vytvořeným, autorským neologismům, které můžeme označit jako pravé neologismy, a to těm, jejichž vznik je motivován slovotvorně. Nejprve pojednám o těch, které jsou vytvořené převážně pomocí sufixů, kde je ke kořeni připojen jiný sufix než je běžné (3a) a pak o těch, které působí impozantně svou délkou (3b), a to jsou buď složeniny (3ba) nebo výrazy opatřené jedním či více prefixy (3bb) či slova zdloužená pomocí sufixů, příp. i prefixů (druhé a třetí stupně přídavných jmen) (3bc).

3a) Dva neologismy, u nichž se projevuje sufixace, v textu nalezneme vícekrát, a to výrazy **masdeválka** a **orchidejný**..

Existuje adjektivum „orchidejový“, příp. „orchideový“ či „orchidejovitý“ – *patřící mezi orchideje* (PSJČ). Gruša však vytváří adjektivum „orchidejný“ a dává mu navíc význam nečekaný. Čtenář tento nový význam však pravděpodobně (pokud se nezajímá o biologii) znát nebude, Gruša ale nabízí v textu vysvětlení. Na základě vazby orchidej – orchis (latinsky „varle“) vytváří paralelu vznešeného a nízkého (sexuálně pudového) ve vztahu k Erně: *Když pomyslíte, s. Pavlendo, že slovo orchidej, které mi znělo tak*

houslově, znamená přesně: *VARLATNICE*, dojde vám rozsah mého hoře. To přece není ta krása. Snad z jiného konce, jinýma očima, ty jsem však při Erně neměl. Já to všechno chtěl udělat vznešené a zároveň si na to i šáhnout. Čím víc jsem však byl orchidejný, tím víc z toho byla varlatnice (s. 161).

„Masdeválka“ je označení ženského (Ernina) pohlaví. Tento neologismus vznikl na základě podobnosti ženského pohlaví a květu rostliny *masdevalia ignea*. Základem pro popis časné erotiky vztahující se k Erně se pak stává metafora: pohlaví Erny je kytkou *masdevalia ignea* (dále jako neologismus „masdeválka“): *Erna sedí na houpačce...sukně jí přitom sklouzne z kolen a hle: je vidět kytku masdevalii ignea, já však ještě nevím, že setak jmenuje, třebaže už cítím, že je to ona. (Jako tu kytku ji, s. Pavlendo, uzřím až na školním výletě v Botanické zahradě: Ve skleníku je dusno a vlhko a nade mnou se rozvětvují dlouhé kopinaté listy, z lodyh jim čouhá to samé, co teď Erně; na Ernu přitom vzpomenu a musím si sednout, jak se mi udělá mdlo.) (s. 117); Ve vodě ovšem otvírám oči...nechávám nad sebou Ernu...A vidím i masdeválku. Tady se na ni můžu koukat (s. 159). Analogicky ke spojitosti orchidej – varle i zde je rozvíjena spojitost *ignea* – ohnivá (ohnivá i ve smyslu sexuálním): *Tenkrát mi, s. Pavlendo, řekli, že ignea znamená ohnivá, ale to já už věděl (s. 118).**

Z dalších neologismů zde jmenujme alespoň **ponornost** /jedna z rubrik v „Prohlášení o semeni“, *PONORNOSTÍ se rozumí činnost osoby, která pochází z usemenitele nebo nositele znaku, ačkoli sama znak nevlastní (s. 70)./, vyčuhovadlo* (klitoris) /...zhouplo mě to dolů k jejímu vyčuhovadlu a já ho s otevřenýma očima líbnul...“ (s. 117)/, **vcucávadlo** /Pohřební auto má na rozdíl od toho vcucávacího své vcucávadlo vzadu (s. 211)./, **kosidla** (nástroje na kosení),

nahatice (nahá žena), *kurvice* (místo „kurva“), *umírač* (ten, kdo umírá/ umře), *kondolentiér* (kondolenční pracovník, slovotvorně blízké ke „kondotiér“ – *středověký velitel žoldnérů*), *měsíčnit se* (analogické k „slunit se“).

Ňambikvárové poněkud vybočují ze 3a, neboť kromě sufixu je u tohoto výrazu originální také kořen. „Ňambikvárové“ jsou s největší pravděpodobností „ti, již mluví tou nesrozumitelnou řečí (tj. češtinou), která užívá ň“: *Jutta přikyvuje fršté, fršté, ale je to těžký obor, ničemu nerozumí... „Jsme pro ni“ (tj. pro Němku Juttu) „ňambikvárové.“ (s. 239)*

3b) V Dotazníku se objevuje mnoho dlouhých (či lépe zdloužených) slov, a to nejen mezi neologismy (např. *nejmilostivější, nejotevřenější, nejenergičtější, nejpozoruhodnější, poddolovaný, nevynalezený, nedohlédnutelný, nepostradatelný, přesložitě, naveskrz, nepoddimenzovat, rozchumelit se* atd.). Podle povahy slov uvedených v závorce lze uhadovat také povahu dlouhých neologismů. Gruša vytváří a užívá: složeniny; slova rozšířená o jednu či více předpon; druhé a třetí stupně přídavných jmen.

3ba) Z neologismů vzniklých skládáním můžeme jmenovat např. *školinspektor, vařhrneček, velekvětínáče, láskozář, krasoden, nitrotřpyt, časoplavec (=chrononaut), psozub, sebežer, duševypuštění, sluncezápad* a také *nadpaní, podpaní, předpaměť, podklín, napřesléto, jinodruhá*. *Tak si to představoval můj tatínek, uchvácen obrázkem Van Houtenovy selky, a nad hlavou se mu rozsvěcovala svatozář, ne – láskozář, kvůli které byl tolik milován a která ho ovšem ochraňovala i ve chvílích pokušení (s. 43).*

3bb) Z neologismů s jedním prefixem mohu uvést např. výrazy *přivoněná, protřpycený, zachobotnicovat, očerveňovat, zevzácňovat se, usemenit, okřenit, protěhotnět, odusmívat, odmňouknout, odmotejlit, odkarafiátovat*; se dvěma prefixy potom: *nevyfackovatelný, poodplout, nedohamounit, donaskočit, dovypáčit*. Jan Chrysostom a nadporučík Gibiš se perou skrz plot o pistoli: *Psi se rozeřvou, slyší mě křičet, vidí mě držet Gibíše. Také jsem prostrčený tím pletivem, aby s. nadporučík nemohl pistolí dovypáčit. Co jsme tak zachobotnicováni, příběhnou strážní a Gibiš je zajat (s. 205)*. Doma u Kepků tatínek Edvín po práci usne, a tedy *aspoň jsme si s Alicí mohli hrát na přivoněnou. Edvín spal po práci ještě tak v šatech, jen boty si vyzul, nohy mu v ponožkách čouhaly přes gauč, pravička se mu několikrát sesmekla na zem. Alice na mě udělala: PSSST a šeptem se zeptala: ‚Jakej je?‘ Já jsem se přiblížil (tichounce) k Edvínovi, čichnul jsme k jeho zasmolené, smůlovaté ruce a řekl jsem: ‚Jedlovej?‘ ‚Bane,‘ řekla, ‚borovej.‘“ (s. 151)*

Také se setkáme s častým užíváním předpony „ne“, i když ne vždy je výraz s tímto prefixem neologismus, neobvyklost užití je ale i tak patrná: *nevynalezený barevný klavír (s. 130), ten Neastor položil přední tlapku na zídku (s. 175); Neuměl jsem jí zapomenout její nedání (s. 181);...díváme se dolů na to čazení vpravo (z komína Spoj. čokoládoven) a na to nečazení vlevo (z komína pivovaru Vlačiha & Klán) a nic nás nebolí (s. 192);...ve smyslu těch cedulek, které to hlásily nedomorodcům (s. 201); Tu se rozpomenu na dopis ASTORU DRUHÉMU, mému tahounovi. Stálo v něm: Nesežranej, pohřbenej pse,/nalož v nebi Kamilu Zorskou...(s. 205); Erna řekne: ‚Ale ano. Vloni, když umřel dědeček Karel‘ (Neklán, úd-děd, úd toho cizího údu)(s. 216); Mirena šla Katce pro nesmuteční šaty...*

(s. 222);...nevěsta vstupuje do kostela..., ovšem nezbouchnutá a **nesirotek**... (s. 18);...a postupně se ni začalo vynořovat sluneční město, civitas solis, **Nechlumec**, a dal jsem se do malování (s. 251).

3bc) Přídavná jména (neologismy) v druhém stupni: **rovníkovější**, **chrysostomovější** a ve třetím: **nejastorovatější**, **nejalicovatější**. Já si ji však ihned udobřuju, říkám jí, že je ta **nejalicovatější** Alička Alka...(s. 254) Gruša zde stupňuje nestupňovatelné.

Označení nových složenin i nových slov utvořených prefixací za (autorské) neologismy je poněkud problematické. Tato slova skutečně např. v PSJČ nenajdeme a pokud ano, pak v jiném významu než jich užívá Gruša. Nalezneme tam výrazy, jež jsou těmto velmi blízké. Slovo čtenáři neznámé pak může být identifikováno spíše jako archaismus než jako neologismus. Gruša však archaismus pozměňuje, takže vzniká sice slovo nové, ale příbuzné: /např. k výrazu **odmňouknout** – „odpovědět zamňoukáním“, nalezneme v PSJČ příbuzný lexém **odmňoukat** – *skončiti mňoukání* – výraz málo užívaný; **očerveňovat** – „činit červeným na povrchu“: ...*sluncezápad mi ho (Olina) očerveňuje* (s. 226) je příbuzné k lexému uvedenému v PSJČ **očervenati** – *na povrchu zčervenati*; dále výrazu **zevzácnovat se** jsou velmi blízké, slovotvorně i významem, lexémy **zevzácněti** (PSJČ, SSJČ) a **zevzácnívati** (PSJČ); výraz **odusmívati**: *Tento úsměv bych kvalifikoval jako vnitřně vnější, protože na rozdíl od pouze vnějších úsměvů, kdy je odusmíváno i určité množství energie druhým osobám...*(s. 40) má blízko k lexému **odusmáti** – *smíchem odstraniti* (PSJČ).

Nebo můžeme nalézt slova slovotvornou kategorií blízká některým méně známým, méně užívaným výrazům /např. *poodplout* sice v PSJČ nenajdeme, ale zato jsou zde lexémy *poodhopkati*, *poodcházeti*, *poodjeti*, *poodlézti* a *poodlétati*); k výrazu *napřesléto* nalezneme lexém *napřesrok*; výraz *psozub* se nám může spojit s názvem rostliny *kandík psí zub* (Velká kniha rostlin, s. 328) apod./.

Zajímavá je spojitost hry na *přivoněnou* a faktu, že v dětské hře se místo známého „přihořívá“ také používalo/ používá? „přivonívá“ (PSJČ).

Některé výrazy se mohou tvářit jako neologismy, ale doloženy jsou. Např. *ornitoptéra* – *letoun s mávavými křídly* (PSJČ), *křidelník* (SSJČ). Z dnešního hlediska bychom tento výraz hodnotili pravděpodobně jako archaismus, ale pro Grušu to mohlo být běžně známé slovo. Některá slova jsou sice Grušovy novotvary, nelze však rozhodnout, zda mají blíže k archaismu, či k neologismu. Pro jejich označení za neologismus svědčí přítomnost podobně utvořených slov v příručce „Nová slova v češtině“ (NSČ).

Např. k výrazům se dvěma předponami *donaskočít* a *dovypáčit* najdeme sice v PSJČ podobné výrazy *donadívati se*, *dovymlátiti*, *dovypověděti*, *dovyříditi*, ale v NSČ jsou také *dovyrobit*, *dovyučit se*, *dozaříditi*. Avšak tato blízkost některých výrazů k neologismům je opravdu řídká (např. se to týká ještě slova *sebežer*, které v PSJČ není vůbec a v NSČ má paralelu např. ve výrazu *sebevzhlíživý*: v souvislosti s tímto slovem mne napadá i název knihy Josefa Škvoreckého z doby blízké vzniku Dotazníku, a sice *Samožerbuch*, výraz však pochází od E. Pilarové).

Většina uvedených příkladů má tedy blíže k archaismu, resp. je můžeme označovat jako **archaismy Grušou aktualizované**.⁶

Proti názoru, že by se autor mohl snažit těmito neologismy-archaismy vlastní sdělení zamlžit, stojí fakt, že většina z těchto „nových“ výrazů (příp. jejich novátorského užití) je v textu osvětlena nebo význam vyrozumíme z kontextu (viz také princip explikační).

Gruša prostřednictvím neologismů nově konstituuje svět, resp. utváří svět Dotazníku. Cílem může být i paradox střetávání snahy o přesné vyjádření a nově vzniklých, příp. zastaralých, čtenáři ne zcela srozumitelných slov. To se promítá i v celku díla a souvisí s principem dotazníkovým: *Život se v ústech vypravěče neustále vzpírá každému pokusu o jednoznačnost, který je postupně odhalován jako nástroj, dávající nesmyslu masku úřední vážnosti a zákonitosti* (Kosková, s. 212).

Lze se ztotožnit i s dalším konstatováním H. Koskové, že totiž funkcí neologismů je *svoji neobvyklostí upozornit čtenáře na propast mezi mnohotvárností skutečnosti a omezenou schopností řeči, byť i básnické, ji pojmenovat a vystihnout* (s. 214). Zde bych odkázala na nové užití slova **hladina**: *...třel jsem se čelem a nosem a pusou o tu hlád' a hladinu (protože to bylo hladké a taky to hladilo, který kretén to pojmenoval sliznice!)* A také je to důvod pro užívání dlouhých slov, která vyjadřují významové odstínění spojováním slov, prefixy a sufixy atp.

S tím souvisí i nejistota samotného vypravěče při užití těchto neologismů signalizovaná otazníkem: *Až jednou můj strýček*

⁶ Žádný z výrazů zde označených za (autorské) neologismy (neologizované archaismy) nebyl ve zde uvedené podobě nalezen v následujících slovnících: PSJČ, SSJČ, SSČ, Nová slova v češtině, Český etymologický slovník.

uskuteční všechno, co si předsevzal, rozprostře se tenhle koncern po celé kotlině, řady věncáren, stuhoven, spaloven, ubytovny kondolenčních pracovníků (kondolentiérů?), půjčovny smutku atp...(s. 211)

Mnoho „neologismů“ je užito metaforicky. Jak prostřednictvím hláskové instrumentace, tak prostřednictvím těchto metafor získává text poetické ladění. *Jedním z výrazných znaků Grušovy metafory, jimiž autor dociluje prolínání jednotlivých rovin, je zvýraznění animálních znaků lidské povahy. Kůň, pes, motýl, kočka mají důležitý, byť i mnohoznačný symbolický význam a vracejí se často jako leitmotivy. Bonek má výrazný Dens Caninus, erotika vypravěčova čerpá přirovnání ze světa zvířat a květin (orchidej – varlatice)* (Kosková, s. 213). Zde mohu uvést další příklady (neologismy), které to mohou potvrdit: **vstavač**, **masdeválka**, **orchidejný**, **masožravá**, **psozub** (*dens caninus*), **odmotejlit**, **odkarafiátovat**. Avšak s příkladem H. Koskové uvedeným v závorce nemohu souhlasit, protože jednak, jak už bylo uvedeno, je zde anatomická souvislost orchis = varle (i když tato souvislost není obecně sdílena a známa), jednak Grušův neologismus je *varlatnice* (s. 161).

2.1.2.1.5 Vulgarismy aneb „sprost’ák Gruša“

Vzhledem k velké hojnosti slov vulgárních věnuji pozornost také těmto výrazům. Odlišit je od slov svým zabarvením jim blízkých není snadné, neboť různé příručky se v definici vulgarismu liší. V doslovu Velkého slovníku sprostých slov MUDr. Jan Hýsek charakterizuje tento slovník jako *lexikon spisovných, hovorových, nářečních i staročeských výrazů týkajících se rozmnožování a*

vyměšování... (s. 309). Pokud vulgarismus ztotožníme se „sprostým výrazem“ (Slovník cizích slov, s. 248), pak vulgární výrazy jsou slova týkající se (přinejmenším) rozmnožování a vyměšování. Encyklopedický slovník češtiny vymezuje vulgarismus šířeji: *Obyčejně lexikální prostředek soukromé konverzace (popř. jejího zobrazení v umělecké literatuře), který je nositelem expresivního odstínu obhroublosti a dostává se tak za jistých komunikačních podmínek do rozporu s jazykovou etiketou (s. 533)*. Jako příklady uvádí slova *vole, kurva, do prdele, hovno, blbec, držka, prdeláč a ceckounek*.

Vycházela jsem však především z Příruční mluvnice češtiny: *Mezi záporně zabarvená slova patří hanlivá slova, tzv. pejorativa, např. šmelinář, špicl ..., slova zhrubělá, např. tlama, žrát, a slova vulgární, např. nadávky hajzl, prase. K záporně zabarveným lexikálním jednotkám patří i tzv. dysfemismy..., tj. výrazy zveličující nepříjemnost skutečnosti (např. chcípnout místo zemřít, být mimo mísu místo být neinformovaný) (s. 96)*.

Slova, jež jsem v Dotazníku našla a která by se dala označit jako pejorativa, jsou tato: *blboun (s. 221), šilhoun (s. 230)*. Dle dvou příkladů uvedených v PMČ řadím mezi slova zhrubělá výrazy *dršťka (s. 38)* užitým místo výrazu *držka*; a *žrát (s. 203)*, příp. *nesežeru (s. 233)*. Snad by se dal přiřadit významově příbuzný (opět se týkající požívání) výraz *chlatal (s. 35)*, příp. *prochlatal (s. 35), chlastání (s. 35)*.

Vulgarismy chápu jako slova týkající se vyměšování /1a)/ a rozmnožování /1b)/ a nadávky /2.)/.

1a) *vyseru (s. 121), posral (s. 171), nasral (s. 226), neserte mě (s. 86), nasírací (s. 42), neposer (s. 243), merde (s. 233), hovno*

(s. 233, 244), *gavnó* (s. 244), *chcanek* (s. 195), *prochcanýho* (s. 205), *prdel* (s. 44, 139), *prdele* (s. 240), *o té prdeli* (s. 201), *do prdele* (s. 243), *doprdele* (s. 76), *po prdeli* (s. 155), *v prdeli* (s. 190, 233), *prdel vyliž* (s. 200) a snad také *zadku* (s. 19), *zadkem* (s. 160), *zadky* (s. 50), neboť se jedná o hovorový výraz společensky (ve významu „zadnice“) méně přijatelný, konverzačně nestandardní.

1b) *píchal* (s. 206), *jebať* (s. 146), *zvyjebený* (s. 208), *šoustání* (s. 14), *ušoustanec* (s. 15), *s čubkama čubčí syn* (s. 35), *čubku* (s. 35), *kurva* (s. 91), *kurvy* (s. 35), *u kurev* (s. 38), *šlapka* (s. 93), *jebáci* (s. 94), *kundou* (s. 145), *kundiček* (s. 204), *ocas* (s. 243), *vocas* (s. 93), *prick* (s.93) a slova kontextově vulgární: *nedání* (s. 181), *omáčet se v ní* (s. 216), *cáknutí* (s. 93), *dělali to spolu* (s. 179).

2.) *kretén* (s. 23), *prase* (s. 183), *dobytku hnusná* (s. 226), *prasák* (s. 241), *buzik* (s. 241), *vole* (s. 94).

Skrývá se za využitím tohoto prostředku pouze chuť být vulgární, nebo se dají vypátrat i jiné vypravěčovy záměry?

Odpověď nám vyplyne z následujícího členění. Vymezila jsem zhruba pět způsobů, jak vypravěč vulgarismus (příp. ostatní záporně zabarvené výrazy) v textu používá (Uvědomuji si však, že jednotlivé způsoby nejsou neprostupné.):

1.) Vulgarismu je užito pro kontrast – stojí na straně, která je opačná straně nesoucí kladné konotace a hodnoty:

a) opačná hodnota přímo vyjádřena (podtrženo): *ne žádný ušoustanec, nýbrž z lásky dítě* (s. 15). O své babičce Anděle a dědečkovi Edvínovi: *Ona byla andělská, jmenovala se Anděla a mluvila trochu andělským hlasem. Nikdy neřekla: „Edvíne, už jsi zase chlastal,“ nýbrž vždycky jen: „Edvíнку, ty jsi pil,“ takže můj*

dědeček sám musel říci: „Ech, čubku jsem kojil, Andělo. Však víš, trvá to nejmíň tři dny.“ (s. 35)

b) kladná hodnota přítomna implicitně: Ten, kdo pojmenoval sliznici sliznicí a neoznačil ji lépe, např. jako *hladinu*, která hladí, je *kretén* (s. 23). Při setkání s prostitutkou, se kterou se J.Ch. miloval: „*What are you going to give me?*“ *Neptala se však jako kurva, nýbrž abych si vůbec nemyslel, že by mohla být* (s. 91). *Řekla mi, že mě určitě chce. Ne ovšem tady. Připadala by si jako šlapka. Rozumíš? Rozuměl jsem* (s. 93). *Zahlíd jsem to olíznutí v zrcadle narafičeném na ty, co sem přijdou po nás jako obyčejný jebáci* (s. 94). Vulgarismu je užito pro vyjádření (v té době – 50. léta 20. stol.) „spravedlivého“ hněvu, který Olin vyjadřuje nad tím, že se ještě nedospělý J. Ch. miluje s matkou své kamarádky (Erny): *On řekne: „Dobytku hnusná.“ A já řeknu: „Jsem nevinný.“ „Lžeš! Kolikrát jsem ti říkal, abys radši maloval. Rozumíš. Až tě zase napadne ty svoje nápady provozovat, dej se místo toho do malování a bude z tebe umělec.“* (s. 226)

c) vulgarismu (podtrženě) je užito pro

α) vyjádření negativního vztahu k někomu, k vymezení se vůči někomu (vymezuje se nejen vypravěč): vůči soudruhu Pavlendovi: *Toho jsem se napil a po něm usnul, prospal se k oktávám o 455 dní. Tak, ražkový thé, carum carvi, ne kmín do omáček nebo pod nějaké maso, nýbrž ražka a z ní elixír. Neserte mě, s. Pavlendo, nebo se ho napiju a přeskočím vás o dvěstědvaapadesát let. Anebo pohladím varrana a přeskočím vás o celou hvězdu* (s. 86).

Vůči Němci Amdasovi: *Taky moje maminka tu byla, nesla v koši chleby a mójela Amdase, který tu chodil v černé uniformě a v holinkách s rukama na prdeli a díval se na nebe jako hospodář, který má starost, jestli stačí všechno svézt.* (s. 86)

Vůči nadporučíku Gibišovi: *A ovšem štíhlý, uvyklý uniformě, neboť ta z něho dělá Gibiše (npor.). Docela by se mi líbil, kdyby mu nechyběly oči..., tj. kdyby tak nevpadly dovnitř, že vlastně vůbec nebyly. A když je přece jen vytlačil, zvodnatěly jako dva rybníčky chcanek (s. 195). Vykřikli hlasitě jeho jméno i hodnost, volali ho pomocí zřízence, avšak, když se ozvalo „Gibiš,“ odpověděla pí nadporučíková hlasitě: „Ty mi prdel vyliž,“ a běžela pryč.*

Vůči ruskému vojákovvi: *Avšak dr. Pleskot ztratí trpělivost a zapomene, že rovněž mluví slovanským jazykem: „Hovno znáješ,“ vyhrkne na vojáka. A voják zdvihne samopal a řekne dr. Pleskotovi: „Ty gavnó,“ a zatlačí ho do Libosadu imaginace (s. 244).*

Vůči úředníkům, kteří přijdou za Olinem: *„Jestli vám to nevadí, milej s..., tak vy si teď dáváte prdel, co já chleba. Hybaj dolů!“ (s. 139). Vůči JUDr. Čarkovi: *Já mu ukážu na JUDr. Čarka juniora ve vedlejší boxu a řeknu: „Už je tu zase ten buzik, na naší počest mu vystřelíš voko šampaňským špuntem.“ Vůči Kurucovi: „Copak, copak, pane Vlačiha,“ řekne ten Kuruc. „Ach hovno, Kuruci,“ řekne strýc..., „Mezi námi linguisty (tj. mezi francouzštinářem a angličtinářem, s. Pavlendo), co je vám po tom, merde.“ (s. 233). Vůči dědečkovi Edvínovi: *...Bonek sedával v kumbále za krámem, hladil psa Astora a říkal o svém otci: „Zas všechno prochlastal. S čubkama, čubčí syn!“ (s. 35) Pro Bonka byl Edvínův úsměv nasírací. (s. 42)***

β) charakterizaci postavy bez jednoznačně negativního hodnocení. To se týká dědečka J. Ch., o kterém bychom mohli říci, že prostě „byl už takový“, a tedy vulgární výrazy k němu neodmyslitelně patřily: *„Ech, čubku jsem kojil, Andělo.“ (s. 35)*

2.) Vulgarismy fungují jako parazitní výrazy: *„Vole,“ řekl kapelník mému bratranci, „kočka odhadne, jestli má šanci, skočí jen*

jednou, ale stojí to za to...“ (s. 94) nebo výrazy užívající se pro ulevení si od nahromaděných emocí: *A čím víc tomu lidé naslouchali, tím víc se to podobalo uřknutí, až nakonec Edvín řekl: „Doprdele!“* (s. 76) *„Do prdele,“* řeknu, *„to si budu pamatovat, co?“* (s. 243) *„Ale co štěstí,“* povídám. *„Kde je?“* *„V prdeli,“* řekne Olin temně.... *„Copak, copak, Kuruci,“* řekne ten Kuruc. *„Ach hovno, Kuruci,“* řekne strýc. (s. 233) *„Vyseru se na pekárny a pudu k vám.“* (s. 121)

3.) Vulgarismus je prostředek humoru: Těhotná Alice si dala ruce na své břicho: *Myslela si, že jsem se jí vyklenul hlavou, byla přesvědčená, že mě hladí skoro po vlasech a že mě laská jako moje láska. A mluvila k mému zadku, a tišila mě...* (s. 19) J. Ch. dorazí domů s košilí od čokolády, která se mu na prsou samou láskou k Erně rozehrála: *A do třetice slzy, když doma Alice spatřila hnědý flek na košili v místě, kde J. Ch. má srdce. „To mě tam Bonek posral,“* vymluvil se. *Ona s tím však kupodivu souhlasila* (s. 171). Zde je užití opět spojeno s negativním vymezením se vůči (tentokrát) Bonkovi. Vulgarismus jako prostředek humoru poněkud peprnějšího: *Do této chvíle nahý s údem (viz ocas) podivně ahistorickým* (s. 243).

Vulgarismus se objevuje jako prostředek poetizace: *Napěchován těsně k oknu dívá se Olin kosočtvercem neboli kundou vydrápanou nehtem na všechny křižovatky* (s. 145). *„Pst!“* syknul *skrz jednu z těch drátěných kundiček v pletivu vysokého plotu...*(s. 204) *Prostrčí prsty své levičky jinýma kundičkama, drží mě za blůzu, ve tvářích zase ty skvrny...*(s. 205) *„Hele,“* řekne, *„něco za něco. Píchni mi, kdo mu ji píchal, a máš to mít.“* (s. 206) Tři verše z básně: *sype pivoňkami na tenhle koberec/ z prochcanýho asfaltu a na můj/ obličej, nebo se zblázním* (s. 205)

4.) Vulgarismus je užit pro pregnantnější vyjádření a funguje případně jako dysfemismus: „*Děkuji ti, strýčku,*“ *odpověděl jsem mu, abych ho nasral, on mi však vlepil takovou facku, že jsem se odporoučel do bezů...(s. 226) ...a já, ač mi zrovna tohle zigizaga-klácení připadá jindy tak pitomé, já se taky tak zigizaga houpu z jedné půlky prdele na druhou a říkám to zigizaga...(s. 240) A Čankajšek to nese a vyzvídá, kde jsem nechal Olina s doktorem, a mrká na mne jako prasák (s. 241). Byl katolík, hryzlo ho, že při šoustání vyslovuje i boží jméno (s. 14).*

Užití vulgarismu má tedy vždy nějaký smysl, je záměrné. Často je spojeno s osobou nebo jevem negativním a vypravěč jimi dociluje, že jejich záporné vyznění je ještě zjevnější. Vulgarismus se objevuje i jako součást poetických vyjádření. Nalezneme hříčku s paronymy: *píchni mi, kdo mu ji píchal*, či vyjádření metaforické: *oči jsou dva rybníčky chcanek, drátěné oko v plotě drátěná kundička*, objevují se neologismy: *ušoustanec, zvyjebený, jebáci*. Vulgarismus je spojen i s humorem (viz výše) a také s erotikou (viz níže).

5.) Vulgarismy užité v erotických pasážích a „erotismy“. Ne všechny vulgární výrazy spojené s rozmnožováním jsou přímo spojené s erotikou – to platí např. pro již uvedený výraz *drátěná kundička*. (Stejně jako např. výraz spojený s vylučováním *vyseru se* ztrácí svůj původní význam ve spojení *vyseru se na to* – „nechám to být“ atp.) Co se týče pasáží ve své podstatě erotických, pojímá vypravěč popisy erotických aktů různým způsobem, ale vulgarismy v nich důležitou roli nehrají. Množství výrazů týkajících se erotiky – i když se často jedná o výrazy téměř neerotické (v následujících ukázkách podtržené) – je obdivuhodné.

Vulgarismus se objevuje (v následující pasáži tučně – úprava Z. J. B.) se snad jen pro vyvážení (zdrsnění) precizně a citlivě podaného popisu aktu. Vyjádření zdrženlivá převažují snad proto, že se (budoucí) otec J. Ch. miluje s (budoucí) matkou J. Ch.: *Avšak i Edvín, když viděl, že to musí být, nenechal se zbytečnou zdrženlivostí připravit o tryskání, které oblažuje, nýbrž přitiskl se až na maminčinu stydkou kost (co nejvíc to šlo, úplně do rozevření) a tam ucítil, jak se uvnitř smršťuje a uvolňuje všechno to měkké, dýchací, to šťavnaté, co osychá na prstech, anebo hoří, ale co zároveň rozpaluje, můj ty bože, k blaženství...Byl katolík, hryzlo ho, že při šoustání vyslovuje i boží jméno* (s. 14).

Odlišný způsob (dobově vhodný, tj. typický pro 18. stol.) použije vypravěč pro popis aktu předků J. Ch.: *Velmi se toho ulekla, už pro svou lásku k Jakobovi – i tu tělesnou, ježto i takto milovala Beránka, kterýž: pojav ji, všel k ní* (s. 64).

Rozsáhlá pasáž je věnována milostnému aktu, na který vzpomíná strýc Olin. Z prostitutky se po aktu stává případná přítelkyně, jež však záhy osudově zmizí.

Následující pasáž by mohla být označena jako pornografická (A mohla by se tedy stát relevantní z hlediska „pornografičnosti“ Mimneru). Avšak výrazy erotizující, vyvolávající vzrušení jsou zasazeny do toku zcela originálně grušovského, a tedy nepornografického, nesledujícího samoučelné vyvolání vzrušení, ale soustředícího se na sdělení. Samozřejmě že vytržení z kontextu celé knihy může směřování k pornografické dikci zvýraznit, toto je však v celé knize jediná delší takto otevřeně sex popisující pasáž (přesto je pouze v rozmezí tří stran: na s. 92–94). A Gruša je prostě z těch autorů, kteří toto téma patřící k životu neobcházejí po špičkách. Sex

je zde spojen s **imaginací** (v závěru ukázky první) a **poetickými popisy** (na začátku ukázky druhé).

Potom jsem cítil, když mou nohu tiskla mezi svýma nohama, jak mi ke koleni teče její šťáva, a z toho mokra přešla do mne vlna, kterou jsem nemoh zastavit a vystřík jsem ji ven. Jenže ta holka, co si prve tak hlídala svůj *black slip*, ho teď sama vyhrnula až nad prsy a nastavila tomu stříknutí svý břicho, aby na něm měla dlouhou a nadržene hustou čáru cákanců. Ona si pak lehla na záda, na červený ošuntělý damašek, a tvář měla vyhlazenou a podlouhlou, nad prsy nahnuté černé hedvábí, a tak tam odpočívala, jako že to do sebe chce vsáknout, vypít to jako kytka vodu. Já jsem k ní přileh a poznal jsem, že si to zrovna takhle přála. Složil jsem hlavu na její klíční kost a připadalo mi, že sám tak mizím, sáknu do ní (s. 92).

Viděl jsem jí do obličeje, kde se to tak chvělo a třepetalo, protože v místě, kde seděla, se křižovaly zrcadla, to nad krbem s tím velkým skládacím (cheval glass) vedle postele, který tu bylo pro koukání, ale který teď svýma skleněnýma tělesnýma očima opakovalo tu holku, i jak mě přikryla svým stínem a jak jí tancovalo světlo ohně po obličeji, až vstala a vyhrnula si svý černý hedvábí a stahovala si ho přes hlavu, že jí chvilku tam nahoře zůstalo jako prapor, jenže já už ji viděl nahatou, jak si na mě lehá a jak mi ho do sebe vsrkává, a tolik vím, že jsem neměl lepší holku než tuhle (s. 93).

2.1.2.1.6 Opakující se výrazy

Dva výrazy se v textu opakují mnohokrát: „s. Pavlendo“ a „item“.

S oslovením s. (= soudruhu) Pavlendo se setkáme celkem 111krát (poprvé na s. 13), tj. průměrně zhruba na každé druhé straně a oslovení jsou v textu rozložena rovnoměrně /nejdelší úseky bez užití tohoto výrazu: 14 stran (124–138) a 13 stran (179–189); 14krát se toto spojení objevuje dvakrát na téže straně/, ve třetině případů můžeme oslovení nalézt v závorce a souvisí s vysvětlovací funkcí závorečky; záměrem je poučení S. Pavlendy, „výslechovosti“ dotazníku poddávající se ospravedlnění či uvedení věci na pravou míru.

V textu objevíme i oslovení jiná, např. „důstojný otče“ (s. 175), či „důstojnosti“ (s. 186) (Msgre Rosin) a „Oline“ (s. 189, 246) (Oldřich, příbuzný J. Ch., Vlačiha). Jsou užita v souvislosti s formou dopisu, která v kontrastu s dotazníkovou formou působí lidštěji.

Item: význam tohoto latinského slůvka je: též, a také, rovněž. Gruša si ho vypůjčil ze staročeských textů. Nalezneme ho celkem 61krát, tedy na každé čtvrté straně /Nejdelší úsek bez tohoto výrazu čítá 18 stran (s.9–27)/. Vždy se s ním setkáme na začátku věty a cca v polovině případů za ním následuje dvojtečka. Souvisí s dotazníkovou formou v tom smyslu, že symbolizuje volné přiřazování faktů podobně jako to činí dotazník. Způsobuje archaizující zabarvení textu.

2.1.2.2 Princip identifikační

2.1.2.2.1 Pronomina

Užívání pronomin je specifické. Užití pronomin je provázeno zdůrazněním: *tehdy o mně mluvila jako o něčem, tj. užívala pro mne označení TO (s. 15); ji zasel do země, ale v něm roste vztek (s. 59); zapomínám na TO (s. 160); pročpak se u nás neobjeví (tj. on = Jan Chrysostom), co je z něho muž (s. 164)*, pronomin může být prostředkem k zachycení režimního odosobnění: *A Bonek velice nevěřil Aliciným očím, velmi je podezřívá, že jsou židovské, proto se tatínka tak naléhavě ptal, proto chtěl vědět „co s ní uděláme“, tj. my, aby to bylo i trochu na nás a zároveň majestátní (s. 45); prohlašuji, že se to vysemenilo a že první přenašečkou toho ... (s. 60)*, kde „to“ představuje nejspíše židovské geny; *pochopil, že „oni“*

jsou ti u všech vypínačů (s. 141); zájmeno může být předmětem hříčky: Mně slíbil mě! (s. 163), jedu na vozíku, co mi Edvín vyrobil z kočárku po mně pro mne (s. 113), Vrátil se domů takto pomačkán k mamince a ke mně v ní (s. 16), oč víc se bije v moje prsa (v prsa patřící mně!)(s. 180), nebo humoru: a zároveň do textu přimíchal výčitky, proč ho opustila, proč mu odešla z mé společné domácnosti (s. 203).

Nebo je užití pronomina neobvyklé vůbec: *oba šátky sundají a jsou si krásní (s.56); Má taky křečové žíly, a tak mi na kole funí (s. 247); Nadporučík chtěl vidět smrt, nejenom jí umírat (s. 81); Budou tu vařit pivo. On je mír. (s. 119); schválně jsem ji neuhád (s. 136), spatřil jsem, jak se jí oči diví (s. 137); Klečeli jsme tam, já motýl, ona ta paní (s. 138)* Na onkání vypravěč reaguje originální jednočlennou větou, v níž je sám zastoupen zájmenem „ho“: *Paní Klánová, matka Erny: „Pročpak se u nás neobjeví (tj. on = Jan Chrysostom), co je z něho muž.“ Myslím, že bych na to měl říci, protože se ho nemiluje. Ale jsem zticha (s. 164).*

Zájmeno může také zastupovat více subjektů: *Maminka přitom Edvína hladila ve vlasech, a protože se z jeho jména nedala pořídít žádná aspoň trochu přijatelná zdrobnělina, říkala mu ty. Ale znamenalo to však i já, bytost v listí, semeno semene (s. 15);* tím se dostáváme k problému identifikace.

Identifikuje se např. „já“ (plod) a Alice: *Potom si jdu pro vysvědčení (s. 20); a jsem zase v Alici, ale i s Alicí (s. 209):* což je fantazie o daleké budoucnosti a opětovném životě, neboť druhá, budoucí Alice se stává matkou, a proto je plod (J. Ch., vypravěč) obsažen v ní, a zároveň je i dávnou předkyní, proto je v plodu obsažena ona. Nebo se vypravěč ztotožní se svým předkem Jáchymem trubačem: *Zato já čtu o Jáchymu trubači, který by mohl*

být z nás. Hrál, pozaunér, na věži Sv. Barbory, strhla se vichřice zničehonic a urvala ho i s „kranclém“. Podle toho se mi zdá, že bych mohl být z té krve. Držím se za větrnou růžici, zatímco můj pozaun se koulí po šikmé střeše chrámu, žlab ho vyhodí do vzdušného proudu a pozaun odlétá na jihojihozápad. Někdo volá: „Jáchyme, drž se, nepouštěj se mědi. Po přejití vichřice vlada věcí tvých se k tobě navrátí, dostaneš 4 kopy grošů, sáh dříví a založíš Trubačův rod.“(s. 155)

Zájmeno také slouží jako prostředek personifikační: *Bonek chce mít Chlumec nejkrásnější. Koupil mu kropicí auto (s. 210); Ale to byl už jeho zlozvyk najednou v nejmíň příznivém okamžiku plácnout netaktnost. Nebyl snad ani nezdvořák, spíš ho k tomu měl jeho pokažený žaludek. Jeho sedm nemocí, jak říkávala teta Ludmila. Vařil si na ně thé. Ony ho však nijak nezabíjely, nýbrž s ním žily, samy s ním pily ty čaje, pochutnávaly si na nich, ráno ho vyháněly sbírat bylinky a tolik na něho hartusily, že si netroufnul do té skály, když se mu otevřela (s. 130); Tedy ne, s. Pavlendo, že by se mi to nestávalo už dřív. Novota spočívala v odhalené užitečnosti tzv. údu; on se mi tímto stal vstavačem i v obecném smyslu, neboli od této chvíle jsem byl do života přidělen také já jemu, nejenom – jak tomu bylo až dosud – on mně (s. 153); ženské z pivovaru obracely a kopily, tráva schla a ony jí zpívaly, takže jim za to ještě více voněla (s. 86), podklouzly mi nohy (nebo já jim?)(s. 156).*

2.1.2.2.2 Substantiva

Nebo je vypravěč (Jan Chrysostom) identifikován se zvířaty prostřednictvím dvou Olinových výroků: *Take it easy, Hlavatej (s. 197), Take it easy, varrane (s. 249), sám sebe si symbolicky*

představí jako králíka jdoucího na smrt: *Jsem v králíkárně. Edvín nebo kdo staví petrolejku na lepenkovou stříšku a šmátrá mezi nás. Já se dám do pištění, je na mně řada.* (s. 218); nebo „pozůstalého“ holoubka: *Erna pokládala koš chryzantém, květy zabalené v celofánu, a jak se sklonila nad kámen, měla v záhlaví bílou mramorovou holubici, které padala hlavička přes hranu náhrobku, křídýlka svislý umíráním, kdežto holoubek, ach, to jsem já,* s. Pavlendo, *ten nad svou družkou truchlil* (s. 163); či motýla: *Vypnu se, upažím a hledme: znovu jsem motýl* (s. 154).

Nebo dojde k metonymickému ztotožnění čokolády od Bonka a Bonka: *...chroupám políčko po políčku, až na dvě poslední. Když se zas smířili* (rodiče J.Ch.), *dal jsem jim je, oni po nich sáhli a chlamst, bylo po Bonkovi.*

Gruša s oblibou označuje osoby různými substantivy slovesného původu (často se jedná zároveň o neologismy), většinou uvedenými v 1. nebo 7. pádě. Substantiva v 1. nebo 7. pádě jsou součástí přísudků jmenných; substantiva v 1. pádě (zřídka i jiných pádech) jsou pak přístavky, přívlastky shodné, podměty či doplňky. Nominativem je zdůrazněna souvislost s mimojazykovou realitou: *Očekával to od něho dokonce i Edvín I., dědeček a knihvazač ...*(s. 34); *Kousek od místa, kde uvízl Jan Křtitel Váchal, ten neplavec, sedí Alžběta Trubačová* (s. 50); *A taky říkala Barbora zroditelka Kateřině přenašečce...*(s. 61); *Přišel kněz, v temešvářském pokraji dohlédač neb školinspektor...*(s. 66); *Chtěl být stejně nepostradatelným nekuřákem a nabídkovým referentem, zařizovačem a vyřizovačem* (s. 40); *...stane se někdy, že se mi rozsvětlí a že já dávám holkám. Ony, ty davatelky, jsou takto obelstěny...*(s. 166); *Vytáhnu kapesník a otru si ruce. Ale jak ho zandávám, mávne kolem dívčího nosu, Zavoní (?) mu mým podpažím...Holka si čichne...Čili*

si ji vedu a ona jakožto příčichlice je vláčná po mém pravém boku....(s. 168); Nepřítomní a zároveň zdejsoucí truchlivci nad ním nařikají...(s. 189); Asi vystoupil. Motorák se rozjíždí, vystoupilci jsou na druhé straně, nemohu podat zprávu (s. 229); Poprvé jsem začichal smrt dřív než umírači. ...mezi umírači jsem jen obyčejný čichač (s. 47).

2.1.2.3 Syntax Dotazníku aneb „moře neklidu“ (princip dezintegrační a kontrastivní)

Z hlediska syntaktického je pro styl Dotazníku typické např. to, že jednotlivá souvětí jsou vystavěna zneklidňujícím způsobem. Sdělované je často nějakým způsobem přerušeno, do plynulého toku je vsunuta doplňující a mnohdy z hlediska aktuálního dění nepodstatná informace.

S. Čmejková vyjadřujíc se k literatuře 90. let (i ke knihám v této době pouze vydaným, vzniklým dříve; Dotazník nezmiňuje, i když u nás vyšel oficiálně poprvé v r. 1990) v závěru svého článku konstatuje: *Pohled na text zrovnoprávňuje jednotlivé syžetové linie, autorské a čtenářské perspektivy, zrovnoprávňuje hodnoty ústřední a pomezí či okrajové (pozornost k odbočkám, úvodům, závěrům, citátům, poznámkám pod čarou, v nichž může být obsažena informace centrální) (s. 130).*

2.1.2.3.1 V syntaktické rovině můžeme nalézt několik prostředků, pomocí nichž dojde k narušení plynulého toku vyprávění. Tyto prostředky oddalují jádro výpovědi a zároveň leckdy přinášejí sdělení spíše doplňující než závažné. Z. Fišer nad Dotazníkem *trefně* poznamenává, že „věta se zadrhává v četných

odkazech nebo v obrazných i zvukových asociacích“, z čehož vyvozuje, že „disharmonie osudů se odráží v disharmonickém, entropickém stylu“ (Trávníček, 2004, s. 274).

K **narušení plynulosti** dochází pomocí několika prostředků:

a) nejčastěji pomocí **vsuvek** (formálně většinou oddělených závorkou): *Můj předotec Edvín (ach to jméno!) je zpočátku prozřetelný a ani mě nezamýšlí udělat (s. 12); Alici radila, aby mě vytrásla hopsáním anebo těžkými břemeny, ale maminka řekla, že si mě vzít nedá (tehdy o mně mluvila jako o něčem, tj. užívala pro mne označení TO) a teta se vzdala (s. 15); ...takže Alice usedá k pianinu, tam v pokoji s okny do ulice (Na Dolíčku čp. 1278 – podle bitvy na poli Moravském) a hraje mi menuet (s. 21).*

Vsuvka někdy také odkazuje na druhou hlavní rovinu vyprávění, a sice funguje jako stálé „jeviště“ pro akcentování souvislosti s vyplňováním dotazníku: *Proto Bonek, můj kmotr a strýc, přišel za svým bratrem Edvínem, vyvedl ho na fotbalové hřiště pod našimi okny (viz rubrika č. 5) a řekl...(s. 34) Item: jdu zapráhnout Astora (k rubrice č. 10, s. Pavlendo, majetkové poměry: máme pořád nějakého psa, který se jmenuje vždy Astor) a jedu do Čepína za Ernou (s. 113) .*

b) pomocí hojného užívání **přístavků**: *Psal o něm a celých čtrnáct roků už vydával s různými přestávkami modré sešity Dějin Chlumce, „svého milého působiště“, a bylo těch sešitů devatenáct neboli plné tři svazky čtyřdílného celku... a vyprávěly o Chlumci od prvohor až do r. 1914. Chyběl jen poslední, čtvrtý díl (o šesti sešitech), měl se jmenovat Život náboženský a už teď na titulním listu nesl věnování: děkanu Stachovi, mému předchůdci a věrnému služebníku Páně (s. 47–48); A konečně sám sv. Václav, naš věčný král, rex perpetuus, jediný vladař této země k marné zlobě všech*

časných králů, konečně i on se drží kruhu na chrámových dveřích...(s. 78)

Přístavky nám někdy pomáhají vyznat se ve fikčním světě, resp. ujasňovat si z počátku ještě nepevnou představu o něm: *V těch sedmasedmdesáti dnech uteče Olin, tj. Oldřich Vlačiha, syn tety Ludmily, takže ho zaživa neuvidím dřív než ve svých šesti letech. (s. 18) ...a zdálky ji uctivě zdraví pan Vostárek, zdejší sladovník, ...*(s. 20); *Bonek, můj kmotr a strýc, přišel za svým bratrem Edvínem...Vždycky se předpokládalo, že v zásadních věcech učiní rozhodnutí tento můj strýc. Očekával to od něho dokonce i Edvín I., dědeček a knihvazač... měl v Praze knihvazačství a ovšem i Andělu + Bonka s Edvínem II., mým otcem...*(s. 34); *Edvín mladší, krásný Edvín, ucítil nad touto zprávou sevření v ústech, které mu až ohlušivě naznačovalo, že nebude ani námořníkem, ani letcem, jako kupř. slavný F. Novák, „jemuž se obdivovala Evropa a možná i svět“, nýbrž jenom Edvínem, Bonkovým bratrem, vedoucím balírny Largior v Chlumci (s. 40).*

Někdy mají pouze funkci epiteta constans, např. neustále se opakující *Amdas, to krásné dítě* (např. s. 104) či *Alice, moje maminka* (např. s. 107), kde obsahová sdělnost tohoto druhého přístavku je skutečně oslabena, neboť již dávno víme, že se jedná o matku J. Ch.. Spojení *Erna, má nevěsta* se po „rozchodu“ malého J. Ch. a malé Erny změnilo na *Erna, má bývalá nevěsta (s. 126).*

Někdy je přístavek prostředkem upřesňování napsaného: *...praskot toho listí se pak ozývá i odtamtud, kde to dělají, tj. nejbliž mně, takže se mi náležitě vryl do paměti... (s. 14); Já ovšem o to víc stiskal páčku, až jsem sebou zachrul a moje pravá noha mi ze stupačky sklouzla do výpletu, takže oba, tatínek i já, jsme začali*

letět, odpoutali jsme se od kola, předhonili jsme to kolo vzduchem, a dřív než ono dopadli do cestářského šterku (s. 73).

c) pomocí **doplňků (kopredikátových adjunktů)**: Zvedla ke mně oči a její obličej byl napjatý a nervózní, čihavé rysy, ale přitom pořád z nich vyzařoval souhlas (s. 91); Župan je japonský, jaký se nosil, když teta Ludmila nosila v sobě Oldřicha Vlačihu, na županu se čepejí páv, maminka se posadí na lavici, s nohama trochu od sebe – to kvůli břichu –, ruce spuštěné volně podél těla. (s. 21); ...víc jsem zatínal oči, zatínal je, a ještě víc cítil, jak po mně klouže maminčino nejvnitřnější tělo a jak se vyprošťuju, jak se mi tváře vytlačují vzhůru až k očnicovým obloukům a jak se mi tak shrnují, samý záhyb a fald, a tady jsem podruhé (ale už naposledy) zadrhl (s. 23); Viděl jsem Edvína, kalhoty na kolenou prodřené a krvavé... (s. 73); J. Ch. doprovázel obě Klánky do Čepína, na řasách rampouch, řekl... (s. 172); Chlumečáci, tváře odulé, nosy pršáky, hlavy jako škopek, utíkají (s. 245).

d) pomocí **přívlastků (volných)**: Item: vyměňovala Barbora obklad po celou noc, vytahovala třísky, uvízlé v ranách, ale Jakub nenaříkal, jen tvář měl napjatou, oči mu hořely...(s. 63); o vose: Ona, vyučená létat po loukách, zemi i kamenech, dovedla při nejmenším pohybu poodlétnout a viset nad svou kořistí a pronásledovat ji na kilometry daleko (s. 108); o prostitutce: Ona se posadila na pohovku, nízkou a pohodlnou, v nohách postele (s. 92).

e) pomocí **vět vedlejších**: „Pane kolego,“ řekl mu třeba, když odjížděl do Holandska vyjednat dodávku bobů, ačkoli strýček byl přesvědčen, že by ji uměl vyjednat sám, „Largior, to není jen štědře dávat, nýbrž i podplácet!...“ (s. 40); také pomocí **vět vedlejších vložených**: Paní s knihou – nebo lépe: jenom ta paní, které jsem vůbec neviděl do tváře, ačkoliv jsem vůbec nepochyboval, že je to

stejná osoba, co vešla do kanceláře s. Pavlendy a udělala na mě průvan, ta paní čekala u prvního odpočívadla, kde mi řekla, abych nastoupil do výtahu...(s. 10); ...paní Jenišťová si od něho bere velikou svíci, která hoří a která ukápně, když se pak vracíme, na náhrobek pana Jošta z Chlumce, který... (s. 25). Zvláště pokud je vět vedlejších rozdělujících hlavní sdělení více (jako v prvních dvou příkladech), vytváří se silné napětí.

f) dále např. pomocí **oslovení**: To se týká především oslovení *s. Pavlendo*, které, jak uvedeno výše, je užito v celém textu 111krát a které podobně jako mnohé vsuvky odkazuje na vyplňování dotazníku, jež J. Ch. dostal právě od soudruha Pavlendy: *O tom zubu jsem se, s. Pavlendo, zatím nezmiňoval, ale jenom proto, že mně jako jedinému z mužských potomků otcova rodu chybí (s. 44).*

2.1.2.3.2 Jiří Gruša hojně využívá různých prostředků pro **ozvláštňení**. Klasické dvojčlenné věty nutné pro vyprávění Gruša neopomíjí, a přece se jeho tvůrčí potenciál realizuje také hojným užíváním alternativních schémat a odchylek. Jmenuji jen některé z nich:

a) **jednočlenné věty, větné ekvivalenty**: *Malá, ale dobrá věc. Třicet strychů na jeden slad a z toho na spilce ne víc než po šestnácti sudech (s. 120); Já jsem se tam taky díval, výloha prázdná, jenom tapety s opicemi, které se houpaly na girlandách jako na houpačce...(s. 90); To jenom s ženskými je sám svůj, ony ho chápou (i svými chapadly). Vede s nimi pedantsky podvojně účetnictví. Mám dáti? zeptá se, když cítí, že se mu otvírají, a když si přitaká, vyskočí na straně Dal příslušné číslo. Doslova číslo. A teprve pak událost, láska etc. (s. 43).*

ba) **parcelace**: *Pomsta to byla skutečně sladká. A taky spravedlivá, už tím, že ji vykonával Bonek, který...(s. 39); A potom jsem přece jen odjel. Do Čepína tím vlakem ve 14.32 hod. (s. 80).*

V pásmu vypravěče má osamostatňování větných členů funkci obsahově doplňovací nebo emocionální a zároveň aktualizací (PMČ, s. 751).

bb) **reliéfizace** (podle M. Čechové: *V textu se často naznačuje, zejména závorkami, že některé výpovědi nepatří do základní promluvové linie... Výpovědi takto odsunuté do pozadí nejsou vloženy do jiných výpovědí, jako je tomu u výpovědních vsuvek): Já jsem v Chlumci pustil Alicinu ruku a lákán Edvínem, sáčkem bonbonů (už kradených) v jeho ruce, jsem vykročil samostatně...* (s. 32)

c) **elipsy**: Elipsy jsou v mluvené řeči běžné, proto v rámci přímé řeči nemusí působit nijak výrazně a neobvykle: *Erna tanečnice tančí, stojí hned na jedné noze, hned na obou, vyhazuje nohy na celý svět... „Jé, to je krása, taková svatba,“ řekne mi Erna. Je celá udýchaná, jak tančila, tvářemi sálá, „zítra si uděláme novou, chceš? Zítra si vezmu já tebe!“... „Jak se to pozná, že si dnes bereš ty mě?“ Přemýšlela: „Podle toho, že jíme koláč od mé maminky.“ „Z rebarbory,“ řeknu. „Ne, z reveně, u nás se říká reveň.“ (s. 116–117) Někdy je však elipsa výraznější: *...dostanu chuť na sladké a vzpomenu si, že na kredenci je čerstvá mísa bublaniny, na kterou všichni zapomněli kvůli té revoluci. Zvednu ubrousek a spatřím tu krásu, hned si vezmu kraj, který nejradši (s. 107). Přítomnost elipsy je v následujícím příkladu akcentována doplněním výpovědi (v závorce): *A taky: kdo by mě hlídal. Je smutná. Tu probuzený vejdu a pravím: „Nebuď (smutná)!“ (s. 110)***

d) **nepravé věty vedlejší:** *Šli jsme, až vítr utichal a podléšky se otvíraly (s. 118); Olin vstane, dopil svůj žejdlík, protože tady nebudou püllitry, ale žejdlíky se zaklapovacím čepcem, a kráčí podél stolu k tetě Ludmile, aby ji poprosil o tanec (s. 121); Potom jsem vykročil podél paní s knihou po granitových schodech, abych měl sen, nebo vidění, nebo tušení – to svoje (s. 10); ...čapla toho Kuruce za přívěšek u kalhot, co mu tam klinkal, podobný přívěšku od hodinek, ale na tomhle visel Krakonoš z Krkonoš, protože Kuruc-Píďa, byl sportovec a lyžoval v pumpkách dolů z kopce (s. 18).*

e) **vedlejší věty s přemístěným spojovacím výrazem:** *...že se o Alici postará, a teď se zdálo, že to neudělala nejlíp, Alička že je těhotný sirotek a vůbec, že se to všechno divně schrulo (s. 15–16); Chtěl jsem se zastavit, došlo mi najednou, kam padám, že do Čech, že lezu do Chlumce a že bych si to měl přece jen rozmyslet...(s. 23)*

f) **neobvyklé a nečekané začátky vět:** *Bože můj, ne že bych klesal pod tímhle snem, spíš se užírám nebo ožírám. Ale někdy jako bych v tom snu i umřel. Item: napříště neproškrtávám nic. Ať je tu i to listí v Jivni, když Pluto vstupoval do Lva a měsíc se blížil k novu, tam poblíž Chlumce, ve čtvrtek dvacátého října (s. 12); Kapitola XIX. GRANIT O2 – Nebo mi přišel balíček. Zpožděná pošta, avšak se zelenou stuhou, až jsem ucítil zas tu krev na rtu z pokoje č. 7. (s. 250); Potom se střílelo. A potom jsem přece jen odjel. Do Čepína tím vlakem ve 14.32 hod. Ale nestál jsem na plošince, ani jsem si nepředstavoval Kamilu Zorskou, protože o ní mi ještě nikdo nevyprávěl (s. 80). Třetí příklad působí zvláště proto, že se nikdy předtím nezmínil, že by na plošince stál a Kamilu Zorskou si představoval.*

g) **dlouhá souvětí:** Dlouhé souvětí se objevuje např. při zachycení snové fantazie usínajícího J. Ch:

...ale dál už jsem neslyšel, co říká, protože spustila princezně závoj přes tvář, penízky se na něm zatřpytily, a ten třpyt nebyl jenom blýsknutí, co okamžitě zmizí, nýbrž zůstal trčet na místě před mýma očima, kam byl právě vhozen, já na něj vstoupil a on mi tak zprostorněl, že se tam vešla i moje koleska, přilétali ptáci, jaké jsem neznal podle jména, až potom se vynořily divoké husy ve dvou dlouhých zkosených řadách a volaly na mě, abych jim dal postroj (s. 127).

Nebo je dlouhé souvětí použito pro lyrickou pasáž při setkání Olina a prostitutky:

Viděl jsem jí do obličeje, kde se to taky chvělo a třepetalo, protože v místě, kde seděla, se křížovaly zrcadla, to nad krbem s tím velkých skládacím (cheval glass) vedle postele, který tu bylo pro koukání, ale který teď svýma skleněnýma tělesnýma očima opakovalo tu holku, i jak mě přikryla svým stínem a jak jí tancovalo světlo ohně po obličeji, až vstala a vyhrnula si svý černý hedvábí a stahovala si ho přes hlavu, že jí chvílku tam nahoře zůstalo jako prapor, jenže já už ji viděl nahatou, jak si na mě lehá, jak mi ho do sebe vsrkává, a tolik vím, že jsem neměl lepší holku než tuhle (s. 93).

h) obrat porušující syntaktické vazby:... *a chňaplo po svém soušídlu: nožkama a křídla, frčeli spolu vzduchem jeden škrtič druhého, zasouván, ale v zasouvání...* (s. 152), pokud ovšem nejde o (vydavatelovo) pochybení a záměnu tvarů „škrtič“ a „škrť“, či „škrť“ (ve spojitosti se soušídlem).

Zneklidnění ve čtenáři může vyvolat i využití **kontrastů**:

Kontrastivnost se projevuje např. tak, že verbum mívá u sebe často dva objekty (či více objektů) různého druhu; realizuje se tak kontrast konkrétního a abstraktního: *Páter mu **pomáhá** do svahu...a pomáhá mu i do města Chlumce + po letech do království nebeského* (s. 50), *upřel na ni oči a ona **odložila** nejprve věneček a pak i pero* (s. 57); vysokého a banálního: *Bonek **potřeboval** sedm dokladů do*

*prohlášení o našem původu...Marta Vohryzková potřebovala kosti.... Item vzala Marta nákupní tašku a vyšla z domu č. 12, a Bonek vzal taky tašku, aktovku s formulářem Lg. Nr. 184/L...(s. 46); **Má** s sebou bílý ubrus z kávového stolku své pracovny, tj. bílý prapor kvůli vyjednávání. Má ho obtočený okolo těla pod sakem, aby to nebylo vidět. Má taky křečové žíly, a tak mi na kole funí (s. 247).*

Provokativně může působit souřadné spojování rozdílných výrazů: *čekal, až ze dveří vyjde labutí krk rozentálové konvice + labutí krk pí Klánové + ty hrnečky uvnitř zlacené (s. 172); je tu malá Erna od Klánů, už mluvící. Jsem tu já, který držím mamince plátno na modrý cíp, a je tu vosá (s. 102).*

Plynulost je naopak podporována tvorbou asyndeticky vedle sebe kladených **souřadně spojených** vět: *V krajině se přitom pilně umírá, pracují tu němečtí letci, rozrývají půdu, vedle kráteru leží ženská s utrhnutou hlavou nebo tu leží koně, zduřelí, ztuhlí a zkrvavení... (s. 31) Ženci se sbíhali, klekali u cesty, vyprošovali si požehnání a podávali p. biskupovi kytici z klasů a chrp... (s. 63)*

Absence spojovacích výrazů se může stát nápadnou a ozvláštňující: *Já tedy slezu a zabiju ho alespoň nyní, vezmu si od něho odkrojenou půlku jablka, držím ji v ruce, namířím na ni paprsky svého osmidomního slunce, ony se zalesknou ve slupce, odrazí se na Amdase... (s. 88); Pomstil se nám za to krásné břicho, učil maminku francouzštinu (vlastně francouzštině), díval se na ni posupně, stoupal si před ní na špičky, pohupoval se na nich, odfrkával si a umlaskával, pořád ji zkoušel na passé composé u nepravidelných sloves, musela mu převyprávět článek z učebnice... (s. 18)*

2.1.2.4 Princip explikační a dotazníkový

Většina neznámých výrazů je v Dotazníku osvětlena. Jednak vypravěč mnohé vysvětluje s. Pavlendovi, jednak se autor snaží zpřístupňovat text obecně.

A tak se dozvídáme, co znamenají např. slova *varran* a *přičichlice*, proč vypravěč označuje ženské pohlaví jako *masdeválku*, proč je podle něj *hladina* vhodnější označení pro sliznici a jak se hraje hra *na přivoněnou* (viz pasáž o neologismech).

Stejně tak nám nezůstane zcela utajen význam latinského nápisu *A FULGURE ET TEMPESTATE LIBERA NOS DOMINE MDCLXXXII.*, ani význam spojení *dens caninus* či německého *cvó majsna šalen* (viz pasáž o cizích jazycích).

Podobně se nám brzy vyjasní rodinné vztahy mezi postavami pomocí přístavků: *Oldřich Vlačíha, syn tety Ludmily* (viz pasáž o syntaxi). Někdy je vyjasňování neseno sarkasmem: *Ona řekne: „Tyhle šaty jsem ještě nikdy neměla.“ Erna řekne: „Ale ano. Vloni, když umřel dědeček Karel.“* (*Neklán, úd-děd, úd toho cizího údu*) (s. 216).

Můžeme rozlišit vysvětlení v rámci několika řádků a vysvětlení, které má větší distanci. Většinou je však odstup minimální, a může tak být pro čtenáře uspokojující to, že vysvětlení obdržel brzy. Např. na s. 43 je věta: *...když se mu po ní Bonek chystal chňapnout a ohlodat ji svým psím zoubkem, jako nějakou oplatku.* V rámci následující strany se dozvídáme, že jde o výrazný špičák, ten od prostředka třetí zub, který sice nevlastní J. Ch., ale jeho otec a oba strýcové ano a pro který dále vypravěč používá označení *dens caninus*, a který postavy ukazují pro výstrahu.

Na s. 123 se dočteme „*Co teda budeme dělat,*“ zeptala se. „*Budem se dívat,*“ řekl jsem jí, „*jak náš pan Vostárek lítá.*“ Na další straně se pak dočteme, jak si pan Vostárek staví *ornitoptéru* neboli *letostroj* a dále, jakým způsobem se chce vznést a letět.

Na s. 139 je popisováno podivné Olinovo chování, kdy mu při tvrdém výslechu více než o zdraví jde o zlatou korunku, která mu při bití vypadla: *Olin ji viděl, jak letí, jak se kutálí pod kamenné umyvadlo v rohu vyslýchárny a řekl si – jestli teď koupím pravej hák, hodím se tam a chňapnu po ní. Na tom záleží všechno.* Na další straně máme vysvětlení Olinova myšlení: *Soudruhu Pavlendo, to byl způsob, o němž mi Olin později...prohlásil, že umožňuje člověku (když pomíneme mdloby) necítit rány a vidět sám sebe jako cosi třetího mezi já a oni.*

Mnohdy je vysvětlování nesené ironií: *...obdržel jsem od s. (s. = soudruh, neboli druh, přítel s jinými druhy, přáteli) Pavlendy...žádný z těch ss. (soudruhů), s nimiž jsem vstupoval do jednání dříve... (s. 9)*

Provokativně působí uvádění detailů z hlediska děje nepodstatných: *Kousek od místa, kde uvízl Jan Křtitel Váchal, ten neplavec, sedí Alžběta Trubačová. Zavřel ji tam ze strachu před Prušáky její tatínek, a třebaš je léto, vzala si s sebou pletený pléd a teplé boty. Přistrčila si k oknu bednu od viksu (na bedně byla vymalovaná opice, jak čistí viksem botu) – Alžběta si na tu opici stoupla a dívala se malým okýnkem na Joštovo náměstí... (s. 50)*

Jedna celá kapitola nese název: *Neastoři (osvětlení).*

Někdy vysvětlování vyplývá pouze z principu vysvětlovacího, který souvisí se snahou poddat se jednoznačnosti údajů uváděných do kolonek dotazníku, a to i tam, kde jde o vysvětlování myšlení

postav: *(Nemá nárok = olinovské úsloví vyjadřující absolutní stupeň jakékoli nepřipustitelnosti)(s. 11); Neměl Alici rád a navíc v jeho jazyce „dělat něco kvůli ženské“ znamenalo „snižovat se k něčemu“ (s. 44).*

A někdy je vysvětlení skutečně hodné dotazníku požadujícího strohé informace, i když je v okolí informací pro dotazník nerelevantních: *Tak např. mrzlo (už k Vánocům), J. Ch. v kině koupil Erně Klánové čok. Dianthus jako dar, avšak neodvažoval se ho ihned darovat, až u ředitelství Státního statku Čepín (dříve Amdasova a dříve Vohryzkova vila) sáhl do náprsní kapsy, aby kromě políbení připravil i toto sousto... (s. 171)*

Souvislost údajů uváděných vypravěčem a údajů požadovaných dotazníkem /č. 01-240 -0 ze Stráže u Plzně (s. 10)/ a s. Pavlencem je z běžného pohledu malá; vypravěč uváděním údajů o svém dětství nebo o zubu typickém pro tatínka Edvína (*dens caninus*) dotazníkovou závažnost shazuje a jeho vyplňování ironizuje. Ironicky přistupoval také ke všem předchozím dotazníkům: *Já ovšem ve všech minulých dotaznících proškrtával, např. v rubrice 19, veřejné funkce, jsem iksoval soudce z lidu, kterým jsem nikdy nebyl, aniž bych k takovému posláni třeba jen inklinoval. Také jsem iksoval rubriku 27, jména osob v zahraničí, a ovšem ještě několik dalších políček, vždy však takových, která se týkala buď doby před mým narozením, nebo doby mého dětství, kdy jsem se už z fyzických důvodů některých akcí nemohl zúčastnit. Přesto jsem každé vyplňování podstupoval s čistým svědomím a pokaždé jsem podle pravdy prohlašoval, že jsem nic nezatajil(a), a stvrzoval to na konci předepsaným vlastnoručním podpisem (s. 10).*

Není se co této ironii divit, román začíná větou: *Dne 19. září 197...jsem v městě Praha, tj. zde a nikoliv v Chlumci, navštívil fu*

GRANIT, již šestnáctou instituci za poslední dva roky a obdržel jsem od s. (s. = soudruh, neboli druh, přítel s jinými druhy, přáteli) Pavlendy, v druhém patře v místnosti 102 svůj šestnáctý Dotazník...(s. 9) Dotazník, který má vypravěč vyplnit, je tedy již šestnáctý za poslední dva roky, a všechny předchozí žádosti o práci opatřené dotazníkem byly zamítnuty: Oplátkou mi obvykle za tři týdny posílali stručné vyrozumění, že se má žádost zamítá (s. 9).

Zde však cítí, že situace je jiná, z náznaků vyrozumívá, že *je to slibné*. Proto se rozhodne dotazník ihned vyplnit.

Celá kniha se pak dá vnímat jako karikatura dotazníku, mnohé detaily ze života J. Ch. jsou akcentovány a je jim přiřazena důležitost (např. čtyřlístkový zvonek na kolo, jenž přináší štěstí). Tato důležitost však může spočívat v citové hodnotě uváděných údajů, která je v kontrastu se strohostí a chladností dotazníkových kolonek.

Každý dotazník, který má sloužit k zhodnocení adaptivních předpokladů určitého jedince, je vždy zvláštní směsicí anonymity a nediskrétnosti: vyplňovatel dotazníku se nezpovídá určitému konkrétnímu jedinci, nýbrž jakési anonymní vědecké instanci, která může být postupně ztělesněna řadou neznámých osob, jejichž rukama bude dotazník procházet; a tato anonymita má svůj protějšek v jakési neosobnosti pohledu na sebe sama a na svůj vlastní život, která se vyžaduje od vyplňovatele dotazníku samotného. Nuže, Jan Chrysostomos Kepka nepřijímá tuto primární anonymitu, neobrací se k jakési neosobní instanci, nýbrž k osobě zcela konkrétní, k tomu s. Pavlendovi, z jehož rukou dotazníkový formulář obdržel a kterého neopomíjí co chvíli oslovovat jménem. A zrovna tak nepřijímá ani onu neosobnost pohledu na vlastní život, tu neosobnost, na níž sám jako ukázněný vyplňovatel dotazníku má spolupracovat. Je zato

ochoten nijak se nepohoršovat nad nediskrétností některých formulářových dotazů, naopak, je ochoten vyhovět té dotazatelově zvědavosti daleko víc, než je žádoucí... (Pechar, 1996, s. 169–170)

Kniha má rámcovou stavbu, neboť na konci si jde J. Ch. vyzvednout svou žádost o přijetí přímo do firmy Granit, vrátný (npor. Gibiš) mu obálku s žádostí vydá, J. Ch. chce mluvit se soudruhem Pavlendou, ale ten není přítomen. Pravděpodobně místo získal, neboť mu sám s. Pavlenda volal, aby si žádost vyzvedl.

Na začátku J. Ch. obdrží dotazník (s. 9–10), poté převypráví svůj život, a to od prvopočátku, tedy od okamžiku, kdy se jeho otec Edvín a matka Alice spolu milovali (s. 13), uvádí údaje z doby prenatální (s. 15–22), o porodu (s. 22–23), o svém dětství (cca do s. 152, do prvních příznaků sexuality), o dospívání a svém sexuálním vztahu s matkou malé Erny (s. 174–184 – příjezd strýce Olina, který mu sexuální vztah vymluví), o pobytu na vojně (s. 192–207), o setkání s Ernou na Bonkově pohřbu (s. 216–225), rozvod s manželkou zestruční na čtvrt strany (s. 234), rozepisuje se o kočičím chovu a erotice s Němkou Juttou (s.234–242), popisuje události v Chlumci v roce 1968 (od s. 242) a končí vyzvednutím žádosti ve firmě Granit (s. 255–256).

Zhruba 3/5 knihy jsou tedy věnované vypravěčově dětství. Děj je také nahlížen z hlediska dítěte a z toho vyplývá i nesoulad mezi údaji v dotazníku požadovanými a údaji uváděnými (pro děti mají hodnotu jiné záležitosti než pro dospělého) a zároveň je tento kontrast prostředkem ironizace: *Ale já měl vlaky rád i ve smyslu rubriky č. 16 (vedlejší pracovní činnost a záliby)... (s. 72); Neboli v rubrice 22, políčko MATKA mohu, s. Pavlendo, uvést kromě jablka, které mi vytrhla z ruky (s. 88), i tento prapor, který mi naopak do ruky vtiskla. Také by do té rubriky (anebo do rubr. 28,*

domáci odboj?) patřilo, jak jsem ještě horký prapor přinesl do ložnice a rozprostřel ho na Edvínově & Alicině dvojposteli tak, aby modrý cíp byl v hlavách a maminka ležela na bílý, kdežto Edvín na červený straně (s. 106); Item: jdu zapřáhnout Astora (k rubrice č. 10, s. Pavlendo, majetkové poměry: máme pořád nějakého psa, který se jmenuje vždy Astor) a jedu do Čepína za Ernou (s. 113); Item: já to, s. Pavlendo, taky poručím. Jsou tu teď všichni, které chcete vědět. Od rubriky 21 do rubriky 26. Od Erny, mé nevěsty, až po Olina (stát, účel cesty, délka pobytu) (s. 119).

Ale toto usouvztažňování údajů probíhá i později, když už je J. Ch. dospělý, i když řidčeji: *Co jsem se vrátil z Blatna, mám si definitivně zvolit obor, v němž budu pracovat (kvůli rubrice 14) (s. 210); Mám pocit, že jsem byl někdy šťastný, s. Pavlendo, a prosím vás, abyste toto sdělení přijal do rubriky č. 8, zdravotní stav (s. 229).*

Odkazy k dotazníku jsou realizovány pomocí oslovení soudruha Pavlendy a směřování údajů k němu jako ke čtenáři a v celé knize jsou rovnoměrně rozloženy (viz princip pečlivého výběru slov): *Maf se těma svýma sametově měkkýma (to je přirovnání, s. Pavlendo, co!!) tlapkama procházel po domě.(s. 234),* přičemž je s. Pavlenda často poučován i o triviálních záležitostech: *...a holčička řekla: „Proč Bonek potřebuje tolik dadánků. Aby se mu líp spalo?“ (Dadánek, s. Pavlendo, mám to vysvětlit?) (s. 222),* příp. je na něj slovně útočeno: *On má výpočty efemerid až do roku 2222. To už budu asi mrtev (ale vy taky, s. Pavlendo!) (s. 208) Tak, ražkový thé, carum carvi, ne kmín do omáček nebo pod nějaké maso, nýbrž ražka a z ní elixír. Neserte mě, s. Pavlendo, nebo se ho napiju a přeskočím vás o dvěštdvaapadesát let. Anebo pohladím varrana a přeskočím vás o celou hvězdu (s. 86).*

Také **formální stránka** textu dotazníkový princip podporuje. Časté je především hojné používání různých zkratek, a to často takových, které blíže definují postavu: *s.* (soudruh) *Pavlenda*, *Msgre.* (monsignore) *Rosin*, *npor.* (nadporučík) *Gibiš*, *p.* (pan) *Hatuš* apod.; i jiných: *rubr.*, *str.*, *ul.*, *zn.*, *hod.* apod. (viz také Ediční poznámka, s. 302).

Někdy jsou zkratky bez kontextu či dalších znalostí nedešifrovatelné: ...*poněvadž podle par. 1 der Reg. Vdg. Slg. Nr. 136 „Žid“ jest: „kdo...“ (s. 53);...a já vejdu k Čankajškovi (v CPL čl. č. 8) a on mi ji zadarmo dá... V budce kropičáku je muž s čl. č. 12 v CPL... (s. 248)* Na straně 235 najdeme vysvětlení druhého zkracování: *CPL Chlumec = Cat's Protection League of Chlumec*, *čl.* je potom tedy „členský“ a *č.* „číslo“.

Také se setkáváme s členěním textu, resp. větného celku do bodů s využitím písmen abecedy: *Ale Anděla četla dál, až k místu, kde se Edvínovi slibovalo za tím účelem (tj. aby jednou opravdu mohl balit čokoládu) posílat fin. příspěvek, jestliže:*

a) *p. továrník Hatuš splní svůj slib o případné provizi z docíleného globálu Bonkem sjednaných zakázek,*

b) *Edvín docílí solidního studijního průměru (s. 40).*

Přímo s dotazníkem (avšak s tím druhým, německým, který zjišťuje židovský původ) souvisí následující členění: *Avšak tímto přisunutím bedny vznikl definitivní vzorec pro vypočtení momentu árijskosti podle písm. A par. 1 vládního nařízení (Regierungsverordnung) 156/40. Jeho dispoziční rozvržení vyhlíželo takto:*

a) *páter Stach si převléká sutanu;*

b) *Jan Křtitel Váchal v místnosti zvané kaplanka se cítí líp, ačkoli je mu řečeno, že ztratil hodně krve,*

c) *princ Bedřich vjíždí od hostince U Kotvy na Joštově náměstí, blíží se k mariánské statui,*

d) *Kašpar Trubač stojí před svým zabeđeným „kvelbem“, ale tváří se, že to není jeho krám,*

e) *Alžběta se dívá na mnoho lidských a nyní i koňských nohou (s. 51).*

Zatímco předchozí úryvek nám poněkud připomíná pohledy kamery na různé postavy, následující příklad je již čistým zesměšněním dotazníkového členění reality na podobné kolonky neredukovatelné. Jedná se o reprodukci projevu tajemníka na Bonkově pohřbu: *Zde, s. Pavlendo, poznamenávám, co z Bonka bude žít dál:*

a) *příklad skromnosti,*

b) *síla logiky,*

c) *zásadovost,*

d) *víra v masy.*

Nakonec (za e)) se s. tajemník obrátil přímo na strýčka se slovy: „Bohumile, pro cos žil, tomu budem věrně sloužit. To ti slibuju.“(s. 219)

Avšak tento způsob popisu reality nalezneme i v Mistru Panny, takže se pravděpodobně nejedná o záměr autora, kterým by chtěl dotazníkový princip podpořit, ale o obecný stylový příznak Grušových textů.

Na dotazníkovou formu dále odkazuje užívání dvou symbolů, které nahrazují spojovací výraz „a“, a to + a &. ; + spojuje pouze větné členy, většinou členy několikanásobného podnětu: *Bydleli jsme, tj. už my tři, tj. Alice + Edvín + já, v Soukenické ulici v Hatušových garsonkách... (s. 16);* na proti tomu & je užíván mezi většími celky: *Tak ji uvnitř pálí ta rána, oheň se trhlinami*

rozdmychuje dál, ale nehřeje, šlehá, až v jeho studených jazykách zas vlají červenobílé prapory & přijíždí vlak s panem zemským hofmistrem... (s. 58); Musel vidět až za borek, kde orali koně ze statku & oráč zůstal užasle stát, nevěřil očím (s. 132). Také tyto dva znaky však objevíme i v jiných Grušových textech.

Přímý odkaz na ustálené dotazníkové formulace obsahuje následující věta: *Přesto jsem každé vyplňování podstupoval s čistým svědomím a pokaždé jsem podle pravdy prohlašoval, že jsem nic nezatajil(a), a stvrzoval to na konci předepsaným vlastnoručním podpisem (s. 10).*

Také využívání různých druhů písma (kurzivy, majuskule) podporuje dojem dotazníku: *Neboli v rubrice 22, políčko MATKA mohu, s. Pavlendo... (s. 105)*

Stejně tak způsob uvádění podkapitol s využitím komentujících závorek může dotazník čtenáři evokovat (vyskytují se však v této formě až od cca 2/3 knihy): *Jiné slovo o orchideji (závažný údaj) (s. 161); Modlitba na den Dušiček (přiznání) (s. 162); Motejle! (zvolání) (s. 165); Bayerova klavírní škola (poučení) (s. 170); Jabloň (bez nápěvu) (s. 186); S. Pavlendovi (z fy GRANIT) (s. 190); Npor. Gibiš (údaj) (s. 192); Neastoři (osvětlení) (s. 196); Dále do Dějin Chlumce sv. 7 (these) (s. 238).*

Dotazník signalizuje také několik příloh, které mají danou věc lépe osvětlit. Jde však o objasnění parodické, neboť jednou je přílohou obrázek zdviženého kocouřího ocasu, podruhé rozdíl mezi kočkou a kocourem, což se pozná podle umístění řitního otvoru, příp. astronomický Časohled Jana Chrysostoma. *Přikládám ve smyslu rubr. 27 zobrazení tohoto zvířete (felis silvestris, kočka domácí), abych dokumentoval jeho poněkud strnulý postoj a uvedl ho v souvislost se svými postoji, jež byly obdobně strulé (s. 96);*

Když se vrátili a přivezli křídlo prázdné, bylo zas motýlí, ale spíš jako z červenoookého jasoně podle těch kruhovitých skvrn krve (viz výkres č. 7)(s. 133).

Dotazníkem se zde myslí především dotazník sloužící pro uvedení informací pro zaměstnavatele nejen v 70. letech. Druhá forma, která se v knize objevuje, je dotazník německý, dotazník o původu, vyžadovaný v letech třicátých a za okupace (Lg. Nr. 184/L).

Kromě toho se v knize objevuje také forma **kroniky**, kdy výpovědí o skutečnosti vlastně přímo „píše“ další díl Dějin Chlumce: Dále do Dějin Chlumce, sv. 7 (these). *Ubytovali jsme ji u Kotvy v č. 7. Klíč s visačkou podobnou hrušce a hruška podobná roubíku (s. 238).*

Ale i tam, kde tušíme, že čerpá informace z kroniky města Chlumce, je text plný mnoha z historického hlediska nepodstatných detailů, odboček, anachronismů, subjektivně zbarveného líčení a nekronikářsky efektivních vyjádření:

Bylo to druhého června 1866. Liják tlumil houkání děl. Děla duněla už od časného jitra – z čepínské strany. Františkánskou ulicí tekl potok vody k děkanským vratům a tím potokem (taky k těm vratům) běželo jedenáct vojáků pluku Nobili. Voda se jim rozcakuje pod nohama, jsou tak zbědovaní, že město posmutní o celý den dřív, než bude ztracena hlavní bitva..., v běhu vystřelují poslední salvy z předovek (systém Lorenz), aby zdrželi Prusy, ale ti Prušáci, ti Prajzové si už Chlumec zabírají od všech bran a stran, až na tu malou děkanskou branku, od které má klíče jenom pan páter. Volá k ní vojáky z Nobiliho pluku, otvírá jim ji, aby se zachránili a mohli zítra padnout u Sendružic... (s. 49)

Setkáváme se i s formou **dopisu**, jenž dotazníku konkuruje jako text osobnější (Tuto formu Gruša užívá hojně v Dámském gambitu):

Msgre Rosinovi, dějepisci Chlumce.

Důstojný otče,

přijměte tento můj list, třebaš co činím, je zatajení ve smyslu Dotazníku a falešný údaj ve smyslu Erklärung. Měl bych totiž psát s. Pavlendovi a já se mu místo toho chystám mlčet alespoň v tomto bodě, chystám se mlčet si něco zvlášť, ne s ním, ačkoli on chce vědět všecko, i to, co je určeno Pánubohu, vlastně chce vědět, že Pánubohu v sobě už nic neurčuju... (s. 175)

Text je protkán také krátkými **básněmi** (překlad úryvku Baudeilairovy básně, dvě básně Krasoslavy Zorské, báseň J. Ch. s akrostichem, veršovaný dopis J. Ch. Astoru druhému), případně samostatně uvedenými **nápisy** (např. nápis na náhrobku), **ilustracemi** (Mafův zdvižený ocas, náčrtek kočičích zadnic představující rozdíl mezi kočkou a kocourem, obrázek mumifikované kočky, jenž ovšem v tomto vydání chybí) a **doklady** (tabulka k Prohlášení o semeni, Prohlášení o semeni).

2.2 Mimner aneb Hra o smrd'ocha

Novela Mimner aneb Hra o smrd'ocha byla uveřejňována po kapitolách pod názvem Listy z Kalpadocie od konce roku 1968, a to v Sešitech pro literaturu a diskusi. Autor se skryl za pseudonym Samuel Lewis. Po osmé z jedenácti předpokládaných částí byly Sešity výnosem ČÚTI (Český úřad pro tisk a informace) v r. 1969 zastaveny. Oproti této první verzi jsou vydání z roku 1973 (samizdat) a poslední vydání z roku 1991 (Odeon) rozšířená o pět, jak tvrdí D. Dobiáš, *zhlediska děje nadbytečných* kapitol a obě nesou název Mimner aneb Hra o smrd'ocha.

V roce 1986 vyšla tato próza také v německém znění jako Mimner oder das Tier der Trauer (Köln am Rhein: Bund). Grušův překlad se však nekryje s originálem, Gruša *ruší některé hovorové*

obraty, na jiných místech je vkládá... jazyková výstavba takto napomáhá přehlednějšímu sdělení o světě Kalpadocie... značně oproštěny jsou etnografizující pasáže, jisté obhroublosti, sexualita, narážky... jasněji je zachycena kalpadočtina a místní realie...text působí dramatičtěji... (Dobiáš, 2004, s. 44–45)

Pro tuto práci jsem zvolila vydání poslední, z roku 1991 (Odeon).

Hlavní postava, Kalpadoky označená jako Saikak (Třešnička), se dostane do fikčního světa, do Kalpadocie. Není zcela jasné, proč se zde ocitá. Svět Kalpadoků je drsný, založený na zákonech pro Saikaka nepochopitelných – především ho zaujme, že sexualita má zcela jiná pravidla a že nejvyšší hodnotou je smrt, a to smrt násilná. Saikak se snaží utéci domů, ale postupně se s tamními zvyky sžije, oblíbí si je, pochopí alespoň některé mechanismy chování, získá ženu. Nakonec umírá (jeho oddělená hlava vidí na zbytek těla zalitého v nádobě s medem).

2.2.1 Srovnání Mimneru s Dotazníkem

Novela Mimner aneb Hra o smrd'ocha předznamenává mnoha prvky svébytný styl Dotazníku, avšak její jazyková složka je zde podřízena výstavbě fantastického fikčního světa a kromě složky vlastní kalpadočtiny, jež mnohdy zaměstnává pozornost vypravěče více než samotná dějová linie, vzbuzuje jazyková složka menší zájem než v Dotazníku.⁷

Popis života v Kalpadocii neustále přinášející nové a nečekané informace a dějové zvraty přitahuje čtenářovu pozornost sám o sobě.

⁷ Pro porozumění kalpadockým slovům uvedeným v úryvcích (využitých při rozboru) viz slovník kalpadočtiny (2.2.2).

Které jazykově stylové prvky objevující se v Dotazníku nacházíme již také v Mimneru?

Z hlediska **principu pečlivého výběru slov**: Nalezneme zde několik příkladů hláskové shody; např. kousání je evokováno opakováním dvojhlásky „ou“ – záměrnost je zde podtržena výběrem slov „polou“ a „malounko“: *Projevovalo se to zvýšenou žravostí. Mluvil stále méně, zato stále více jedl; cpal si plná ústa těch masových ruliček, které tu s oblibou vaří a které – br – polévají omáčkou vyráběnou ze strouhanky. V polou žvýkání vždy ustal, zadíval se na mne, a roztržitě k ještě nedojedenému soustu přidával další. Teprve při uzmě míval malounko lepší náladu... (s. 23)*; jinde, také o jídle: *Prudce se uklonil, vzal sousto, omočil v omáčce...a rozmazával je Basikovi chrůst chrůst okolo úst, ale také kolem očí... (s. 33)*

Také je v textu využita jedna hravá říkanka: „*Lásko má, lakomá,/ má lásko, mamlasko.*“ (s. 77) I jinde nalezneme náznaky rýmového schématu: „*Jedou, jedou Kalpadoci, vezou, vezou astemary!*“ radovala se (s. 85); „*Spal jsem, spal, to jsem si dal!*“ (s. 122); *Už při mimneru: všecko tam dopadlo jakoby samo sebou, ale přitom očekávaně. Kým? Nym? (s. 102–103)*. Kombinaci hláskové shody a rýmování máme v následujícím příkladu: *...a skoro drzé mih-ramas vadar, znamenající přibližně „záducho nevzrůstej“ nebo lépe: „nerosti bolesti“ (s. 58)*.

Co se týče nespisovných, resp. obecně českých výrazů, ty jsou zde zastoupeny minimálně a nalezneme je především v přímé řeči. Text je psán spisovnou češtinou, využity jsou všechny její složky, knižní výrazy výrazně dominují nad hovorovými. Hojně je využití pasivních konstrukcí: *být zabit, jsou donucováni, byla obstarána, je přiřčena, není řádně krájeno, není tázán, byl souzen, přinucen, byl*

mi přidělen, jsem svlékán a otírán;...a proto jsem, budu snad: vítán, nikoli krměn a přecpáván; které souvisí se světem kalpadockých zákonů a se zmenšenou možností hlavní postavy bránit se tamějším mechanismům a vystupovat aktivně; tímto se Mimner přibližuje např. k prózám Kafkovým.

Vedle knižních výrazů (*otvor zel na straně protilehlé, jme se tuto šlachu sáti tchánka, zřel jsem, učinil, takřka, zač*, jmenné tvary přídavných jmen: *zvědav, zalit štěstím, je si tím jist, je přesvědčen, jsem šťasten, překvapen, mrtev, přítomen, vyběhla bosa*; převažující koncovka 1. osoby sg. „-i“: *uvědomuji, rozkusuji*) vyskytují se v textu výrazy nespisovné (především se jedná o chybějící „l“ u příčestí minulého: *zahlíd, přivez, proved, lek, moh*; dále např. *srkaj* místo „srkají“, *zab* místo „zabij“ *vem* místo „vezmi“, *do sna* místo „do snu“, zcela minimálně ale (pouze dvakrát) – na rozdíl od Dotazníku – nalezneme „ej“ místo „ý“: *zakrejšvá, dolejzal*). Dochází ke střídání koncovky „-i“ a „u“ 1. os. sg. u verb, v rámci dvou stran objevíme následující tvary v tomto pořadí: *pozoruji, zastihuju, orientuji, rozhoduji, zpytuju* (s. 118–119).

Hovorová složka je podpořena využitím různých úsloví: *A na traómě Kalpadokům záleží až za hrob. ...A postavil jsem se k němu z boku, abych byl míň na ráně* (s. 19); *Memset je klidná a tvrdí, že bych s tím tentokrát neměl už práci. Kopali by oni, na to vem jed* (s. 114).

Cizí jazyk je v této próze jediný, zato je jejím dominantním prvkem. Je to jazyk smyšlený – kalpadočtina (viz níže).

Neologismy jsou zde potom spojené právě s tímto jazykem – jsou to pokusy o překlad původních kalpadockých výrazů a obrátů /např. kalpadocké *kaitara* je přeloženo jako *panděrice* – těhotná žena; *kistam*, strojek na pohánění koní, je přeložen jako *hmyzátko*,

iskaloi jsou kočky, ale pro překlad je voleno slovo *mňučky*, *mimner* je hra o *smrďocha*; *Říkám tomu tak kalpadocky, vím, že se ode mne vzkazy odlouávají, že si je nevymýšlím, nýbrž že je svlékám – anebo ještě líp, vysvlékám se jim (s. 74)/; nebo pojmenování jevů v kalpadocké kultuře běžných (*vmedování* – uvedení člověka po smrti do medu, *prolistoval* – usmrtil ražcem, který má tzv. „listy“). Ale objevují se i neologismy jiné, např. *prošáhnul*, *vyhvězděné nebe*, *vhlodával se*, *tchánstvo*, *nadvěc*, *ledomed*, *přezdili* (ve významu „dali přezdívku“), *těmato vykasanýma očima*, *nejkolejnicovatější stopa* (srov. dotazníkové výrazy *nadpaní*, *letostroj*, *nejalicovatější* apod.).*

Také zde nalezneme tvůrčím způsobem využitou předponu „ne“: *Já – jejich vzkazovač, jejich, tedy nesvůj, jak se teď také opravdu cítím (s. 56)*; *Začnu-li hrát, hraju, co mě napadne, na tento kasap, ale nejčastěji nějakou píseň, pokud to v rozmezí kasapích strun je možné, nekalpadockou... (s. 74)*

V *Mimneru* nalezneme několik slov zhrubělých (*blbá*, *zažral*, *ztríská se*, *fízlujou*, *mrcha*), objevují se v něm slova expresivně zabarvená (*ťafne*, *čvachtat*, *chruly*, *přičapli*, *funět*, *čumíme*, *chechtat*, *čvachtnutí*, *majznout*). Vulgarismů je, jak píše ve své obhajobě sám autor, v celém textu pouze devět (pravděpodobně tyto: *mrdat*, *prdel*, *chcali*, *pochcali*, *hovna*, *kurva*, *kundička*, *kurevník*, *kráva*). Volba těchto výrazů souvisí do značné míry s kalpadockým společenstvím, které považuje za běžné jevy v jiných kulturách tabuizované – např. pohlavní akt se odehrává pouze za přihlížení svědků, pohlavní akt se ženou je pouze výjimečný – spíše muž vyhledává ke svému *prýštění* jiného muže, muži při fyzickém utrpení prožívají sexuální vzrušení, ženy se ukájejí náprstkem, který neskrytě visí na provázku v každé domácnosti, moč se využívá

k rituálním potřebám, rodiče po svatbě svého dítěte musí spáchat sebevraždu apod.⁸

Výraz „item“ se zde sice neobjevuje, nalezneme však analogické „tj.“, jímž věta začíná, navíc je to první věta nové kapitoly: *Tj.: tato krajina plná křovin (bars) a obdařena ostrou travou (ozmun) (s. 63)*. Také „a zase“ může „item“ připomenout, neboť po něm následuje dvojtečka a výpověď a objevuje se vícekrát: *A zase: křičí stehim na mě i na ni (s. 45)*; *A zase: stejnou službu ona jemu (s. 54)*; příp. i „inu“: *nakrmím se zbytky bobů a – o něco později, inu: půjdu (s. 68)*; nebo: *Potom: Já i Memset dostáváme každý po jedné koněvce ostře žluté barvy (s. 79)*; nebo: *A zejména: jak by bylo řešeno edemtpen, na které Kalpadoci kladou takový důraz... (s. 87)*

Jakékoli oslovení v rámci řeči vypravěče (až na citoslovečné *bože*), a tedy i určenost celého textu někomu, zde chybí, oslovení jsou zde jen v přímé řeči; avšak původní název „Listy z Kalpadocie“ o zaměření na adresáta svědčí.

Co se týká **principu identifikačního**, nalezneme zde neobvyklé zacházení se zájmenem (i když kalpadockým) také, a to v kapitole „Nym a nym“: *Avšak říká se mi, že by se mělo spěchat. Vůbec tyto věty se zájmenem nym jsou vždycky poněkud výhružné. Nym (to-ono, jakési to) je ve vší své neosobnosti osobitější a*

⁸ V obhajobě proti obvinění z toho, že Mimner (a především osmý list z Kalpadocie) je dílo pornografické, uvádí J. Gruša tyto námitky: *A) Osmému listu z Kalpadocie předcházelo sedm uveřejněných, je tedy kním nutno přihlížet a nelze se zabývat pouze osmým pokračováním B) Ani v osmém pokračování nelze mluvit o tom, že by líčení sexuálního aktu zcela vyčerpávalo a zcela vyplňovalo tento oddíl. C) V celé knize (avšak je to zřejmé i z uveřejněných osmi pokračování) má sex úlohu složky, jedné z mnoha ostatních. D) Výrazivo, tzn. i vulgarismy, se neřídí vnějším zřetelem nějakého takového nebo makového účinku, nýbrž řídí se mírou vnitřní nutnosti. E) Motiv celé knihy naprosto přesahuje otázku sexu. (Gruša, 1991, s. 130) Na jaře 1970 bylo trestní stíhání zastaveno...*

hmatatelnější než jiné podměty. A je také velmi obávané. Nym by si přálo, nym by rádo... atd...Nym je nejspíš přesvědčeno... (s. 101)

Substantiva odvozená od sloves jsou zde také poměrně častá a opět souvisí s kalpadočtinou, jsou tedy zároveň neologismy: *Můj trochu úzký, můj dlouhý, můj vytrvalý dham, můj všehlt (igaril), můj vymetač (zenhil), můj tryskač (entum), opuštěný, sám (s. 122).* Další: *prolévadlo, převážedlo, dovršenci* (ti, kdo dovršili, tj. zemřeli), *vklad* (dítě v děloze), *uspávanka* (srov. dotazníkové výrazy: *vyčuhovadlo, vcucávadlo, umírač* apod.)

Text není nesen **dezintegračním principem** ve složce jazykové (jako je tomu v Dotazníku), ale ve složce obsahové – dezintegrace je tu způsobena nemožností postav se domluvit, zcela si skrze kalpadočtinu porozumět. Na čtenáře to ale může mít podobně zneklidňující účinek.

Přesto i v rovině syntaktické nalezneme podobné prostředky jako v Dotazníku. Avšak nemají ještě tu sílu strhávat na sebe pozornost bez ohledu na význam sdělení, působí přirozeně a nehledaně. Např. **vsuvky**: *To už přivedli do mého domu koně. Můj dům – smím ho už tak nazývat – se po Basikově smrti vyprázdnil (s. 36); Začal jsem se proto bát a přemýšlel jsem, jestli nemám přistavit postel ke dveřím (naštěstí se otvíraly dovnitř), a až se setmí, pokusit se oknem ven; **přístavky** se zde týkají především paralel označování kalpadockých reálií a jejich českých ekvivalentů: *...čili zda se sluší, aby k dostihům byli jako diváci připuštěni i řadoví Kalpadoci, mhani (s. 35–36); Podal mi pro tento účel tzv. ol, kalpadocký čepec, a já měl takto vystrojen jít do protějších dveří (s. 28), a slouží tak opět k vysvětlování; jinde se nám díky jejich redundantnosti připomene styl pozdějšího Dotazníku: *Mí tchánové, její rodiče, mají ruce svázané provazem, který vypadá jako šňůra od županu (s. 45);***

přívlastky: *Kde však vzít nějaké páčidlo, kterým bych okno, zatlučené zvenku hřebíky, vychlípl z rámu (s. 24); Nepříčetný vzteky, rozlícený nadávkami, a jako kdyby se tím sám pobízel, ještě si rozšířil ránu rukou (s. 26).*

Jednočlenné věty: *Najal jsem tedy nové lidi. První z nich byl štolba. Hubený čahoun, trochu nezvyklá figura mezi spíše podsaditými a svalnatými Kalpadoky. Pak rodiče mé ženy. Staří lidé, kteří se již na práci nehodili a které najímat mi připadalo velmi nevhodné (s. 36); Na závodišti (idak): rozlehlé prostranství promísené dvěma lesíky. Ovál vydupaný koňmi a ohrazený vysokým živým plotem. Podél tohoto plotu skupinky Kalpadoků (s. 39); Směšná – až zarputilá hra (s. 43); Štěkávané hlasy, vytí a fňukání (s. 68).*

Elipsa je výraznější než v Dotazníku, není omezena na přímou řeč, objevuje se v uvozovací větě a vynechán je často výraz „řekl (jsem)“: *Já Nagmisovi: (s. 17); Večer, k Nagmisovi: (s. 22) „Basik je čtyřlísták,“ pravil Nagmis, a po chvíli: (s. 23); Tatínek s plnými ústy: (s. 53); „Musíme,“ odpoví štolba, a potom: „Musíš!“ (s. 108); jinde: *Ale přiváželi Basika. Jeho Kedmii (s. 29); ...jdu se podívat, co ti dva v tuhle dobu s jídlem (s. 99); Co oni v kedmii? (s. 104); V přízemí... zvedl Basik příklop pobitý plechem a přikázal mi dolů...Oba jsme museli stát trochu příkrčeně, já navíc po kotníky ve vodě... (s. 13) Pozdravil jsem skoro neslyšně a usadil se, kde včera (s. 15).**

Objevuje se i **parcelace:** *Přitom se směje a její rodiče pláčou. Ne dojetím, nýbrž žalem (s. 46); Vycházíme a směřujeme do damarhy, kde nás očekávají moji tchánové, mé tchánstvo. Vyspalí a opilí (s. 53).*

Dlouhá souvětí se objevují výjimečně, především při řazení vět vyjadřujících sled dějů (zde s přechodem k jazykovému výkladu):

„Dělej to,“ poroučel, a já mu tedy znova zaryl do kůže svými nehty (pěstěnými, neboť co mám ulí, mám i tyto nehty), zasekl jsem mu je pod lopatky a krouživými pohyby obnovoval všechny ty pŭlměsíce, které tam už byly předznačeny, zatímco Kalir opakoval oba ty zvuky, chvěl se a oddychoval slova modlitby, dá-li se jeho brebentěná tak nazvat, protože já bych spíš usuzoval na zaklínadla anebo říkanky, aspoň podle toho, že se tu nijak nemluvalo o nějaké vyšší bytosti, natož aby snad byla prošena nebo jí vyhrožováno, nýbrž objevovalo se tu rozkazovačné a skoro drzé mih-ramas vadar, znamenající přibližně „záducho nevzrůstej“ nebo lépe „nerosti bolesti“ (s. 58).

Nalezneme také příklady souřadného spojení: *Vzal jsem jednu z ruliček, namočil ji do škrobovaté omáčky, chopil se toho sousta stejným způsobem, jakým to dělával mrtvý, a zvedl je do úrovně jeho úst (s. 32).*

Využity jsou spíše věty krátké, dokonce jednočlenné, příp. eliptické; mnohé stojí na samostatném řádku:

Tady zůstanu, odtud se nehnu.

Lámu bars a trhám ozmun!

Chystám si oheň na noc, a čím víc větví, tím je noc blíž. Ražec jsem rozevřel a zabodl rukojetí do země; záchvat smíchu, ale ryba mlčí, ačkoli jistě hřeším. Proti komu? I proti ražci? (s. 69)

Využit je také **samostatný větný člen**: *Bodnout, to bych svedl, ale princip stáironu je zdržovat bodnutí (s. 24); Trochu do stran pošilhávat, to je tak moje...(s. 119)*

Princip explikační je očekávatelný, neboť jsme zasvěcováni do světa neznámého, s podivnými pravidly a zákony a také s neznámým jazykem. Často jsou vysvětlovány právě výrazy kalpadocké, jde tedy o vysvětlování metajazykové: *Basik to vypil,*

řekl mi „promiňte“, a bylo vidět, že už je zase v pořádku, mluvil se mnou o mých cestovních záměrech, byl pozorný a nakonec, když povstal na znamení, že náš rozhovor je u konce (v tom mají stejný zvyk s námi), mi velmi šetrně naznačil, abych zbývajících času nevyužil k podvečerní procházce, jak jsem původně chtěl. Mirahim mhart, doslova zbývajících vyčnívání, protože slovo čas v našem smyslu se zde užívá jen pro velké celky a vždy neosobně. Má-li jedinec pocit, že se čas týká i jeho, vnímá se to jako nepříjemné čnění a jako svého druhu hrozba (s. 12). Spolu s významem slova se dozvídáme i další, kulturní souvislosti: *Pak se ke mně naklonil a řekl mi, jako se prozrazují hádanky: „Ale vždyť je to přece azuné!“ Píseň, kterou tu často zpívají, když je přepadne smutek..., kterou vlastně opakují po svém předzpěvákovi, neboť všechny kalpadocké písně jsou jednoduché a podobají se halasnému přitakávání (s. 15).*

Princip dotazníkový je zde samozřejmě bezpředmětný, přesto objevíme členění souvislého textu pomocí písmen abecedy, i když pouze jednou: *Sehne se, položí ruce dlaněmi na zem a vydá tyto dva zvuky:*

a) *jako by odchlípoval nožem třísku z polena, tj. v ten okamžik, kdy to lupne a pak drnčí,*

b) *jako by zabořil chodidlo do bahna a vytahoval ho v ten okamžik, kdy to mlaskne (s. 57).*

Specifickými prostředky Mimneru jsou **využití interpunkčních znamének, opakování a věty na samostatném řádku.**

Tři tečky často signalizují aposiopesi, která souvisí s tajemností a neprostupností kalpadockého světa: *„Ale vždyť ti hrozí... traómaseleité (tj. mužové traómy, ti, kdo ji zde nejvíc zastupují) se ti mohou...“ (s. 22); Saikak se hájí před soudem (zabil*

Basika): *Cítím, že mi mozek pracuje naprázdno, vím, že řeknu, co mi slina přinese na jazyk, a bojím se, že mě to zabije. Říkám: „Stál prostě... stál tam..., ano, stál příhodně.“ Jeden z mých soudců se na mne upřeně zahledí, pootevře ústa, vydechne prudce a pak... pak se rozesměje, rozchechtá se na celé kolo (...) A mně se už zdálo, že jsem s nimi navázal určitý kontakt, myslel jsem, cítil jsem...ano, cítil jsem, že (...) (s. 31) Někdy jsou tři tečky užity místo čárky či pomlčky: *Vpravo jediná budova... velká kůlna, na jejíž střeše jsou umístěny židle (s. 40).**

Z jiných grafických značek jsou tvůrčím způsobem užívány **pomlčky**: *Na těchto pasekách bývají pořádku rozsety kameny a také – stopy! (s. 65); Takhle jsem zizi ještě neochutnal, zevnitř (s mou krví) je sladší a prudší, slyším ji pěnit v uších i v hlavě – dýchám ji jako svou vůni; není už rybí, nýbrž mandlová (s. 110); a dvojtečky: Rozdmychám oheň, jakžtakž ze sebe setřesu vlezlou zimomřivost, nakrmím se zbytky bobů a – o něco později, inu: půjdu (s. 68); Z Memsetiny věty pro mě vyplynulo: zvedni ho, sušinku, vynes ho ven. (s. 80); Nahoře na kůlně stojí zas židle a na nich se uvelebují semeňáci: jsem jejich déhon a oni mě zdraví... (s. 110)*

Opakováním myslím opakování slov ať už uvnitř věty nebo přes její hranici. Přibližuje tuto prózu poezii, např. její anastrofě či epanastrofě: *Mé pohyby přitom byly vzteklé. Skutečně vzteklé. Mazal jsem kobylí omáčku po skle kedmie v místech, kde hlava mrtvého měla ústa... trošinku pootevřená ústa...(s. 32); Oni ho pochcali. Traómaseleita – ten první – vyhrnul svoje kaitespano a začal na kedmii chcát. Na bobku, jak je tady zvykem. A já jsem viděl, že Kalpadoci nosí pouzdro na pohlavní úd i zaživa. A tento traómaseleita močil – ne, nelze říci „močil“ – chcal tak vznosně, s plným vědomím tohoto úkonu, chcal kolem skleněné vázy plné*

medu... A potom přistoupili další, sedli si, přičapli a chcali na sklo, tiše, tichounce, jako by zpívali (s. 34); ...vyplašení jeho pachem vzlétli z okolních stromů, kroužili nad ohněm a krákali. A krákají (s. 105).

Věty stojící na samostatném řádku se objevují jak v Mimneru, tak v pozdějším Dotazníku:

I řekl Astorovi:

„Vstaň!“

a pes po dvou hodinách třiceti minutách vstal a sežral za odměnu právě takový doboš-dort, jaký jídávaly ty dvě dámy; strýček ho v jejich podniku zvlášť pro ten účel koupil.

Pomsta to byla skutečně sladká. (Dotazník, s. 39)

V Mimneru je však jejich záměrné využití zřetelnější:

Běžel jsem přes ně, šlapal jsem po nich, jak jsme tam tak leželi.

Ležel, kdo chtěl. Jen kroutili krkem, aby se kistam zahryzl hlouběji.

Je přece lhostejné, po jaké námaze se zavrtá hloub.

Já si však slíbil běh.

Já jsem si slíbil být vzpřímený a nevrávorat.

Jestliže mi tleskají, jsem silný uvnitř, sám od sebe; jsem statečný (s. 111).

V obou knihách nalezneme podobnou větnou konstrukci stojící samostatně, v Dotazníku několikrát: *A to je milé. (Mimner, s. 112) – I to bylo slibné. (Dotazník, s. 10); To nebylo zlé... A to bylo zlé... A bylo to fajn... To bylo taky fajn... Králík je fajn... (Dotazník, s. 142-3)*

2.2.2 Slovník kalpadočtiny

Slovníček je kalpadocko-český a zachycuje všechny výrazy, jejichž význam byl v knize přímo uveden. U kalpadockého slova je vždy uvedena zkratka slovního druhu /nejhojněji s. – substantivum a

v. – verbum, dále se objeví adj. – adjektivum (pětkrát), pron. – pronomen (jednou), adv. – adverbium (dvakrát), part. – partikule (dvakrát), interj. – interjekce (pětkrát)/

U českého ekvivalentu je uvedena strana, na které se s výrazem i jeho významem setkáváme poprvé, případně strana, na které se s výrazem sice setkáváme, není však vypravěčem osvětlen. Tato strana je uvedena s otazníkem v závorce. U některých hesel je otazník buď z důvodu, že význam nebyl z textu zcela jasný, nebo že ani sám vypravěč nevěděl, jak kalpadocký výraz přesně „přeložit“. Iluze skutečného jazyka je tímto podpořena.

adimai, s.	maminko!, s. 53
Adzila, s.	Tažná, matka, s. 60
agazan, adj.	čistotná, s. 94, s. 34 (?)
alriham, s.	zouvák, s. 41
alsé, s.	zkvašený nápoj z bylinné směsi, s. 21
alum-hilk, s.	listochod, uhýbání listům, s. 24
alumy, s.	listy?, s. 18
alusi, s.	s. 79 (?), kalpadocké jídlo
amariah, s.	kalp. čas. úsek, měsíc apod., s. 35
arih, v.	vzpírají, s. 83
astemar, s.	penál, plechová zašupovací nádoba na kolečkách (či v zimě na lyžínách) s. 80, s. 31 (?)
athilar, v.	vtahující, být vtahován, vsrknout, být vsáván, s. 67
atmaha, s.	člověk, který přináší vzkaz, s. 20
atmar, s.	vzkaz, s. 20
azuné, s.	píseň, kterou Kalpadoci zpívají, když jim je smutno, s. 15
bars, s.	křoviny, s. 63
barsgun, s.	člověk žijící v barsu?, s. 67, s. 31 (?)

dakvim, v.	<i>silnější kalpadocký výraz pro zabít</i> , s. 19, obstarána, s. 78
damarha, s.	místnost pro příbuzenstvo z ženiny strany, s. 36
déhon, s.	běžec, kůň, s. 34
dham, s.	penis, s. 47
dhjana/ dhjany, s.	kundička, oblý nehrotitý znak, žena, s.48
djark, s.	kárka s dlouhou ojí , s. 112
dzarim, v.	umřít uhynutím, s. 67
E. D. S.	<i>fráze na konci dopisu: mají být u toho</i> , s. 35
edempten, s.	vklad (peněžní), obdržení, uložení, s. 52
elim, v.	dovršit, dokončit, s. 46, být hotov, s. 61
elimaseleité, s.	dovršenci, s. 54
entum, s.	tryskač, s. 122
ervet, s.	„pravda“, s. 20, duše, s. 105
estemhen, interj.	zvuk, který vydává hmyz „estemhen“, s. 13
estemhen, s.	štěnice nebo švábi (?), s. 13
gahaím, v.	močit na bobku, s. 97
gusap, adj.	zrnitý, s. 47
gvir, s.	polštářek k odkládání odznaků, s. 62
har, s.	prdel, s. 74
hvastip, adj.	vtipný ?, prosmyklý, s. 92
chars, adj.	nakažlivý, s. 58
chpadek/ chpada, s.	červený, nasládlý hrášek, s. 114
idak, s.	závodiště, s. 39
igaril, s.	všehl, s. 122
iskáloi, s.	kočky, mňučky, iskálice, s. 23
kadmie/ kedmie, s.	skleněná nádoba velikosti dospělého člověka, do níž se ukládají vybraní mrtví Kalpadoci, s. 28
kait, s.	pandírko, s. 122

kaitara, s.
 kaitespano, s.
 kasap, s.
 kasimai, s.
 kelidam, s.
 kima, s.
 kistam, s.
 kiramín, s. nebo interj.

 kom, s.
 kum, adj.
 kvarhan, v.
 kvarhan-nem
 lahdem, s.
 lahdem, v.

 laptim, v.
 lims, s.

 mar, s.
 marahia, s.
 marahim, v.
 mdiv, v.
 mein, v.
 memset, s., vl. jm. Memset
 menkas, v.
 mhan, s.
 mhur, s.
 mihmar, s.
 mijramih, s.
 mimner, s.

 mjart, s.
 mirahim/meirahim mjart
 panděrice, těhotná žena, s. 43
 domáci kabátec bez knoflíků, s. 21
 „harfa“, s. 12
 tatínku, s. 54
 prýštění, plýtvání, s. 52
 rok, s. 78
 hmyzátko, strojek k pohánění koní, s. 36
 jméno kočky nebo část kalpadockého
 doremifasollasida, s. 15
 med, s. 104
 děrava, ve smyslu díra coby hrob, s. 60
 „sekli sebou na zem“, s. 43
 „jdou do ní, do země“, s. 43
 výhoda, právo, s. 30
 vzdát se práva, právo se vzdá někoho,
 s. 30
 vyhajali, s. 81
 přítel, název jednoho typu kalpadockých
 věží s. 62
 dobrá nálada, s. 87
 odklon, objížďka, s. 92
 zabít, s. 19, odklonil, s. 92
 hladí, s. 83
 splavňují, s. 83
 dar, drahá, s. 17
 vrtej, s. 67
 člen, každý Kalpadok, s. 23
 sestra, typ kalpadocké věže, s. 62
 smutek, s. 122
 skládací stoličky, s. 104
 kalpadocká společenská hra, smrd'och,
 s. 55, všehlt, s. 82
 čas, s. 12
 zbývající čas, zbývající vyčnívání s. 12

mjarta, s.
 moharimové, s.
 mtavanah, s.
 nokum, s.
 nym, pron.
 ogmazamim, v.

 ol, s., part, adv.

 olbitam, s. nebo interj.

 olib, s.
 oskut, s.
 ozmun, s.
 panum, s.
 ptur, s.
 rledim, v.
 rman, s.
 rubim, v.
 ruhim, v.

 saikak, s., prop.Saikak
 sanha, s.
 setrempa, s.
 simassun, s. nebo interj.

 skun, part., adv.
 sótim, v.
 staíron, s.
 stehim, v.
 stimp, s., adj.
 takanin, s. nebo interj.

 tarma, s.

 úřední, prastará vazba, s. 56
nejasné; živočichové s peřím, s. 116
 náprstek, kurevník, s. 89
 příjem, s. 56
 to-ono, jakési to, s. 101
 hnout se z místa, pohnout sebou i něčím,
 s. 101
 kalpadocký čepec, s. 28; ne, s. 107,
 vlevo, s. 108
 jméno kočky nebo část kalpadockého
 doremifasollasida, s. 15
 kovová miska, s. 43, s. 31 (?)
 úprk, běh, s. 35
 ostrá tráva, s. 63
 výstraha, s. 17
 ťuhýk, s. 97
 zkusit, ochutnat, s. 88
 nahlížedla, s. 95
 vystavení, s. 29
 „přistavil“, stavět na odív, nechat čekat,
 dodat do domu, s. 37
 třešnička, s. 21
 krajina plná křovin a ostré trávy, s. 63
nejasné, plody s pečkou, s. 62
 jméno kočky nebo část kalpadockého
 doremifasollasida, s. 15
 ano, s. 107, vlevo, s. 108
 hrát, s. 12; zabít, s. 19
 ražec, s. 17
 mrdat, (mít) pohlavní styk, s. 44
 sochání, sošní, s. 81
 jméno kočky nebo část kalpadockého
 doremifasollasida, s. 15
 maska, s. 112

tarman, s.	ten, kdo má tarmu, s. 113
terp, s.	hovna
tjos, s.	rybička, s. 52
traómadie, s.	osada, s. 17
traóma, s.	traomadie, semenice, s. 74, s. 19 (?)
traómaseleité, s.	mužové traómy, její zástupci, muži semene, s. 22
uli, s.	Dejná, žena, s. 34
ulpor, s.	zkvašenina, s níž se ředí alsé, s. 104
umhar, s.	prolévadlo, krev, souhlas se skutečností s. 20
urumhim, v.	zjednám ti průchod, zabiju tě, s. 123
utpidar, s.	fre, s. 78
uzbatam, adv.	pomalů, s. 11
uzma, s.	mok připravovaný ze stejnojmenné rostliny, s. 11
stin uzmai	při uzmování, při pití uzmy, s. 11
uzman, s.	ten, kdo připravuje uzmu, s. 17
vabal, s.	spodní část přísavného tělíčka, s. 38
varkut, s.	vetknutý chochol, s. 39
zenhil, s., v.	všehlt, s. 112, vymetač, vymetli, s. 82
zih, interj.	šup, s. 95, s. 69 (?)
zizi, s.	šťaava hmyzátka ostře žluté barvy a rybího zápachu s omamnými účinky, z lodyhy stejnojmenné rostliny, s. 38
zyrga, s.	velký žíhaný posvátný pes, s. 70

2.2.3 Sémantika kalpadockých slov

Je zajímavé si povšimnout, které kalpadocké výrazy označují jevy běžné i v jiných kulturách a které výrazy jevy specificky kalpadocké.

Převážná většina výrazů je spojena s kalpadockou kulturou a bez její znalosti jim „Nekalpadočan“ ne zcela porozumí: např. *kadmie, elimaseleité, mimner, kistam, damarha, alsé, alusi, alumhilk*; další jsou spojeny s kalpadockou flórou a faunou: *ozmun, sanha, bars, zyrga, tjos, setrempa, moharimové, estemhen*. Ty, které jsou pro kalpadockou kulturu typické, bývají těžko přeložitelné a pro jejich překlad jsou využívány neologismy: všehlt (*zenhil*), panděrice (*kaitara*), hmyzátka (*kistam*); nebo uvozovky: „harfa“ (*kasap*), „přistavil“ (*ruhim*).

Nalezneme však i výrazy, které nejsou vázány výhradně na kalpadockou kulturu: *adimai, kasimai* (maminko, tatínku), *uli* (žena), *mihmar* (smutek), *kima* (rok), *kom* (med). Avšak i tato slova s sebou nesou specifika kalpadocké kultury: rodiče jsou dětem přiděleni, do medu se ukládají po smrti někteří Kalpadokové. Typicky kalpadocké nejsou vulgarismy či slova, která v české kultuře označují tabuové jevy: *dham, dhjana, gahaim, har, kelidam, mtavanah, stehim, terp*.

Některé výrazy jsou polysémní: *ervet, memset, edempten, sótim, ruhim, ol*. K tomu Petr Mareš: *Kalpadocké výrazy se ukazují jako v nápadné míře polysémní, oscilující mezi několika často protichůdnými významy... Slova mnohdy kolísají mezi významem konkrétním a abstraktním....* (např. *umhar* či *stimp*)

Jako prvek ztěžující rozumění vystupují rovněž zvláštní přechody a záměny mezi činitelem a objektem děje... Obrat zní: pije mě alsé, nikoli já piju alsé... (s. 21)

Neméně výrazným (a příznačným) rysem kalpadocké sémantiky je tendence k odosobněnému pojetí lidských činností danému tím, že není speciálně artikulován lidský a především etický rozměr: Tak

Saikakovi přidělenou nevěstu jeho štolba „přistaví“, „dodá do domu“ (ruhim) – (s. 37)... (Mareš, 2003, s. 55)

Důsledkem je, že přes velké úsilí vložené do sémantických analýz nelze naplnit hlavní cíl: při pohledu zvnějška jazyk neumožňuje překonat cizost, proniknout do cizího myšlení a modelů chování. Jazyk je naopak integrální součástí nemilosrdné cizí síly, je složkou pasti, z níž není úniku. Saikak si stále znovu musí přiznávat, že není schopen vyznat se v jazykových i behaviorálních hrách, do nichž je vtahován („nerozumím tomu nejjednoduššímu“ – s. 18)...

Snahu o proniknutí do kalpadočtiny provází pasivní a nakonec až rezignované její přejímání, které se stává výrazem smířování s nepochopitelným, avšak neodvratným osudem (Mareš, 2003, s. 56).

Saikak se skutečně sžije s tamější kulturou, a to i prostřednictvím jazyka. Začne např. nosit oděv *kaitespano* a zachutná mu i omamná šťáva *zizi*, jazykově např.: ...*váhám, zda se mi atmar dost odloupl. Říkám tomu tak kalpadocky, vím, že se ode mne vzkazy odloupávají, že si je nevymýšlím, nýbrž že je svlékám – anebo ještě líp, vysvlékám se jim (s. 74).*

Nikoli náhodou tvoří poslední slova hrdiny, redukovaného na živou hlavu oddělenou od těla, verš kalpadockého předsmrtného zařikávadla („Ok athilar“ – s. 125) (Mareš, 2003, s. 56).

2.2.4 Systém kalpadočtiny

Gramatika kalpadočtiny je realizována kromě jiného několika konkrétními větami.

Konkrétních celých vět je v Dotazníku těchto deset: *Só tart tan kasap?* (pravděpodobně „Umíš hrát na kasap?“ , s. 13); *Basik mjart*

ok („Basik je já.“, s. 18); *Tai Basik heptart kom?* (pravděpodobně „Kdo Basika uvedl do medu?“, s. 30); *Elar ut delar* (pravděpodobně „Zvu a vyzývám“, s. 35); *Akus, Stemiri, akus!!!* (povzbuzování koně Stemiriho, s. 41); *Kvarham – nem* („Jdou do ní , do země.“, s. 43); *mih-ramas vadar* („záducho, nevzrústej“ nebo „nerosti, bolesti“, s. 58); *mhan vadart* („člen utíká“, s. 60), *mhan dzart* („člen umře“, s. 60).

Celá píseň v nápěvu *azuné* se všemi záludnostmi jejího překladu je na s. 66–7:

*Zih, ta tjosi,
kvarhan-nem,
menkas atma-nem
djalmas kum tan Adzila
sei ok mjart,
ok athilar.*

Šup, ty rybo, do země, zpíval jsem, vrtej (menkas) vzkaz do ní, nes ho dírou (kum) k Adzile...té Tažné, aby ho vsrkla (athilar), jenže koho? Těm dvěma posledním veršům jsem nerozuměl, neboť „mjart“ je „budiž“ a „athilar“ je „vsáván“, nedá se tedy dost dobře určit, kdo bude vsrknut, jestli modlička nebo modlitba (s. 67).

Významy či gramatika kalpadockých výrazů jsou neustále vysvětlovány, často na úkor dějové linie. Takové pasáže mívají povahu odborného metajazykového pojednání:

Basik to vypil, řekl mi „promiňte“, a bylo vidět, že už je zase v pořádku, mluvil se mnou o mých cestovních záměrech, byl pozorný a nakonec, když povstal na znamení, že náš hovor je u konce (v tom mají stejný zvyk s námi), mi velmi šetrně naznačil, *abych zbývajícího času* nevyužil k podvečerní procházce, jak jsem původně chtěl. *Mirahim mjart*, doslova *zbývající vyčnívání*, protože slovo čas v našem smyslu se zde užívá jenom pro velké celky a vždy neosobně. Má-li jedinec pocit, že se čas týká i jeho, vnímá se to jako nepříjemné čnění a jako svého druhu hrozba. I já to tak cítil... (s. 12)

Kalpadočtina není jen změť nesouvisejících prvků, náhodně vybraných označení, najdeme v ní mnohé zákonitosti: kalpadocká verba jsou zakončena na *-im* (*elim, sőtím, marahim*), substantiva na *-é* (*alsé, azuné*), *-a* (*damarha, sanha, zyrga, dhjana, atmaha, uzma*), *-i* (*uli, alusi, zizi*) či *-um* (*nokum, panum, entum*). Najdeme i náznaky morfologických kategorií: vokativ: *adimai, kasimai* (maminko, tatínku), pl.: *elimaseleité, traómaseleité*, 3.os. pl. verb: *meinh, arih* (splavňují, vzpírají; ovšem shoda koncového *-h* je pouze v těchto případech).

Rozvinuto a promyšleno je také tvoření slov: *atmar* (vzkaz) – *atmaha* (člověk, který přináší vzkazy), *uzma* (druh nápoje) – *uzman* (kdo přiděluje uzmu), dále srovnej *tarma – tarman, bars – barsgun, dham – dhjana, elim – elimaseileité, traóma – traómaseileité, kait* (pandírko) – *kaitara* (panděrice, těhotná žena) – *kaitespano* (domácí kabátec bez knoflíků).

Autor je si dobře vědom slovotvorného systému kalpadočtiny, pro to svědčí také to, že poslední tři výše uvedené výrazy se objeví ve větší vzdálenosti od sebe, a to na stranách 122 (*kait*), 43 (*kaitara*) a 21 (*kaitespano*).

2.2.5 Kalpadocké výrazy v textu, jejich formální uvádění do textu

Jakým způsobem jsou kalpadocká slova užitá v textu? Princip explikační, jenž je pro Grušův styl typický, zde funguje také – většina kalpadockých výrazů je ihned vysvětlena. *Pořád jsem je prosil: „Uzbatam,“ tj. pomalu... (s. 11). Tchánovi bylo rovných šedesát a jeho uli necelých třicet dva, tedy třicet dva umhar – kimai,*

neboť Kalpadočkám nabíhá ženský letopočet (umhar = krev, kima = rok) od měsíčků do jejich vyhasnutí (s. 78). Nerozuměl mi, neboť sloveso sótim, tj. hrát, má obdobně jako u nás několik významů (s. 12).

Kalpadocký a překladový výraz jsou někdy odděleny menším nebo větším úsekem textu (např. jeden z klíčových termínů, barsgun, je poprvé uveden na s. 31, avšak vysvětlen až na s. 67) a při opakovaném výskytu téhož slova se ne vždy opakuje i překlad. Recipient se tak stále pohybuje na hraně mezi (alespoň částečně) zpřístupněným a nezpřístupněným, srozumitelným a nesrozumitelným (Mareš, 2003, s. 56).

Jak je zjevné z výše uvedených příkladů, využívá J. Gruša pro přechod mezi oběma jazyky jednak uvozovky, jednak závorky, ale také kurzivu.

a) **uvozovky:** Z možností užití uvozovek uvedených v PČP (2005, s. 71) se v této knize a ve vztahu češtiny ke kalpadočtině uplatní bod 2) *Do uvozovek se dávají doslovné citáty*, zde ve formě doslovného uvedení kalpadockého výrazu (a zároveň citování): „*Myslel jsem na tebe, nesu ti dar.*“ Řekl „*memset!*“ (s. 17); dále bod

3)b) *Někdy se též do uvozovek dávají výrazy z cizího prostředí...: ...buď se setkáváme s cizojazyčným výrazem bez bližšího překladu: neboť všechny ty výrazy jako „zabít“, „zavraždit, „odkrouhnout“ atp. zatahují do zdejších poměrů já, třebaže se sem tak málo hodí; jsou příliš citové v porovnání s takovým „dakvim“ nebo „urumhim“ (ale i „sótim“ a „marahim“) a zcela nevhodné. (s. 19); nebo s překladem tohoto výrazu z cizího prostředí: *Mhan čili**

„člen“ je každý Kalpadok. Co se týká umharu (zde „krev“) (s. 27); nebo je uveden pouze přibližný překlad výrazu – tím slovem se daný předmět, jev dá sice označit, je to výraz, který by pravděpodobně pro toto označované užil český mluvčí: A je to taky název pro zdejší „samovar“ – stroj ze skla, aby na celý průběh přípravy bylo vidět – kvůli vzájemné bezpečnosti stolujících (s. 11); případně můžeme nalézt výraz, kterého by (po přeložení do kalpadočtiny) užil kalpadocký mluvčí: Když se tu někdo koupe, dává tím najevo, že učiní významné rozhodnutí, a proto jsem „meirahim mjart“, zbývajícího času, svého „přečívání“, využil ke koncentraci (s. 25); „vymlasknutý“ stairón (s. 24).

b) **závorky:** Ve vztahu kalpadočtina – čeština se závorky využívají ve smyslu bodu 1) o užití závorek (PČP, s. 74): *V závorkách tedy bývají vložené výrazy, kterými objasňujeme nebo doplňujeme obsah výpovědi. Zde má objasňování formu překladu: Začnu-li psát, je to obvykle atmar (vzkaz) (s. 74); ...ty máš dham nahoře gusap (tj. zrnitý)(s. 47); ...uli měla na sobě dlouhou košili a na ní obrazce dhjany (kundičky, ovšem znak je tu oblý, nehrotitý, jemnější) (s. 48).*

Ovšem existují i závorky, ve kterých je užito postupu opačného – před závorkou je výraz český a v závorce kalpadocký: *Na závodisti (idak): rozlehlé prostranství promísené dvěma lesíky. (s. 39); Dopis je pro ně to, co mohou dostat (v některých případech) a sami potvrzují pouze příjem (nokum) (s. 56), Obrazce mají svůj původ v nejstarší verzi kalpadockého písma a jejich přesný smysl je předmětem sporů, uznává se jen, a v tom panuje shoda, že buď hladí (mdiv), splavňují (meinh), nebo vzpírají (arih) traómicickou stranu obce (s. 83).*

Dokonce je poměr první možnosti /kalp. (č.)/ ku druhé možnosti /č. (kalp.)/ = 36: 62 = 18 : 31, tj. velmi zhruba dvakrát tolik případů druhé možnosti. Je to způsob tedy častější, ale pro výstavbu fikčního světa méně očekávaný, domnívám se, že souvisí s Grušovým způsobem užívání závorek, známým již z Dotazníku, tj. že uvádí v závorce i fakta méně významná, nežádaná. Snad to můžeme spojit s Grušovým „metajazykovým hnidopišstvím“. Pak bychom mohli tento způsob podložit užitím závorek – bod 3): *V odborných výkladech bývají v závorkách též výrazy označující pojmy, pro které dané tvrzení rovněž platí...– babočka chmelová (paví oko denní, Vanessa io) (PČP, s. 74)*

Obě varianty /kalpadocky (česky) + česky (kalpadocky)/ můžeme nalézt dokonce v rámci jedné strany: *...nes ho dírou (kum) k Adzile..., ...jejíž otevřená ústa jsou prý kum (díra) do Adzily...(s. 67);* nebo v rámci stran několika: *...to já jsem veřejně před celým domem vyplnil dvě stě šest kolonek pořadovými čísly dopisů, které čekám (atmarů!)...(s. 73),...začnu- li psát, je to obvykle atmar (vzkaz) (s. 74); podle toho, jestli byl skutek uznán dostatečně hvastip (snad vtipný, „prosmyklý“) (s. 92)...., ...předpokládá to být vtipný (hvastip) (s. 103).*

2.2.6 Souvztažnosti mezi kalpadočtinou a jinými jazyky

Petr Hrtánek (ČL, 1/2003, s. 7) tvrdí: *Součástí tematického plánu v utopickém antisvětě se někdy stává motiv cizího, pro čtenáře nesrozumitelného jazyka, jímž se údajně v neznámém antisvětě mluví. A dále: Časoprostorovou distancí mezi literárním antiutopickým modelem a reálných světem jako jeho předobrazem vyjadřují toponyma, která bychom marně hledali v geografických*

rejstřících – příkladem je „Kalpadocie“ v novele Jiřího Gruši Mimner aneb Hra o smrd'ocha...

Obě tvrzení nepovažuji za zcela přesná. První se týká „neznámého antisvěta“, v němž se mluví cizím jazykem. Jazyk je skutečně cizí, ale v určitých momentech můžeme nalézt styčné body s jedním jazykem známým, živým, a to s řečtinou.⁹ Kromě souvislostí jazykových jsou zde i souvislosti jiné. A tím se již dostáváme k neopodstatněnosti, resp. nepřesnosti výroku druhého. Kalpadocii sice na dnešní mapě nenajdeme, ale je to označení bezpochyby velmi se podobající toponymu Kappadokie. To byla provincie starověkého Říma, jež se nacházela na území dnešní Malé Asie (M. Grant, s. 415), tedy v místě (starověkému) Řecku blízkém. Na blízkost se starověkým Řeckem ukazuje také způsob sexuálního styku – muž se ženou se miluje jen kvůli zplození potomků, jinak muž vyhledává jiné muže.

Jakým způsobem se realizuje blízkost těchto dvou jazyků: kalpadočtiny a nové řečtiny? (Příp. jaký vliv měla na vytvoření kalpadočtiny čeština?)

V rovině hláskové se demonstruje nepřítomností souhlásek s háčkem (tedy distancí od slovanských jazyků). Setkáme se s dlouhými samohláskami á, é, í, ó, v řečtině však označují samohlásky pod přízvukem. Inventář hlásek je však (vyjma souhlásek s háčkem a ostatních dlouhých samohlásek, které v kalpadočtině nenajdeme) shodný s češtinou. Z typicky řeckých hlásek chybí χ [ch], ψ [ps], θ [th] a rozlišování mezi těmito dvěma realizacemi vyslovovaného [i]: η + ι a vyslovovaného [o]: ο + ω.

⁹ Pro potřeby této práce vycházím z řečtiny nové.

Pro vliv řečtiny však svědčí existence dvojhlásek ai (αι): *stairon*, *umhar-kimai*, *kaitespano*, *adimai*, *kasimai*, *stin uzmai* a ei (ει): *traomaseleité*.

Forma – hláskové uspořádání frekventovaných kalpadockých slov je také blízké řečtině: *traoma* je nejpodobnější slovu το τραυμα [to trauma]– zranění, poranění, nebo *kedmie* (nádoaba s medem) se podobá propriu Καδμοσ [kadmos]– zakladatel Théb, či *uli* (žena) je shodné s vyslovením výrazu označujícího jizvu: η ουλη [i uli].

Tak se pomalu přesouváme k lexikální složce kalpadočtiny. Silnější spojnicí, domnívám se, než pouze hláskovou shodu, lze spatřovat mezi kalpadockým výrazem *stairon* (ražec) a řeckým ο σταυρός [o stairoš]– kříž. První slouží k usmrcení, kříž v jednom ze svých významů existuje také jako mučicí objekt. Pokud je někdo *staironem* probodnut, je tzv. *staironován* (s. 24) a na kříži: ukřížován.

Zde je zajímavé ještě upozornit na fakt, že uvedená kalpadocká slova jsou blízká ke slovům řeckým značícím utrpení (zranění, jizva, kříž). Pokud tedy čtenář umí řecky, dotváří se mu takto obraz Kalpadocie jako místa, pro něž je utrpení typické.

Další příklad je zjevným důkazem autorovy inspirace řeckou kulturou. Uzma. ...a všichni se uklidňují až při té uzmě, tj. když se podává mok připravovaný ze stejnojmenné rostliny... (s. 11) Το ουζο [to uzo] je lihovina, která je pro Řecko typická. Navíc je tato lexikální spojnice podpořena i morfologicky: ...Kalpadoci se občas vykloní z košů, neboť se pokládá za neslušné zabít někoho stin uzmai, při uzmování čili při tom pití (s. 11). V novodobé řečtině by výraz “při uzu” zněl στο ουζο [sto uzo], přičemž στο vzniklo splynutím předložky σε [se]: u, na, v, k a členu pro neutrum το [to].

Kdybychom však chtěli získat analogické, avšak umělé spojení, v němž bude místo ουζο výraz *uzma*, postup by mohl být následující: převedeme výraz *uzma* do řečtiny – substantivum získá novořeckou podobu, koncovku a řecký člen (pro femininum): * η ουζμη [i uzmi], s předložkou σε by potom výraz zněl *στην ουζμη [stin uzmi]; za předpokladu, že se v nové řečtině čte dvojhláska αι jako ι, by nám rozdíl mezi oběma výrazy (a jazyky) zmizel úplně.

Podobně i v samém podtitulu *Atmar tin Kalpadotia* nacházíme slůvko *tin*, které v řečtině označuje 4. pád členu feminina (τη).

Co se týče roviny morfologické, můžeme se zastavit u výrazu *iskaloi* – mňučky (kočky) /podobně také. *kimai* (roky)/. Jedná se o označení plurálové, analogicky pravděpodobně femininum. Stejně zakončení (οι) má nom. pl. mask. vzoru ο γιατρος [o jatros] – lékař – οι γιατροι [i jatri] – lékaři. Ve vok sg. je tvar γιατροι [jatri]. Dvojhlásku v koncovce mají také výrazy *adimai* (maminko) a *kasimai* (tatínku). Otázkou však zůstává, zda vokativ v kalpadočtině vůbec existuje, což nelze kvůli nedostatku příkladů posoudit.

Důvod využití řečtiny pro vytvoření kalpadočtiny nespočívá pravděpodobně v tom, že by Řecko a řečtina byly jedním z přímých interpretačních klíčů k dílu. Domnívám se, že stejně jako tvůrci esperanta, tak i tvůrce kalpadočtiny vycházel z obecných pravidel v jazycích již existujících a ta realizoval skrz existující jazyk řečtinu. Důvodem pro zvolení tohoto jazyka je, domnívám se, starobylost řečtiny a z ní vyplývající a povahu utopického žánru podporující časová neurčitost. Může se tak odkazovat až do mytických dob, v nichž platily zákony krevní msty apod.

Pro Grušovu znalost řečtiny svědčí také užití řeckého (alfabetou psaného) výrazu v Dotazníku: *Ale ten kruh je i OUROBOROS (ουροβορος), neboli had, který se zakousl do svého*

ocasu a požívá, podoben kruhu, sám sebe. (Dotazník, s. 77), název „Ouroboros“ nese i jedna báseň v Modlitbě k Janince. A dále také fakt, že řečtina se v době Grušovy školní docházky stále ještě vyučovala na středních školách.

Zjistila jsem však také možný vliv jiného jazyka, a to japonštiny. Vlastní jméno hlavní postavy, které mu bylo přiděleno Kalpadoky – *Saikak (třešnička)* se ve vok. sg.: *Saikaku* shoduje s křestním jménem japonským; Saikaku Ihara byl japonský autor, který žil v 17. století a proslul prózami s milostnou (erotickou) tematikou.

Japonský národní oděv se nazývá „kimono“. V knize se jednak setkáme s podobným výrazem *kima*, jenž označuje rok, ale nalezneme také významově blízký výraz *kaitespano* – „domácí kabátec bez knoflíků“. S Japonskem nám také mohou asociovat např. bojová umění – způsoby boje a obrany. Těmito motivy je kniha prostoupena.

Některá slova vyvolávají dojem, že se jedná o výrazy ze sanskrtu. Pro srovnání uvedu některé běžné pojmy spojené s mystikou a vyjádřené sanskrtem: „átman“ – univerzální Já či univerzální duch, nesmrtelná a nepomíjející složka jedince; „Brahma“ – bůh-stvořitel, tvořící s Višnuem-udržovatelem a Šivou-ničitelem hinduistickou trojici; „bráhman“ – příslušník nejvyšší kasty hinduismu, často obětník; „dama“ – zklidnění mysli; „dhjána“ – rozjímání, meditace, výsledný stav klidného toku myšlení zaměřeného k jedinému předmětu; „lingam“ – pyj, falický symbol boha Šivy; „Ráma“ – vtělení boha Višna; „samádhi“ – kontemplace, extáze; „sánkhja“ – staroindická dualistická filosofická škola.

Srovnej tedy formální blízkost výrazů (v uvozovkách sanskrtský, za pomlčkou kalapadocké): „átman“ – *atmaha*, *atmar*, *tarma*, *tarman*, „dama“ – *damarha*, „dhjána“ – *dhjana (!)*, *dham*, „lingam“ – *kistam*, *mhan*, „sánkhja“ – *sanha*, „samádhi“ – *marahia* apod. Nalezneme i významově-formální paralely: „lingam“ – *dham*, „átman“ – *atmaha*.

Na výše uvedených příkladech lze dokladovat, že není snadné vytvořit nový jazyk bez toho, aby nám nepřipomínal jazyk již existující. Nakolik je Grušova inspirace řečtinou, japonštinou či sanskrtem reálná, příp. vědomá, se můžeme bez jeho osobního komentáře pouze dohadovat. Nabízí se zde však otázka, do jaké míry jsou tyto neologismy vzhledem ke všem existujícím jazykům slovy skutečně novými...

2.3 Mistr Panny

Próza vyšla pod názvem Doktor Kokeš, Mistr Panny jako samizdat v roce 1980 a v Torontu v roce 1984. S názvem Mistr Panny aneb Ackermann aus Behaim ji vydává Mladá fronta v r. 1992. Sám autor komentuje poslední vydání takto: *Za základ tohoto vydání slouží petliční verze pořizená 20.12. 1980 těsně před mým odjezdem z Čech. Změnil jsem pouze odstavcování, interpunkci a místy zpřehlednil text. Praha 20.12.1990 Jiří Gruša* (Mistr Panny, 1992, s. 247). Citace uvedené v této práci jsou právě z tohoto posledního vydání.

2.3.1 Srovnání Mistra Panny s Dotazníkem

Tak jako Dotazník je spojen s dotazníkem jako textem svého druhu, i Mistr Panny je spojen s dílem Ackerman aus Behaim Jana ze Žatce minimálně citováním úryvku na začátku knihy. Kromě toho je v knize uveden příběh o „mistru panny“: gotický malíř se zamiluje do dcery knížete, pro nějž má vytvořit obraz madony. Aby obraz vytvořil a dívku získal, zaprodá duši ďáblu. Paralelu k Panně tvoří v životním příběhu Mariana Kokeše Janinka, která zemře mladá a na niž Marian stále vzpomíná.

V Mistru Panny se opakuje podobný syžet jako v Dotazníku (pro srovnání jsou dále uváděna analogická fakta v závorkách). Vypravěčem i hlavní postavou je Marián Kokeš (J. Ch. Kepka). Sledujeme osud tří generací Kokešů: Antona a Terezie-Odetty-labutě, jejich syna Karla – v díle označovaného jako K. U. K., a jeho ženy Boženy a jejich syna Mariána (v Dotazníku je popsána historie rodu i více generací zpátky). Kromě tohoto rodokmenu jsou zde zachyceny osudy postav, které s těmito postavami přicházejí do kontaktu – rozvádějící se manželé Robusovi, jejichž právní spor dr. Marián řeší, František Salač – poručík a milenec Odetty, Sándor Lisznyai, s nímž Salač slouží u vojska, siamská dvojčata, která otěhotní v době Odettiina mládí apod. (podobně v Dotazníku např. pan Vostárek). Marián (stejně jako Jan Chrysostom) je zde zachycen, kromě jiných období, také v čase prvních sexuálních zkušeností – jemu unikající, protože umírající dívka se jmenuje Janinka (v Dotazníku Erna Klánová, která *se vdala, aniž mi dala*), Marián se miluje se starší ženou – učitelkou němčiny E. Talancovou (v Dotazníku s paní Klánovou, matkou Erny), později navazuje

vztah s Anilinkou, Annou Linkovou (v Dotazníku s Juttou). Příběh se odehrává opět v prostředí Chlumce a jeho okolí.

Příběh tedy vzhledem k Dotazníku příliš originální není. K posunu však došlo ve stylu této prózy, která se kromě jiného vyznačuje výraznějším střídáním časových rovin (události předcházející Janinčině smrti jsou uvedeny až po ní, líčeny jsou vztahy mladé Terezie-Odetty a vzápětí její „současnost“- realita devadesátileté stařeny, Marián se objevuje jednou jako dítě, jindy jako právník, nebo jako student gymnázia) a dále znejasňováním a znepřístupňováním sdělení do té míry, že i pozorný čtenář částem textu neporozumí. To je dáno poetickým laděním (podpořeným i uváděním básní), vysokou abstraktností vyjádření, neobvyklostí obrátů, hrou se slovy, což vede k neproniknutí ke smyslu (nejen) při prvním čtení:

A ještě se ta Tereza modlí za svoje milování. Vyprošuje si ho a při té modlitbě vystupuje náhle z onoho voskova do jiné, avšak stejně tvárné hmoty, plné světla a tepla, vláčné jak těsto čehosi živěji živého, kde se jí lahodně spočívá a odkud se dovede odevzdat prolnavosti, která ji činí prostupnou i pevnou, ztracenou i srostitou, avšak zbavenou všeho, co drhne (s. 46).

Je to darovací papír, který Robus Marianě daruje. Robusovsky: zase ten dar daru. Darování už zní na něho, i když kdesi ještě žije kdosi bez dědiců...a zde tato Mariana číhá, zda se papír posune až k ní, zda se rozkřídlí a připlachtí jí do klína (klín vyražený klínem). Neotřesně čeká cosi budoucího s tak velikou jistotou, že ji dr. Kokeš asi ušetří... „Ano, buď volná, žij, ó montgolfiéro, vytápěná prdem! Tebe ušetřím pro tvou krásičku jako kasičku. Nalej mi, ó lepku! Rozmočím tě jindy.“ (s. 236)

Také v Mistru Panny se objevuje **hlásková instrumentace** v mnoha různých podobách, např.: *vyžvaň žal a požni ho* (s. 39), *asociuje dr. asociálně* (s. 38), *ústa ústí do ústí* (s. 209), *kdo saje jas, je sán* (s. 214), někdy jde o samoučelnou hru, která do kontextu nemusí zcela zapadat, to i sám vypravěč jednou reflektuje: *Vynořit*

se na tak smutným místě, vlastně do kyseliny, takže i kdybych se po, vždycky trochu rozpuštěnej, vyčenichám čechy čenichů na vyčichlu Čech, živej z čič, bratr slzy na slézu slízavané včelou (dobrý, co?) (s. 183).

Poslední slova této prózy patří vypravěči a jsou řečí duše opouštějící tělo: *Tmaván tam má padá, mé padá rtoum a rtoum, med šanté, oram kum moterún (s. 246).*

Kladení slov, která se rýmují, vedle sebe je častější než v Dotazníku: např. *budí a studí (s. 122), čilé a milé (s. 210), čuměl a funěl (s. 14), strach je pach (s. 214), že smrt je mrd a krása krysa (s. 160), „ty děti“ jsou zčásti viděti (s. 38), ještě je vlahá, když po tom sahá (s. 40), Odeta nejdřív štká a pak tká (s. 77), nemluvit o hoři, vždyť ho to topoří! (s. 157), z perspektivy ptáka, poněvadž to láká (s. 170), bolesti nerosti (s. 79, viz též Mimner!) atd.*

Někdy se jedná o úplnou záplavu rýmů (jedná se o pasáž, ve které siamská dvojčata Fína a Mína jsou fotografovány a hrají na housle před publikem):

Mimochodky, mimochodky, budete mít hezký fotky, papá Salvarsan je pořizuje, hlavu pod černým plédem, zadek v leskublesku vystrčený, sukнем napjatý do jasu hořčíku... Lisznyai doktorovi píše o to foto... Dvě malé atily a na nich činčily, šavlenky dvě a dvě čáky (čáky taky)...Uchvácenému kapelníkovi se sveze přičes trochu k uchu a lak těch houslí pošle prasátko na vyhřezlou plešku; a toho tleskání z veletlap pana hejtmana i z ruček krásných dam, ňam... kdežto umělkyně (cukrlata pukrlata) housličky si nasazují... kvůli tomu tónu, co tu povídá, až alpská nálada padá na lada. Na červnová lada – tradá... baron v ní klade odbornou otázku na zdejší rodačky a světové číslo, ptá se na siamky ohledně jejich jamky: „Myslíš, že jsou panna?“ (s. 84–5)

Pnutí mezi jazykem **knižním** a **nespisovným** je v tomto díle oslabeno. Převládá totiž forma nespisovná, obecná čeština zde slouží jako prostředek k přiblížení se k mluvené řeči, i když ani zde není užití nespisovných výrazů důsledné (podtrženě):

„To tedy znamená, že paní Berta je mrtvá?“ „Tak, *mrtvá*, Kokeši, mělsteto vidět, anebo líp, žeste neviděl, já člověk starého světa, jsm zažil umírat lidi i dobytek, ale tohleto, pane, na žluté šňůře od županu a vkleče, na starejch americkejch kamnech se lvíma tlapama a s tou kopulí nahoře, tak, kopulí, poněvadž ty kamna jsou kostel, a na tom nejvyšším cingrlátku omotanej provaz, dolů se táhnul po stěnách plnejch slídovejch oken, provaz jak ke zvoničce, a ona vkleče, vidělsteto, vkleče, jako při modlení, jenže když proklesávala, otevřely se dvířka, taky plný těch okýnek, ale s červeným vyložení, takže jí padalo do obličejíčku, do jejího zmodralýho, rudý světlo, a to paní Samueliovou, to tu paní Bertu ještě víc zmuchlávalo, že ten župan visel na viselci za jedinej bod, totiž právě za to visení, který bylo ještě barevnější, poněvadž strangulační, ačkoli to pod byla stará žaponérie, jistě ještě z Bertina mládí, samá pagoda a drak, teda taky dost barevná a rudá od tý slídy.“(s. 55)

K tomu Jiří Trávniček: *Gruša-prozaik, jakkoli nelze pochybovat o jeho tvůrčí svrchovanosti, se zároveň stává průsečíkem nejedné inspirace: český čtenář v jeho „Lust zu fabulieren“ nemůže nezaslechnout všechny domácí nespoutané vypravěče, především z rodu Haškova a Hrabalova.*“ (s. 106)

Také v této próze Gruša využívá svou znalost **cizích jazyků**. Nově je využita maďarština, která je spojena s postavou maďarského vojáka Lisznyaie a Uhrami. Reprezentována je jen dílčími jednotlivými výrazy, např.: *...v ruce kuličku s cípkem syra, čeká, až drobení jménem tarhonya doschne do pörköltu...* (s. 52). V souvislosti s vojenským prostředím se objevuje také němčina: *„Du schwein,“ řekne ten plukovník, avšak přátelsky, po mužsko-vojensku, s navyklým císařsko-královským tykáním, „du gefällst mir,“ a zařídí pro chlapce kadetku ve Vídeňském Novém městě...* (s. 34). Před tím, než se pruský voják pomiluje se siamkami (s Fínou), praví: *Sajnes majestéc untatenyksta dýna/ vynšt sich tsum vajb fon iró gnádn FÍNA* (s. 221). Ve zvukové podobě se němčina objevuje i

jinde. Pro čtenáře je vzhledem k množství německých výroků znalost němčiny výhodou.

Jednotlivými výrazy se dále v díle prezentuje řečtina (*gnóthi sauton*), hebrejšťina („*Cidduk ha din...*“, „*zazpívá Lilie...*“), ale především francouzština a latina, jež je zastoupena i celými větami. Francouzština je spojena s kulturou stolování a exkluzivitou vůbec */maso nad masem (bleu&bleu); ...chutnalo gurmánům stolních společností, kterým dal zříditi separé s červenou tapetou; ...tancem pelichej, roztřes se do pas de bourrée...; pro tebe schoval flakón s air de terre.../*.

Latina se objevuje jako nástroj terminologický (*aqua borica*, růže *Gloria mundi, stella maris, Nymphaea alba, Cymbalum canis-* pseudotermín podobně jako v Dotazníku *Canis chlumensis...*), ale také několika větami, latiny neznalému čtenáři někdy zpřístupněnými (*tvrdícím proti světlu, že Nepodlehne ohni ani meči, Nec igni cedit nec ferro...*), někdy, i když zřídka, je jejich význam utajen jen pro znalce */Nějaká se, myslím ženská, otočí a on slítne až na ni. Non posset coelo redire! Vyhlíží si, co je v člověku „nefelimské“, a co je na zemi sešup a pád (s. 91)/*. Latina je využita i zcela originálně: *K Mistru Panny sepsanému nikoli A. D. (Anno Domini) MCMLIII, nýbrž A. B. (Annus Bohemicus = česká řiť času) ∞... (s. 193)*

Hojně jsou v tomto díle využity **neologismy**, např. *připohřebnělá, vyhvězdily, mlno, bakelitozoik, čisté zdechno, zmizedlo, slinidlo*. Oblíbené je především vytváření složených neologismů: *v andělostylu, šmidlihudebnice, tučnoprdel, sodovkостroj, vemnědruhá, samitřetí, soutělo, zimozeleň, jednoočmo, smrtholka, z jinobytí do tudybytí, samobytí, plnobytí*. Ve větší míře než v Dotazníku a Mimmeru se zde také objevuje tvoření (nových) slov předponou *ne-*: *neozvěna, lidé ne-lidé, nestrach, netalancka,*

Neodeta, neslzy, nevýznam, nezakřiknutí, dívala se neviděním, nenáhrobní kytky; příp. objevíme její hojnější využívání vůbec: nepřendatelný a nezhasnutelný, nemazlivý, neslitovnější...

Opět nalezneme mnoho **vulgarismů**, jež mnohdy šokují svou drsností: *...řekl dr. Medl, buzerant, aniž to o něm věděla maminka... (s. 15); ...a ještě několikrát se chlapec pochcal... (s. 33); táta fízl, máma s českou tučnoprdelí a s očkama jak rybíma... (s. 38); ...a usmívá se, změniv svůj ksicht v prdel (s. 39); ...nalej to do dršťky pánbíčkoví... (s. 93); ...avšak nezakazuje údu stání, tělu šoustání... (s. 103); ...hejbá se fízlované tvářemi s vypoulenýma očima, které jako bys z důlků sral... (s. 121); ... z toho jejich střeva tam na konci neleze vůbec nic jedlýho, nýbrž jen sračka a sračka a kromě tý nic... (s. 186). Využity jsou především pro distancování se od postav spjatých s komunistickým režimem – od rodiny Robusů.*

Stejně tak se Gruša nevyhýbá ani expresivním výrazům, např.: *ksicht, čumím, čuchnul.*

Co se týče uvozujícího slůvka *item*, objeví se jednou; ve podobné funkci nalezneme A: *přitiskl jsem svou pusou na její (s. 12); ...ted' čichne k Odetě a: sladko z ní nevychází... (s. 48); Ačkoli: vskutku byl majitelem jedné lidské nohy... (s. 19); Čili: tiše se usmívám... (s. 102), ale užití těchto slůvek je řídké, resp. se omezuje pouze na tyto případy.*

Zájmena jsou využita k vyjádření různých (nových) významů: *Naprosto tonoucí, avšak ne k smrti ještě, pouze k Janince, o které neví, že ona je ona (s. 98); „Oni jsou on“ (s. 149); jsem už tak háklivý, že jsem se rozhodl pohřbit svůj zub. Hořejší stoličku z levozadu, první mně-hynoucí-mnekus...(s. 160); Mio, vy mi pana poručíka..., nevím, jak přesněji to říci. Kdyby aspoň on mi vás, ale takhle? (s. 166); Je mi se líto. Es tut mir leid um mich (s. 167); Cítil*

intenzivně, že se tady cosi dívá na něho, nikoli že on, nýbrž toto-ono že se upírá a že ho to nutí jako uhranutí (s. 176); Originál je i každé bobek... já nechci být svůj, nýbrž váš (s. 196).

Substantiv odvozených od sloves nalezneme méně než v Dotazníku: *Já jsem davatelka (s. 37); ...je jejich těšitelkou a shromažďovatelkou... (s. 60)...který se Odetě jeví jako ten motýl s lebkou, jako třepetavec v nočním světle, jako odlákávač a mařitel...(s. 77)*

Syntax je opět plná odchylek od pravidelné větné stavby, o čemž svědčí např. následující úryvek:

V ní rukama. To zvlášť, a očima. Prostupné vlhko. Držet se toho. Držet to. Zvěř se odtahuje, popřípadě se vůbec klidí (viz Cimbál už s Talanckou). Odlišuje nás to. Čili já to nechávám, aby se to otvíralo a zavíralo. Šťastný! Šel jsem přes koberec, kde předtím ležela, a stoup si do toho mokra. Zastavilo mě, že jsem se rozklepal vzrušením – a zimou. Stál jsem v magickém kruhu! (s. 25)

I v Mistru Panny je mnoho vysvětlujících či zvýrazňujících **přístavků**: *O ní, Anilince, si nic nepoznamenává...(s. 23); moc by se mi našlapala, ta moje žena... (s. 70); Bože Panno a ty, můj tatínku, kterýs byl tiskařem...zde tento konečně cukfíra Klomínek, šikovatel a potměchuť... tedy se usmívá – Odeta slečna, ale jako by jí do úsměvu páral... nebo mu, Franci Salačovi, přísahá vrátit všechny dary, i ten pár vysoké, jelena a laň.... (s. 77)*

Objevují se i další podobné syntaktické prvky jako v Dotazníku, ale zde nejsou příliš výrazné. Nejvýraznější a nová v syntaxi Mistra Panny je snaha postihnout specifiku mluveného vyjadřování (ovšem především v přímé řeči) projevující se dlouhými souvětími, jež obsahují aposiopese, častá přerušení, opakování,

kontaktné prvky apod... K tomu viz úryvek u části věnované užití knižního a nespisovného jazyka v Mistru Panny.

Některé prvky toho, co jsem při rozboru Dotazníku označila jako **dotazníkový princip**, jsou využity také v této próze. Např. členění textu pomocí písmen: *...říkají mu „úspěch“, slovo, které si on zapamatovává v této kombinaci: ad a) slétávání ex excelsis, ad b) bolest v noze nabodené mečem, ad c) Klabanovy jemné kandidy.* Členění do bodů podtrhává kontrast světa dětského (malého Mariána Kokeše) plného fantazie a byrokratického světa, jenž vše člení do bodů, paragrafů apod. Členění do bodů pomocí písmen se objeví v Mistru Panny celkem třikrát. Dva znaky – & a + – jsou i zde (stejně jako v dotazníku) používány místo spojovacího výrazu „a“, např. *bude se přibližovat k Odetě šťasten & šťasten...(s. 137); že mezera mezi ním zazeje pro Odetu & Odeta se změní v myš...(s. 192); „...nejde o tvou lásku, nýbrž o tvé+ Mininy+ mé peníze.“(s. 144)*

2.4 Kudláskovy příhody a jiné prózy

Ke Grušovým prozaickým dílům řadíme i tvorbu pro děti, a to např. *Kudláskovy příhody* či slabikář *Máma, táta, já a Eda* (1990).

Kudláskovy příhody byly vydány v roce 1969 v Albatrosu, tato kniha tedy pochází z období vzniku Mimneru. Princ Kudlásek (v závěru však zastoupený loutkou) putuje za princeznou, malou holčičkou, aby ji vysvobodil, resp. utěšil; k tomu začátek pohádky: *Znal jsem holčičku Milenu, která usnula celá uplakaná. Nevím, co se jí přihodilo, že musela plakat, vím ale, že slzy všech holčiček padají do jednoho velikého rybníka na druhé straně světa a že tam spadla taky tahle slza a žbluňkla tak mocně, až probudila prince Kudlásku*

(s. 5). Princ se na své cestě dostává např. do ferdyště, kde ferdové žehlí řeku, nebo se setkává se sužovkou, stodrožkou či borcem mocrůžovým. Svým putováním po pohádkovém světě, kam však pronikají i pravidla skutečného světa (Kudlásek vyplňuje dotazník, jsou po něm požadovány doklady, je posuzován vědeckou radou...) nám může připomenout cesty malého prince po planetách.

Výraznou měrou se na utváření pohádkového světa podílí jazyk – objevíme mnohé neologismy, většinou obměny existujících slov: *kvočnysel* (kříženec kvočny a sysla), *Skorosta* (starosta ve Skorově), *Borec Mocrůžový* (bourec morušový), *stodrožka* (stonožka), *Ferdyště* (místo, kde žijí ferdové)...

Tyto neologismy se objevují jako názvy kapitol: *Slza, Ferdyště, Sužovka, Myslivát, Stodrožka, O tlustém Kalifrovi, Pan Skorosta, Borec Mocrůžový, Klimb Tisícátý, Konec.*

Srovnej i neologismy (kalpadocké výrazy) v názvech kapitol Mimneru: *Panum, Kasap, Stairon, Stemiri, Kistam, Stehim, Damarha...*

Podobně hravé jsou i záměny za podobně znějící slova: „*Svítám tě přeci,*“ *zakokrhá hlas a kokrhá z lešení.* „*To je milé, že mě svítáš...*“ (s. 35) – *svítat* místo *vítat*; „*Všechno jenom proto, abych dorazila čas a udělala vám radost.*“ (s. 29) – *čas* místo *včas*; příp. lidová etymologie: „*Musím ti tykat, vidíš přece, že mám tykadla.*“ (s. 57); či nonsens: „*Šla sobota do zelí/ natrhati pondělí./Přišlo na ni úterý, že má trhat neděli.*“

Jak mj. naznačuje poslední příklad, využívá Gruša hojně lidová rčení, která hravě obměňuje: „*Kdo větrí, má za tři.*“, „*Ješkovy oči*“, „*Kdo se vzepře, bude pepřen.*“

Analogicky k ději plnému nečekaných a zvláštních zvrátů jsou i dialogy vedeny bizarně, i když promyšleně, avšak s fantazií až

křečovitou. Např. v situaci, kdy se Kudlásek setkává se Sužovkou, sloupem, který ukazuje do čtyř světových stran. *Avšak směr, kterým cesta viditelně pokračovala dál, označen nebyl (s. 12)*. Kudlásek se chce vydat po cestě, kam Sužovka neukazuje, tedy na *pátou světovou stranu*. Sužovka je uražena tím, že chce jít tam, kam neukazuje. Následuje tento dialog:

Kudlásek: „Dobrý den,...prosím tě, neměj mi to za zlé, já se tě nechtěl nijak dotknout..., ale měl jsem radost, že jsem konečně na cestě. Víš, spěchám za princeznou a ...“ „Ph, na cestě, ph, za princeznou! To by mohl říci každý. Máš takovou jistotu, že tahle cesta vede k princezně?“ „Jiná tady není,“ řekl Kudlásek. „Nelžeš?“ „Proč bych lhal. Stačí, když se podíváš, uvidíš to sám.“ „No tohle,“ odfrkl si sloup skoro uraženě a koukal na klikací se cestu zřejmě prvně v životě, „vždyť to by znamenalo, že kdybych šel s tebou, taky bych k té princezně dorazil, ne?“ „Doufám.“ „Aha, tak ty jen doufáš. A taky si troufáš. To se mi nelíbí.“ „Když se ti to nelíbí,“ povídá Kudlásek, „tak si tady zůstaň. Já tě přece nenutím, abys šel za princeznou se mnou.“ „Když to je právě to, že mě nenutíš,“ zabědoval najednou ten sloup. A vyhradil si pro své bědování ještě nejméně pět minut. Pak se ale jeho očka rozzářila a vychrlil ze sebe: „Hele, nuť mne, jako mi i natluč, dělej, že mě biješ, uvaž si mě na provázek a jestli umíš pískat na prsty, pískej mi a já ti budu tancovat hadí tanec. A budem vybírat do čepice, che, to budeme mít peněz.“ „Jenže já na prsty pískám strašně špatně,“ řekl princ. „To nevádí, časem se to poddá a já při tom tancování si jako nevšimnu, že jdem po páté straně světové. To bude fajn. Budeš říkat, že jsem krajsa, ano?“ „Ale jdi, vyhlížíš spíš jako užovka.“ „Neurážej mě,“ rozduřil se sloup, „já jsem Sužovka, na to prosím pozor. Copak sis nevšiml, jak jsem sužována?“ „Proboha čím?“ „No přece udáváním směru.“ „Ach ták,“ povzdychl si Kudlásek a div se nerozesmál. „Máš pravdu, měl jsem to poznat.“ (s. 14)

V pohádce nalezneme jen málo nespisovných tvarů (např.: *...aby každý princ, který k němu dorazí, viděl vše moc růžový...*, tento příklad je ale navíc spojen s vysvětlením jména „Borec Mocrůžový“), většinou však nalezneme oscilaci mezi češtinou knižní (např. výrazy *bědování, jsem sužována, neměj mi to za zlé, vyhlížíš spíš jako užovka, strávil drahnou dobu*) a hovorovou (*tahle, tohleto, strašně špatně*). Užití hovorových výrazů jistě způsobuje

větší přiblížení se k dětskému čtenáři, vnímání výrazů knižních může rozšiřovat slovní zásobu malého čtenáře.

Věty jsou vzhledem k dětskému čtenáři spíše kratší, bez odboček, přímá řeč ve formě dialogu je v rovnováze s vypravěčovým komentářem.

Praha, září 72 stojí na konci krátké prózy *Dámský gambit*. Časově tedy toto dílo předchází *Dotazníku* i *Mistru Panny*, s nimiž má mnoho společného. Především to, že příběh je do značné míry „reálný“, situovaný do Chlumce. Liší se však od nich v záběru, nedosahuje jejich monumentálnosti a časové rozlehlosti. Hlavní postavou příběhu je dospělý muž, jenž se ocitá v krizovém bodě – jeho manželka (uška, Zetka) má poměr s dipl. tech. Hromádkou. Tuto manželskou krizi se snaží překlenout dvěma způsoby – sám vyhledává ženy (Hromádkovu manželku – Karkulku, její dceru Ditu, vzpomíná také na *kurvu* Stázičku), začne ušce psát dopisy v H-stylu (Hromádkově), začne se sám chovat jako Hromádka (Ještěr) a nakonec zinscenuje jeho vraždu, ale tak, aby bylo jasné, že to provedl on sám */Jdu zpátky k H-ovi, střelím ho do spánku a fáče vzplanou. Pistoli hodím viselci pod nohy. Jsou na ní otisky (ovšemže moje!). Ještěre, pa! Jak se mám nerad, říkám si, jak se mám nerad, že si pořizuju jednu smrt natříkrát (s. 49)/*. Ve skutečnosti se od něj ovšem žena k Hromádkovi i se synem odstěhuje, takže vražda byla pravděpodobně jen vytouženou představou hlavní postavy, mystifikací autorovou.

Ačkoli je tedy příběh poměrně jasně daný, nemusí být text jako takový pro čtenáře zcela přístupný. To může být způsobeno jednak tím, že postavy jsou označovány různě (např. manželka je Z., Zetka, uška), jednak (myšlenkovou) originalitou některých vyjádření: *Ale*

já jsem mu vděčný. Jsem rád, že je tady a že v něm mám svědka. Dokonce ze mě vyprchal i ten štítlivý pocit, ve který kdysi uzrálo naše studentské spolubytí (půjčovali jsme si kabáty a toužili projektovat sluneční města). Dneska jsem chudý, visím mu na ústech a čekám, až se od svých žaludečních vředů přebrodí alespoň k jedné z mých příhod, vzpomínat na ně sám, bál bych se, že si to vymýšlím (s. 16).

Tato próza je z velké části založena na dopisech (např. *Dipl. tech. Hromádkovi o 1/2 1 v noci 23. II.*; *Karkulce, P.T. Zde!*; *Rytíři C. Augustu Dupinovi, Paříž*; *Anastázii z Chlumce, té kurvě*; *p. Velebilovi*, jsou uvedeny také úryvky dopisů pana Hromádka ušce), čímž předznamenává Dotazník. S Dotazníkem ji pojí i adresovanost celého textu jednomu člověku, zde Bendovi, kamarádovi, který zemřel před sedmi lety /próza začíná: *Bendo, dnes je to sedm let, co ses oběsil v ambitu cyrilometodějského kostela... (s. 7)* a neustále k němu odkazuje/.

Objevují se i jiné prvky předznamenávající styl pozdějších próz – např. využití rýmu, nespisovných tvarů, vulgarismů, neologismů (*věděl obouruč, potratnice, jinobytí, uška, nadpapaláš, hmvab*), latiny, ruštiny, angličtiny, v největší míře němčiny /*Já jsem ten člověk, co provázel Vaši slečnu (gnädiges Fräulein), Dita se tuším jmenovala, Dita von Högerhaus. Psal jsem Vám dvakrát, zweimal geschrieben, a Vy pořád nic (s. 77)*/, syntaktických zvláštností /*Vida ji, utiká. Zub v hrsti (s. 13)*/ apod.

3. Styl Grušových próz

Ačkoliv byl rozbor proveden z hlediska jazykového (jazyková stránka stylu J. Gruši je poměrně výrazná), hodnota próz J. Gruši

spočívá také v obsahové náplni, především je pro ně typické sledování tématu „odlidštění“. Jazykovou složku však nelze pominout, ta mnohdy dokonce odvádí pozornost od děje či myšlenkové náplně knihy.

Především se to děje díky Grušově zálibě ve vytváření neologismů (která dosahuje vrcholu při stvoření nového jazyka v *Mimneru*), dále díky prokládání některých pasáží rýmem (Gruša je také básník...), novátorské a výrazné je dále např. užívání pronomin. Pozornost je obrácena k jazykové složce také pomocí odchylek od pravidelné větné stavby. Plynulost toku vyprávění je narušována, je oddalováno čtenářovo uspokojení ze získání potřebné informace, a to za pomoci vsuvek, přístavek, volných přívlasků apod. Text se zneprůhledňuje, význam mnohdy uniká především v *Mistru Panny* (v němž se Gruša projevuje některými pasážemi napodobujícími mluvenou řeč plnou zámlk, přerušování, opakování apod. jako následovník Hrabalův). Prostor Gruša dává také využití cizích jazyků (živých, mrtvých a kalpadočtiny).

Zatímco v prózách z konce let šedesátých (*Mimner*, *Kudláskovy příhody*) rozehrál Gruša svou fantazii ve fikci či pohádce, Grušovy prózy ze 70. let (*Dámský gambit*, *Dotazník*, *Mistr Panny*) se opírají o realitu.

V *Mimneru* Gruša podřizuje vše výstavbě fikčního světa (dominantním prvkem je kalpadočtina), hravost jazyka *Kudláskových příhod* koresponduje s jejich určeností malému čtenáři, *Dámský gambit* je z hlediska jazykového poměrně nevýrazný (v malé ploše této novely přesto nalezneme prvky typické pro *Dotazník*), *Dotazník* je pak důkazem, že lze skloubit vysokou stylovou úroveň a obsah, aniž by byl text učiněn těžce přístupným,

což však již neplatí pro *Mistra Panny*, jenž svými rozsáhlými větami a znejasňováním může mnohého čtenáře odradit.

Pozornost jsem v této práci věnovala především *Dotazníku*, který považuji za Grušovo dílo nejhodnotnější (je důkazem Grušova spisovatelského talentu nejen po stránce jazykové).

Toto dílo je vystavěno na čtyřech principech. Princip pečlivého výběru slov se projevuje v rovině hláskové – v textu se objevují např. rýmy, a lexikální – Gruša např. pečlivě distribuuje spisovnou a obecnou češtinu. Princip identifikační se projevuje hojným užíváním substantiv v roli přístavku, která tak umožňují vstup do fikčního světa, a neobvyklým užíváním pronomín. Identifikuje se především vypravěč např. se zvířaty nebo se svou matkou apod. Fikční svět se těmito identifikacemi obohacuje a získává nové dimenze. Princip dezintegrační a kontrastivní je typický pro rovinu syntaktickou; užitím různých odchylek od pravidelné větné stavby může být při recepci u čtenáře vyvolána nejistota nebo nelibost, jež jsou však zmírňovány principem explikačním a dotazníkovým – autor, vědom si svých dezintegračních tendencí, neustálým vysvětlováním přístup k textu přece jen umožňuje.

Tyto principy se objevují i v jiných Grušových prozaických dílech. Např. v *Mimneru* se prosazuje především princip pečlivého výběru slov, zatímco v *Mistru Panny* princip dezintegrační a kontrastivní.

PRAMENY:

- Gruša, J.: *Dámský gambit*. Toronto: Sixty-Eight Publishers 1979.
- Dotazník aneb Modlitba za jedno město*. Praha: NLN 2004.
- Kudláskovy příhody*. Praha: Albatros 1969.
- Máma, táta, já a Eda. Česká abeceda*. Praha: Galaxie 1990.
- Mimner aneb Hra o smrd'ocha*. Praha: Odeon 1991.
- Mistr Panny*. Praha: Mladá fronta 1992.
- .

LITERATURA:

- Čechová, M. a kol.: *Současná česká stylistika*. Praha: ISV nakladatelství 2003.
- Čechová, M. a kol.: *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství 1995.
- Čmejrková, S.: Jazyk literatury. In *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia 1997, s. 114–132.
- Dobiáš, D.: *O literatuře J. Gruši*. Praha: UK 2001.
- Dobiáš, D.: *Zlo v Dotazníku*. Svět literatury 2000, 19, s. 76–82.
- Doležel, L.: *Narativní způsoby v české literatuře*. Praha: ČS 1991.
- Dostálová, R. a kol.: *Základní kurz novořeckého jazyka*. Brno: MU 2000.
- Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN 2002.
- Grant, M.: *Dějiny antického Říma*. Praha: BB art 1999.
- Hausenblas, K.: J. Neruda, U tří lilií – styl a smysl povídky. In Týž: *Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace*. Praha: FF UK 1996, s. 143–151.

- Hausenblas, K.: Řeč o řeči v Nerudově povídce „U tří lilií“. In Týž: *Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace*. Praha: FF UK 1996, s. 151–155.
- Hausenblas, K.: Ženské oko v Nerudově próze. In Týž: *Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace*. Praha: FF UK 1996, s. 155–161.
- Hrtánek, P.: *Znakovost jazykových prostředků v negativních utopiích 2. poloviny 20. století*. Česká literatura 51, 2003, č. 1, s. 1–12.
- Jóga od staré Indie k dnešku*. Praha: Avicenum 1971.
- Komárek, K.: Charakterizační funkce spisovného jazyka v uměleckých textech. In *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Ed. Rudolf Šrámek. Brno: Masarykova univerzita 1996, s. 169–171.
- Kosková, H.: Jiří Gruša. In Táž: *Hledání ztracené generace*. Praha: H&H 1996.
- Kožmín, Z.: *Proměny Vančurovy prózy*. Brno: UJEP 1968.
- Kožmín, Z.: *Umění stylu*. Praha: ČS 1967.
- Kupcová, H.: Jiří Gruša: Dotazník aneb Modlitba za jedno město a přítele. In *Český dekameron. Sto knih 1969–1992*. Praha: Scientia 1994, s. 68–70.
- Lederer, J.: *České rozhovory*. Praha: ČS 1991.
- Linhartová, V.: Dilema spisovnosti v literatuře. In *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Ed. Rudolf Šrámek. Brno: Masarykova univerzita 1996, s. 172–175.
- Mareš, P.: Jiří Gruša: Mimner aneb Hra o smrd'ocha. In Týž: „ALSO: NAZDAR!“. Univerzita Karlova v Praze, Karolinum 2003.
- Martincová, O. a kol.: *Nová slova v češtině I*. Praha: Academia 1998.
- Martincová, O. a kol.: *Nová slova v češtině II*. Praha: Academia 2004.

Martincová, O.: *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha: UK 1983.

Mukařovský, J.: Trojice studií o Karlu Čapkovi. In Týž: *Kapitoly z české poetiky II*. Praha: Melantrich 1941, s. 427–520.

Mukařovský, J.: Pokus o slohový rozbor „Babičky“ Boženy Němcové. In *kapitoly z české poetiky II*. Praha: Melantrich 1941, s. 411–424.

Obrátil, K. J.: *Velký slovník sprostých slov*. Praha: Lege artis 1999.

Ouředník, P.: *Šmírbuch jazyka českého*. Praha: Paseka 1995.

Pechar, J.: Neadaptovatelný Jiří Gruša. In Týž: *Nad knihami a rukopisy*. Praha: Torst 1996.

Pravidla českého pravopisu. Praha: Pansofia 1993.

Příruční mluvnice češtiny. Brno: NLN 1995. (PMČ)

Příruční slovník jazyka českého I-IX. Praha: ČSAV 1935 – 57. (PSJČ)

Slovník cizích slov. Praha: Encyklopedický dům 1993.

Slovník spisovné češtiny. Praha: Academia 1995. (SSČ)

Slovník spisovného jazyka českého. Praha: ČSAV 1958-71. (SSJČ)

Štícha, F.: Spisovnost a nespisovnost literární řeči vypravěče. In *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Ed. Rudolf Šrámek. Brno: Masarykova univerzita 1996, s. 188–190.

Trávníček, J.: Jiří Gruša: Dotazník aneb Modlitba za jedno město a přítele (1975). In *Český parnas. Vrcholy literatury 1970–1990*. Praha: Galaxie 1993.

Velká kniha rostlin, hornin, minerálů a zkamenělin. Praha: Příroda 2007.

RESUMÉ:

Tato práce se zabývá stylem česky psaných próz Jiřího Gruši, a to z hlediska jazykového. Stěžejní část tvoří rozbor románu *Dotazník aneb modlitba za jedno město a přítele*. Následují rozborů próz *Mimner aneb Hra o smrd'ocha*, *Mistr Panny aneb Ackermann aus Behaim*, *Kudláskovy příhody*, *Dámský gambit*. Na základě těchto rozborů je provedena celková charakteristika Grušova individuálního stylu. Jedná se o první práci komplexně pojednávající o stylu Jiřího Gruši z jazykového hlediska.

SUMMARY:

The author of this work deals with the style of Czech prosaic writings of Jiří Gruša from the language standpoint. The main part consists of analysis of the novel *Dotazník aneb modlitba za jedno město a přítele*. Then analyses of these prosaic writings follow: *Mimner aneb Hra o smrd'ocha*, *Mistr Panny aneb Ackermann aus Behaim*, *Kudláskovy příhody*, *Dámský gambit*. The complex characteristic of Gruša's individual style is based on these analyses. This work is the first to deal generally with the Gruša's style from the language point of view.

SEZNAM PŘÍLOH

- I. Jiří Gruša – fotografie
- II. Samizdatová vydání Dotazníku
- III. Torontské vydání Dotazníku
- IV. První oficiální vydání Dotazníku – Atlantis 1990
- V. Poslední vydání Dotazníku – NLN 2004